

**T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

ARŞİV BELGELERİ IŞIĞINDA TEŞVİKİYE CAMİSİ'NİN OLUŞUM VE GELİŞİMİ

CANAN AKKAYA

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
MİMARLIK ANABİLİM DALI
MİMARLIK TARİHİ VE KURAMI PROGRAMI**

**DANIŞMAN
PROF. DR. NUR URFALIOĞLU**

İSTANBUL, 2016

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

ARŞİV BELGELERİ IŞIĞINDA TEŞVİKİYE CAMİSİ’NİN OLUŞUM VE GELİŞİMİ

Canan AKKAYA tarafından hazırlanan tez çalışması 02/08/2016 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı Mimarlık Tarihi ve Kuramı Programı’nda **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Nur URFALIOĞLU

Yıldız Teknik Üniversitesi

Jüri Üyeleri

Prof. Dr. Nur URFALIOĞLU

Yıldız Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. M.Baha TANMAN

İstanbul Üniversitesi

Doç. Dr. Zeynep Gül ÜNAL

Yıldız Teknik Üniversitesi

ÖNSÖZ

Tanzimat Dönemi, Osmanlı İmparatorluğu'nun batılılaşma sürecinin önemli bir parçasıdır. 3 Kasım 1839'da ilan edilen Gülhane Hatt-ı Hümayunu (Tanzimat Fermanı) ile başlatılan Tanzimat Dönemi'nin, 1878'de meclisin kapatılmasıyla sona erdiği yönünde genel bir fikir söz konusudur. Konumuzu oluşturan Teşvikiye Camisi de bu dönemin özelliklerini yansıtan simge camilerden biridir. Bu açıdan Teşvikiye Camisi ve içinde bulunduğu Teşvikiye Semsu, Sultan Abdülmecid Dönemi'nde gerçekleşen ve üzerinde önemle durulması gereken imar faaliyetlerindendir. Tanzimat Dönemi ve Teşvikiye Camisi'ne olan ilgim beni bu konuda çalışmaya ve araştırma yapmaya yönlendirmiştir. Tez daha önce gerçekleştirilen çalışmalardan farklılaşmak ve sağlıklı bir değerlendirme yapmak üzere Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden alınan döneme ilişkin belgeler üzerinden inceleme yapılarak hazırlanmıştır. Tezimin benden sonra bu veya benzeri konularda araştırma yapacak olanlara ışık tutacak bir çalışma olmasını dilerim.

Bu çalışmada bana her türlü desteğini veren ve yol gösteren danışmanım Prof. Dr. Nur Urfalıoğlu'na, Osmanlıca belge çevirilerinde yardımcı olan Yücel Demirel, Budak Kayabek, Münevver Eminoğlu, Muzaffer Albayrak ve Necdet Sakaoğlu'na, İSAM ve IRCICA, İAE kütüphaneleri çalışanlarına, B.O.A görevlilerine, ilgi ve sevgilerini hep arkamda hissettiğim aileme en içten teşekkürlerimi sunarım.

Ağustos, 2016

Canan AKKAYA

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
KISALTMA LİSTESİ	viii
ŞEKİL LİSTESİ.....	ix
ÖZET	xi
ABSTRACT	xiii
BÖLÜM 1	
GİRİŞ	15
1.1 Literatür Özeti	15
1.2 Tezin Amacı	15
1.3 Hipotez	15
BÖLÜM 2	
TANZİMAT DÖNEMİ İSTANBUL ve TEŞVİKİYE SEMTİ	16
2.1 Tanzimat Dönemi'nde İstanbul Kent Dokusunun Değişmesi ve Teşvikiye Semti.....	21
2.2 Teşvikiye Semti'nin Tarihi (18. Yy. Sonu - 19. Yy.)	30
2.2.1 18. Yy.dan 19. Yy.a Kadar Teşvikiye Semti	31
2.3 Teşvikiye Semti'nin Camileri	45
BÖLÜM 3	
TEŞVİKİYE CAMİSİ (1794-95 / 1853-54 / 1891-92).....	50
3.1 Teşvikiye Camisi'nin Konumu ve Yapım Süreci	52
3.1.1 Teşvikiye Camisi'nin Mimarları	63
3.2 Teşvikiye Camisi'nin Mimari Özellikleri.....	67
3.2.1 Teşvikiye Camisi'nin Plan Özellikleri	67
3.2.2 Teşvikiye Camisi'nin Dış Cephe Özellikleri	69
3.2.3 Teşvikiye Camisi'nin İç Mekan Özellikleri	77

BÖLÜM 4

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	90
KAYNAKLAR.....	98

EK A

C.EV, 31/1550 NUMARALI BOA. BELGESİ	102
---	-----

EK A1

C.EV, 31/1550 NUMARALI BOA. BELGESİ	103
---	-----

EK B

İ.D.H. 00734-060169-002-001 NUMARALI BOA. BELGESİ	104
---	-----

EK B1

İ.D.H. 00734-060169-001-001 NUMARALI BOA. BELGESİ	105
---	-----

EK B2

İ.D.H. 00734-060169-002-002 NUMARALI BOA. BELGE	106
---	-----

EK C

İ.Ş.D. 00064-003765-001-001 NUMARALI BOA. BELGESİ	107
---	-----

EK C1

İ.Ş.D. 00064-003765-002-001 NUMARALI BOA. BELGESİ	108
---	-----

EK D

Y-MTV-64-30 NUMARALI BOA. BELGESİ	109
---	-----

EK D1

Y-MTV-64-30 NUMARALI BOA. BELGESİ	110
---	-----

EK D2

Y-MTV-64-30 NUMARALI BOA. BELGESİ	111
---	-----

EK D3

Y-MTV-64-30 NUMARALI BOA. BELGESİ (PLAN KROKİSİ).....	112
---	-----

EK D3 -1

Y-MTV-64-30 NUMARALI BOA BELGESİ (PLAN KROKİSİ).....	113
--	-----

EK D4	
TEŞVİKİYE CAMİSİ PERVİTİTCH HARİTASI (1924)	114
EK D5	
TEŞVİKİYE CAMİSİ HALİHAZIR HARİTASI (2016)	115
EK D5-1	
TEŞVİKİYE CAMİSİ'NİN DÖNEM ANALİZİ	116
EK D6	
Y-MTV-64-30 NUMARALI BOA. BELGESİ	117
EK E	
Y-PRK-EV-2-26 NUMARALI BOA. BELGESİ.....	118
EK E1	
Y-PRK-EV-2-26 NUMARALI BOA. BELGESİ.....	119
EK I	
TEŞVİKİYE CAMİSİ GİRİŞ KAT PLANI.....	120
EK II	
TEŞVİKİYE CAMİSİ KUZEY CEPHESİ.....	121
EK III	
TEŞVİKİYE CAMİSİ BATI CEPHESİ.....	122
EK IV	
TEŞVİKİYE CAMİSİ GÜNEY CEPHESİ.....	123
EK V	
TEŞVİKİYE CAMİSİ HARİM PENCERESİ (DETAY).....	124
EK VI	
1890'LARDA TEŞVİKİYE MAHALLESİNİN GÖRÜNÜŞÜ	125
EK VII	
TEŞVİKİYE CAMİSİ 1895 FOTOĞRAFI	126
EK VIII	
TEŞVİKİYE CAMİSİ 1939 FOTOĞRAFI	127

EK IX

BİNBAŞI SAİD BEY ÇEŞMESİ (1924).....128

EK X

TEŞVİKİYE CAMİSİ AĞIRLIK KULELERİNDEN BİR TANESİ 129

EK XI

TEŞVİKİYE CAMİSİ ESKİ AĞIRLIK KULELERİNDEN BİR TANESİ 130

EK XII

TEZ KONUSUNDA ÇALIŞACAKLAR İÇİN EK KAYNAKLAR 131

ÖZGEÇMİŞ 133

KISALTMA LİSTESİ

BOA	Başbakanlık Osmanlı Devlet Arşivi
VGM	Vakıflar Genel Müdürlüğü
yy	Yüzyıl

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa

Şekil 2. 1a	İstanbul Şehir Rehberi 1934.....	25
Şekil 2. 1b	İstanbul Şehir Rehberi'nden Detay /1934	26
Şekil 2. 2	1205 / 1790-91 Tarihli Nişantaşı	33
Şekil 2. 3	1226 / 1811 Tarihli Nişantaşı	34
Şekil 2. 4	İhlamur Mesire'sinden Teşvikiye Sahrası'na Doğru 1860'lı Yılların Başı.....	36
Şekil 2. 5	Hava Fotoğrafı 1946	39
Şekil 2. 6	Hava Fotoğrafı 1966.....	39
Şekil 2. 7	Hava Fotoğrafı 1982.....	39
Şekil 2. 8	Abbasağa – Serencebey ve Yıldız İskanı 1870	42
Şekil 2. 9	İstanbul Haritası 1871	42
Şekil 2. 9a	İstanbul Haritası'ndan Detay / 1871 (Teşvikiye ve Çevresi)	43
Şekil 2. 10	Fethi Paşa Korusu'ndan Dolmabahçe ve Beşiktaş 1875	43
Şekil 2. 11	Mehmet Raif Ağa Camisi Genel Görünümü	46
Şekil 2. 12	Muradiye Camisi Genel Görünümü	47
Şekil 2. 13	Muradiye Camisi Cephe Detayı	47
Şekil 2. 14	Muradiye Camisi Minaresi	48
Şekil 2. 15	Muradiye Camisi Kitabesi H. 1316 / 1898.....	49
Şekil 3. 1	Harim Ana Kapısı Üzerindeki Levha	53
Şekil 3. 2	Hünkar Kasrı Batı Girişi	69
Şekil 3. 3	Hünkar Kasrı Doğru Girişi	69
Şekil 3. 4	Hünkar Kasrı Doğru Kanadı	70
Şekil 3. 5	Hünkar Kasrı Üst Penceresi	71
Şekil 3. 6	Hünkar Kasrı Alt Penceresi	71
Şekil 3. 7	Teşvikiye Camisi Kuzey Cephesi	73
Şekil 3. 8	Giriş Portiğindeki Osmanlı Arması	73
Şekil 3. 9	Giriş Portiğinin Kuzeybatı Görünüşü	74
Şekil 3. 10	Teşvikiye Camisi'nin Güneydoğu Görünüşü	75
Şekil 3. 11	Teşvikiye Camisi'nin Hariminin Batı Cephesi	76
Şekil 3. 12	Teşvikiye Camisi'nin Hariminin Güney Cephesi	77
Şekil 3. 13	Teşvikiye Camisi Hünkar Kasrının İç Görünüşü	78
Şekil 3. 14	Teşvikiye Camisi Son Cemaat Bölümü İç Görünüşü	79
Şekil 3. 15	Teşvikiye Camisi Hünkar Kasrı İç Merdiveni	80

Şekil 3. 16	Teşvikiye Camisi Harim Bölümü İç Görünüşü	81
Şekil 3. 17	Teşvikiye Camisi Harim Bölümü Köşe Geçiş Ögesi	83
Şekil 3. 18	Teşvikiye Camisi Harim Bölümü Revzen / Tepe Penceresi	84
Şekil 3. 19	Teşvikiye Camisi'nin Mihrap Nişi	85
Şekil 3. 20	Teşvikiye Camisi'nin Minber Görünüşleri	86
Şekil 3. 21	Teşvikiye Camisi'nin Vaaz Kürsüsü	87
Şekil 3. 22	Teşvikiye Camisi'nin Mihrap Nişi İç Görünüşü	88
Şekil 3. 23	Teşvikiye Camisi'nin Kubbe İç Görünüşü	89
Şekil 3. 24	Teşvikiye Camisi'nin Kubbe Eteğinin İç Görünüşü	89
Şekil D. 4	Teşvikiye Camisi Pervititch Haritası (1924)	114
Şekil D. 5	Teşvikiye Camisi Halihazır Haritası (2016)	115
Şekil D. 5-1	Teşvikiye Camisi'nin Dönem Analizi	116
Şekil D. 6	"Y-MTV-64-30" Numaralı BOA. Belgesi	117
Şekil I. 1	Teşvikiye Camisi Giriş Kat Planı	120
Şekil II. 1	Teşvikiye Camisi Kuzey Cephesi	121
Şekil III. 1	Teşvikiye Camisi Batı Cephesi	122
Şekil IV. 1	Teşvikiye Camisi Güney Cephesi	123
Şekil V. 1	Teşvikiye Camisi Harim Penceresi Detayı	124
Şekil VI. 1	1890'larda Teşvikiye Mahallesi'nin Görünüşü	125
Şekil VII. 1	Teşvikiye Camisi 1895 Fotoğrafı	126
Şekil VIII. 1	Teşvikiye Camisi 1939 Fotoğrafı	127
Şekil IX. 1	Binbaşı Said Bey Çeşmesi (1924)	128
Şekil X. 1	Teşvikiye Camisi Ağırlık Kulelerinden Bir Tanesi	129
Şekil XI. 1	Teşvikiye Camisi Eski Ağırlık Kulelerinden Bir Tanesi	130

ARŞİV BELGELERİ IŞIĞINDA TEŞVİKİYE CAMİSİ'NİN OLUŞUM VE GELİŞİMİ

Canan AKKAYA

Mimarlık Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Prof.Dr. Nur URFALIOĞLU

Teşvikiye Camii, Tanzimat Dönemi'nin önemli camilerinden biridir. Teşvikiye Camii ve çevresi ile ilgili kaynaklar incelendiğinde; ortaya çıkan belgelerin ve yapılan araştırmaların, yeni bir çalışmaya yansımadağı anlaşılmaktadır. Çalışmamız kapsamında; Teşvikiye Camisi'nin, 19. yüzyılda İstanbul'da yapılan selatin camileri içindeki yeri belirlenmeye çalışılmış, tarih aralığı 19. yüzyıl ve 19. yüzyılda İstanbul'da yapılan selatin camileri ile sınırlanmıştır. Teşvikiye Camisi'nin Sultan Abdülmecit tarafından selatin camisi olarak kullanılması bu sınırlamada önemli bir nedendir. Cami; Sultan Abdülhamid döneminde de önemini kaybetmemiş, zaman zaman Cuma selamlıkları için kullanılmıştır.

Bu caminin konu olarak seçilme nedenlerinden ilki, 19. yüzyıl camileri içinde en çok sivil referanslar barındıran cami olmasıdır. Son cemaat bölümünün büyüklüğü ve giriş portişinin mimari referansları nedeniyle diğer camilerden ayrılır. Sultan III. Selim ile başlayıp Sultan II. Abdülhamid dönemine uzanan süreçte, caminin; çevresinin gelişimi ile ilişkisi ayrıca dikkat çekicidir. Cami ve çevresinin gelişimi incelendiğinde, Teşvikiye Camisi; Teşvikiye semtinin oluşumunda öncü etkiye sahiptir. Teşvikiye Senti'nin gelişimi, çevresindeki mahallelerin oluşum nedenlerinden biridir. Günümüz mahalle sınırları değerlendirildiğinde, Teşvikiye Camisi'nin; Nişantaşı, Maçka, Meşrutiyet ve Şişli mahallelerinin var olma sürecinde etkin öneme sahip olduğu söylenebilir.

Cami ile çevresinin etkileşimi; ilk mescidin nişan taşları yakınında inşasından (1794-95/18. yy. sonu), caminin son halini aldığı 1891-92 (19. yy. sonu) onarımına kadar incelenmiştir. Bu etkileşim; 19. yüzyıl İstanbul'unun mekânsal değişiminden ayrılamayacağından, 19. yüzyıl İstanbul'una dair nedenler cami ve çevresi ile ilişkilendirilmiştir. Saltanat desteği, Teşvikiye Semti'nin Osmanlı Başkenti İstanbul ile bağlantısını doğrudan ve hızlı hale getirir.

18. Yüzyıldan sonra, Osmanlı saltanat ve maiyeti; Tarihi Yarımada'dan çıkıp Galata-Pera bölgesindeki Teşvikiye Semti'nde kendisine yer bulur. Osmanlı Sarayı'nın önce Dolmabahçe sonra Yıldız'a taşınması bu yer seçiminde etkin öneme sahiptir. Teşvikiye Camisi, önce Dolmabahçe Sarayı sonra Yıldız Sarayı'na hizmet veren bir selatin camisidir. Osmanlı Sarayı'nın Dolmabahçe Vadisi'ne taşınması ile bu vadi, bir imparatorluk imajı kurgulanmıştır. Bu imajın, 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin kimlik tanımıyla yakından ilişkisi dikkat çekicidir. 19. yüzyıla gelindiğinde, Teşvikiye Camisi; Osmanlı Başkenti'nde kurgulanan imparatorluk imajının bir parçasıdır. Dolmabahçe Vadisi'ni içine alan kıyı şeridi boyunca bakıldığında, Teşvikiye Camisi'nin konumunun; Dolmabahçe ve Ortaköy camileri ile ilgisi fark edilir. Bu kıyı boyunca uzanan saraylar ve bu saraylara hizmet veren camiler değerlendirildiğinde; Teşvikiye Camisi'nin barındırdığı aynılık ve farklılıklar dikkatle incelenebilir.

Teşvikiye Camisi (1853-54), Dolmabahçe (1853-54) ve Ortaköy (1854-55) camileri ile eş zamanlıdır. Bu camilerin üslup özellikleri, son cemaat bölümü ve harim büyüklükleriyle değerlendirildiğinde; günümüz Teşvikiye Camisi'nin daha geç zamanlı olduğu söylenebilir. Bu söylem, ilgili araştırmalar ile desteklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Teşvikiye Camisi, Tanzimat Dönemi, Sultan Abdülmecit, XIX.yy'da İstanbul

ABSTRACT

THE CREATION AND DEVELOPMENT OF TEŞVİKİYE MOSQUE IN THE LIGHT OF ARCHİVE DOCUMENTS

Canan AKKAYA

Department of Architecture

MSc. Thesis

Advisor : Prof.Dr. Nur URFALIOĞLU

Tesvikiye Mosque is one of the most significant mosques of the Tanzimat Reform Era (Ottoman reform movement). When the resources concerning Tesvikiye Mosque and the district are analysed, it is observed that the documents and researches carried out have not been subject to a new study. Within the scope of this study, it has been aimed to determine the position of Tesvikiye Mosque among other mosques. The date range of the study has been designated as the 19th century and the mosques that are included in this study have been limited to the mosques that were built in the 19th century. Tesvikiye Mosque used as a “selatin mosque”(Ottoman sultans have these mosques built after a martial victory) by Abdulmecid I, is one of the reasons of importance that affects the limitations set for the study. The mosque did not lose its significance in Abdul Hamid II period as well and it was used for “selamlık” (the portion of the house reserved for men) on Friday prayers from time to time.

The first reason why this mosque has been determined as the subject of this study is that it is a mosque that has the most considerable civilian references when compared to other 19th century mosques. The size of the narthex and the architectural references of the entrance portico draw this mosque apart from others. Throughout that period starting with Selim III and reaching over Abdul Hamid II, the relationship of

the mosque with the development of the district is particularly remarkable. When the development of the mosque and its surrounding is examined, Tesvikiye Mosque has a pioneer influence on the formation of Tesvikiye district. The development of Tesvikiye district has had a great contribution on the formation of neighbourhoods nearby. When today's boundaries of neighbourhoods are taken into consideration, it can be observed that Tesvikiye Mosque has a prepotent significance on the existence of Nisantasi, Macka, Mesrutiyet and Sisli neighbourhoods.

The interaction between the mosque and the district has been researched into; starting from the first mescit (small mosque) that was built near the marking Stones (1794-95/end of 18th century) and the 1891-92 restoration (end of 19th century) during which the mosque took its final form. Since this interaction cannot be separated from the spatial mutation of Istanbul in the 19th century, the reasons relating to Istanbul in the 19th century were linked with the mosque and its surroundings. The support given by the reign has provided the link between Tesvikiye district and Ottoman capital Istanbul to become more direct and rapid.

After the 18th century, Ottoman reign and its cortege left the historical peninsula and found a place for itself in Tesvikiye District in Galata-Pera area. The removal of Ottoman Palace to first Dolmabahce and then to Yildiz has played a fundamental role in this location choice. Tesvikiye Mosque is a "selatin mosque" that first served Dolmabahce Palace and later Yildiz Palace. With the removal of Ottoman Palace to Dolmabahce valley, a new emperorship image has been built. The close relationship of this image with Ottoman Empire's identity definition in 19th century is quite striking. When the 19th century is examined, it is clear that Tesvikiye Mosque is a part of the emperorship image built in the capital of Ottoman. The relevance of the location of Tesvikiye Mosque and Dolmabahce and Ortakoy mosques can easily be observed. When the palaces that are located along the shore and the mosques that serve those palaces are considered, the similarities and differences that Tesvikiye Mosque holds can be carefully examined.

Tesvikiye Mosque (1853-54) is concurrent with Dolmabahce (1853-54) and Ortakoy (1854-55) mosques. When the stylistic features, narthex, and sanctuary size of these mosques are examined, it can be determined that today's Tesvikiye Mosque is a later period mosque. This statement has also been supported by related studies.

Key Words: Tesvikiye Mosque, Tanzimat Reform Era, Abdulmecid I, Istanbul in 19th century

BÖLÜM 1

GİRİŞ

1.1 Literatür Özeti

Tez çalışmasında; özellikle Teşvikiye Camisi'nin yapıldığı dönemi ve Teşvikiye Senti'nin gelişimini kapsayan çalışma yapan, kaynakçada yer verdiğimiz bir dizi yazara ait kaynaktan yararlanılmıştır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden edinilen, Teşvikiye Camisi ile ilgili orijinal belgeler değerlendirilmeye çalışılmıştır.

1.2 Tezin Amacı

Teşvikiye Camisi'nin tarihlendirilmesi ve Teşvikiye Senti ile birlikte gelişimi ele alındığında; caminin Teşvikiye Senti ile birlikte gelişimi ve bugünkü haline ulaşmasına dair belgelerin günümüze kadar bir araştırmaya yansımadağı görülmüştür. Bahsettiğimiz belgeler incelendiğinde, Teşvikiye Camisi'nin dönem özellikleri bir başka dikkat çekici noktadır. Ulaşılmış belge ve çalışmaların bugüne kadar bir araştırmaya yansımamış olması nedeniyle Teşvikiye Camisi ve sentinin gelişimi tez konusu olarak seçilmiştir.

1.3 Hipotez

Mevcut ve ulaştığımız, Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve kurum belgelerinin tezin amacı doğrultusunda değerlendirilmesi ve sonuca bağlanması öngörülmüştür.

BÖLÜM 2

TANZİMAT DÖNEMİ İSTANBUL ve TEŞVİKİYE SEMTİ

Batılılaşma tabiri; genel olarak Batı ülkeleri dışında kalan toplumlarda, özel olarak da Osmanlı İmparatorluğu ile Cumhuriyet Türkiye'sinde Batı'nın gelişmişlik seviyesine ulaşabilmek için gerçekleştirilen siyasi, sosyal ve kültürel hareketleri ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Osmanlılar'ın son yılları ve Cumhuriyet'in başlarında gözlenen gelişmeler Batılılaşma hareketini ifade edecek bir tarzda muasırlaşma, muasır medeniyet seviyesine ulaşma gibi tabirlerle de anlatılmış, dildeki sadeleştirme gayretiyle zamanla bunun yerine çağdaşlaşma deyimini benimsenmiştir (Hanioğlu [1]).

Hanioğlu [1] e göre; çağdaşlaşma veya modernleşme kavramları, yenileşme ve değişme hareketlerinin vazgeçilmez olanıdır. Bu bakımdan Türk tarihinde özellikle Tanzimat'tan günümüze kadar yapılagelen değişiklik ve yenilikler için çağdaşlaşmadan çok Batılılaşma deyimini uygun düşmektedir. Bu nedenle Batılılaşma sürecinde, Tanzimat Dönemi önemli bir eşik olarak kabul edilebilir.

Sözlükte "düzenlemek, sıraya koymak, ıslah etmek" anlamındaki tanzim kelimesinin çoğulu olan tanzimat literatürde "mülki idareyi ıslah ve yeniden organize etme" manasında kullanılır, ayrıca bu düzenlemelerin yapıldığı dönemi nitelendirir (Akyıldız [2]). Osmanlı uyruklarına can, mal, ırz ve namus güvenliği, haklar ve yükümlülükler konusunda da eşitlik vaat eden Abdülmecid'in hatt-ı hümayunu; Tanzimat Dönemi için başlangıç adımı olarak kabul edilir (Sakaoğlu [3]). Son araştırmalar genellikle, 3 Kasım 1839'da ilan edilen Gülhane Hatt-ı Hümayunu (Tanzimat Fermanı) ile başlatılan dönemin ilk icraatlarının 1830 yılına kadar

geri götürülebileceğini ortaya koymuştur. Ne zaman sona erdiği ise tartışmalı olup bunun için 1871, 1877, 1878 veya 1881 gibi tarihler verilir. Ancak 1878’de meclisin kapatılmasıyla dönemin sona erdiği yönünde genel bir fikir oluşmuştur (Akyıldız [2]).

Denel [4] e göre; Tanzimat’ın önemli bir dönüm noktası olma niteliği bütün imparatorluğu kapsayacak bir politika ve örgütlenme yapılması gereğinin anlaşılmasına dayanır. Önceleri devletin askeri gereksinimler dışında ekonomi hayatına karışması, çeşitli eylemlerin statülerini kanunnamelerle düzenlemekte kalıyordu. Bu nedenle, devletin bütün imparatorluğa ait olan bir tarım, sanayi, ticaret politikası yoktu. Bayındırlık için de hal böyle idi. Ancak, “vakıflar” devlete ait görevlerin bir kısmını yüklenmiş ve yürütmekteydi.

Tanzimat’ın mimarı kabul edilen Reşid Paşa’nın Tanzimat Fermanı’nı okurken temel yaklaşımı, toplumun Doğu uygarlığından Batı uygarlığına geçişini hazırlamaktı (Sakaoğlu [3]).Tanzimat Dönemi’nde, devleti görünen çöküntüden kurtarmak için ortaya konan çabalar istenen sonuca ulaşamamışsa da toplum yaşamının, yönetimin hemen her alanında batılı davranışların örgütlenmesi, batılı düşünce ve kurumların yerleşmesi, dolayısıyla batılı biçimlerin ithali bu dönemde gerçekleşmiştir(Denel [4]).

Mustafa Reşid Paşa’nın okuduğu Tanzimat Fermanı ile en çok İstanbul’u etkileyen Tanzimat dönemine girilmiştir (Sakaoğlu [3]). 19. yy. boyunca özellikle İstanbul’un inşası konusundaki dikkat ve ısrar, bunun Tanzimat Fermanı ile ulaşılmak istenen uygarlık düzeyini yakalamanın yollarından biri olarak düşünülmesindendir. Gerçekten de Tanzimat’ın ilanından Meşrutiyet’e kadar olan sürede özellikle İstanbul’da olmak üzere birçok kent merkezinde en azından görünümü etkileyecek yapı yatırımları gerçekleştirilmiştir (Batur [5]).

İstanbul’un kentsel gelişimi incelendiğinde; 19. yüzyıla kadar İstanbul’un kentsel ve mimari gelişimi belli sınırlar çerçevesinde sürmüştür. Bu dönemden itibaren ise kent silüetinde nitelik ve nicelik açısından değişim başlamış ve bu değişim giderek hız kazanmıştır. Değişim genel hatlarıyla şöyle sıralanabilir: (Arslan [6])

- Sur içindeki anıtsal doku yoğunluğu yayılmaya, sur dışına dağılmaya başlamıştır. 19. yüzyılda Galata’nın sur dışına yayılmaya başlamasının Osmanlı Batılılaşması ile ilişkisi ayrıca dikkat çekicidir.

- 19. yüzyıla kadar kent silüetine hâkim olan camiler; 19. yüzyıldan itibaren özellikle yeni gelişmeye başlayan bölgelerde, bu niteliklerini önce kışlalara ardından da saray ve diğer sivil yapılara bırakmaya başlamışlardır (Arslan [6]). İstanbul'un en büyük özelliklerinden biri olan yatayda gelişmenin bozulması ve camiler dışındaki yapılara gelen anıtsal boyutlar Batılılığın kent ölçeğindeki ilk önemli değişiklikleridir. Yapı ölçeğinde ise bu, bir zevk değişmesi olarak Rokoko ve Barok yüzey bezemesinin egemenliği ile ortaya çıkmıştır. Batı her zaman İstanbul pazarında idi. Fakat egemenliği, Türklere bir mekânsal yaşam düzeni empoze ettiği ve bir biçimsel sözlük hediye ettiği zaman köklü olarak başlamıştır (Kuban [7]).
- Padişah ve yöneticilerin konutlarını Tarihi Yarımada'dan Boğaziçi kıyılarına taşımaya başlamaları, burada mimari dokunun yoğunlaşmasına yol açmıştır (Arslan [6]). Bu yoğunlaşma, İstanbul kenti içinde itibar bölgelerinin değişmesi sonucunu doğurmuştur.

19. yüzyıl öncesi ve sonrasında cami, saray ve kışlalar kent silüetinde önemli bir konuma sahiptir. Camilerin kent silüetindeki yerinden bahsetmek gerekirse; camilerin 18. yüzyıl sonlarına kadar İstanbul'un silüetine hâkim olan yapılar oldukları söylenebilir. Aynı zamanda, konum ve boyutlarıyla da simgesel niteliklere sahiptir. Caminin bu niteliği 18. yüzyıl sonundan itibaren değişmeye başlamıştır. Bu değişimin kabul gören nedenleri arasında ekonominin artık eskisi kadar anıtsal cami yapımına olanak vermeyecek durumda olmasıdır (Arslan [6]). Kent içinde Fatih, Beyazıt, Süleymaniye, Sultanahmet ve Eminönü gibi ana merkezlerde çok sayıda cemaatin namaz kılmasını sağlayacak anıtsal camilerin varlığı, 18. yüzyıldan öteye ibadet mekânı olarak kubbeyle örtülü tek hacim tasarımını yeterli kılmıştır (Ödekan [8]).

Arslan [6] ya göre, bunlar tek başlarına caminin geçmişteki konumunu yitirmesini açıklamaya yeterli değildir. 18. yüzyıl sonlarından itibaren camiler genellikle Boğaziçi kıyılarına inşa edilmeye başlanmıştır. Boğaziçi'nde cami inşaatının gerçekleştirilebileceği yüksek yerler bulunmasına ve burada anıtsallığı sağlamak çok daha kolay olmasına rağmen camiler, topografyanın üst sınırlarını aşmayacak şekilde, genellikle kıyılara ve küçük ölçekli inşa edilmiştir. Cami boyutunun küçülmesinde tek neden Osmanlı ekonomisindeki kötüye gidiş

olmamalıdır. Çünkü aynı sıralarda büyük paralar harcanarak; muazzam kışlalar, hükümet binaları ve saraylar inşa edilebilmiştir. Selimiye ve Nusretiye gibi kışla ya da Dolmabahçe ve Hamidiye gibi saraya dair yapı grubuna bağlı olarak inşa edilen 19. yüzyıl camileri, artık geçmişteki anıtsal camilerin sahip olduğu simgesel değerlere sahip değildir (Arslan [6]).

Külliyeler ve bu külliyelerin merkezindeki camiler, Osmanlı kentinin ve İstanbul'un en önemli yapılarıdır. Külliye içindeki yapılar dini ve sosyal içeriklidir. 18. yüzyıl sonlarından itibaren imparatorluğun çeşitli kurumlarında başlayan değişim, farklı içerik ve işlevde binaların yapımını zorunlu kılmış ve bu yapılar kent dokusu içinde giderek belirginleşmeye başlamıştır (Arslan [6]). Külliyelerin yer seçimi, 16. yüzyıldan itibaren imparatorluk/devlet imajını İstanbul kent sahnesinde kurgulamıştır. Külliyein dağarcığındaki yapılar değerlendirildiğinde; 19. yüzyıldan itibaren cami, okul ve karakolu barındıran yapı üçlemesi gündeme gelir. 19. yüzyıldan sonra, külliye olarak tanımlanan yapı grubu; yukarıda bahsettiğimiz değişimi göstererek mahalle çekirdeğinin gelişimini etkilemiştir. Bu gelişme, etkisi uzun yıllara dayanan ve kent ölçeğinde gözlemlenebilecek sonuçlar getirir.

Ordunun Batılılaşması, XIX. yüzyıl içinde Batılı mimariye göre yapılan askeri binaların çoğalmasına sebep olmuştur(Eyice [9]). III. Selim dönemi İstanbul'unun mimari açıdan en önemli özelliği, anıtsal kışla binalarının yapımı ve bunların kent dokusu içinde hâkim olmaya başlamalarıdır. Askeri yapılar, klasik imar sistemi içinde eskiden beri devlet tarafından inşa edilen yapı grubunda yer alırlar. Esası ahşap olarak III. Selim tarafından kurulan ve II. Mahmud (1827-1828) ile Abdülmecid (1842 ve 1853) zamanlarında kâgir olarak şimdiki şeklini alan heybetli Selimiye Kışlası, Batılı kışla mimarisinin dünyadaki en büyük örneklerinden biridir (Eyice [9]).Kışla binaları, kent içinde 19. yüzyıl başlarında belirginleşmeye başlamıştır. Bu anlamdaki ilk kışla III. Selim tarafından inşa ettirilen Selimiye Kışlası'dır. Bu kışla konumu ve anıtsal ölçüleriyle kent silüetine hâkim olan camilerin etkisini azaltmakta, aynı zamanda anıtsallığın kent içine yayılma sürecini başlatmaktadır. Kışlayla aynı tarihlerde yapılan cami, arkada kalmakta ve ilk bakışta algılanamamaktadır. İlk kez karşılaşılan bu uygulama 19. yüzyıl boyunca giderek yaygınlık kazanmıştır (Arslan [6]). Necla Arslan'ın bu cümleleri, kışla ile caminin anıtsal boyutlarını birlikte değerlendirmek açısından imkândır. Üsküdar Selimiye Camii'nin, Selimiye Kışlası karşısında sahip olduğu anıtsal boyut;

bu camiden sonraki selatin camilerinde de kendini göstermektedir. 1804'te III. Selim tarafından yaptırılan Selimiye Camii'nde görülen, son cemaat yerinin üstüne ve yanlarına yerleştirilen kasr-ı hümayunlar bundan böyle XIX. yüzyıl selatin camilerinin en belirgin özelliği olacaktır (Eyice [9]). Eyice [9] un söylediği gibi, Üsküdar Selimiye Camii; barındırdığı hünkâr kasrı nedeniyle bir başka ilke işaretler. Selimiye Kışlası ve içeriğinde barındırdığı Üsküdar Selimiye Camisi, çevrelerinde gelişen mahalle değerlendirildiğinde; Selimiye Mahallesi'nin gelişimi açısından etkin öneme sahiptir. Eyice [9], Üsküdar Selimiye Mahallesi'nde olduğu gibi; III. Selim devrinden itibaren Batılı şehircilik prensiplerine göre yeni mahallelerin belirli bir plana göre kurulmasına özen gösterildiğini söylemektedir. Ödekan [8] de , "Kent silueti içinde anıtsal külliyyelerin yerini alan askeri kışlalarla yeni yapı türleri kentin görsel özelliklerini değiştirmeye başlamışlardır. Selimiye Kışlası çevresinde oluşan Selimiye Mahallesi İstanbul'da "dama tahtası" düzeninde kurulmuş ilk yerleşme birimidir. " cümlelerine yer vermektedir. Bu açıdan bakıldığında Üsküdar Selimiye Camisi barındırdığı ilkler nedeniyle bir nirengi noktasıdır.

III. Selim Dönemi'nin diğer önemli kışla binası, Taksim/Beyoğlu Kışlası'dır. Selimiye Kışlası ile aynı plan şemasında olan kışla, konumu ve ölçüsüyle 19. yüzyıl başlarında Boğaziçi'ndeki en anıtsal yapıdır; Boğaziçi'nin silüetine tamamen hâkimdir (Arslan [6]). Galata'nın sur dışına çıkmasının ardından Beyoğlu'nun oluşumu ve Beyoğlu'nun kuzeye doğru gelişerek Taksim-Harbiye aksının şekillenmesi, burada önemlidir. Bu bahsettiğimiz gelişmeler, 19. yüzyılda İstanbul'un yaşadığı etkileşimle birlikte Teşvikiye semtinin oluşumuna neden olmuştur. Taksim/Beyoğlu Kışlası; Taksim-Harbiye aksının başlangıç noktasındaki yeriyle ve Dolmabahçe Vadisi'nde devlet eliyle inşa edilen imparatorluk imajındaki konumuyla, Teşvikiye semtinin var olma nedenleri arasındadır. Kışla camisinin kışlanın bütünüyle oranları, bu yüzyılda cami ile kışla mimarisinin anıtsal boyutlarını karşılaştırmak noktasında başka bir imkândır.

II. Mahmut döneminde kışla yapımında ise, özellikle Tophane-Kasımpaşa-Taksim üçgeninde, yani Pera civarında bir yoğunluk gözlenmektedir. Kışla yapımı için Pera civarı özellikle seçilmiş ve buradaki askeri binaların çok daha görkemli ve etkileyici olmasına özen gösterilmiştir. II.Mahmut'un kışla yapımına verdiği önem, III. Selim dönemi yapılarını büyütüp kâgire

çevirmesi göz önüne alındığında daha da belirginleşmektedir. Askeri yapıların önemi Abdülmecit, Abdülaziz ve II. Abdülhamit dönemlerinde de sürmüştür. 19. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilen anıtsal kışla ve askeri okullarla kentin bu yüzyıldaki mimari silueti netleşmiş ve İstanbul'un kimliğine yeni bir boyut eklenmiştir (Arslan [6]). İngiliz mimar Smith'e yaptırılan Taşkılla (İstanbul Teknik Üniversitesi), Abdülaziz zamanında Taksim'de yapılan ve çok gösterişli giriş cephesi mimarisiyle karma üsluba işaret eden Topçu Kışlası (II. Meşrutiyet'te satıldı ve yıktırıldı, yeri günümüzde Taksim bahçesi olmuştur.) Bu kışlaların hepsi de Batılılaşma akımının askeri mimaride ortaya koyduğu, çağına göre Avrupalı yapılardır. Bunların çoğunda da Fransız empire üslubunun tesiriyle meydana getirilen Tanzimat üslubu açıkça bellidir. Abdülaziz'in Serkis Balyan'a yaptırdığı Maçka Silahhanesi de (İstanbul Teknik Üniversitesi Maden Fakültesi) aynı akımın güzel örneklerindendir (Eyice [9]). Dolmabahçe Vadisi'ndeki imparatorluk imajını perçinleyen kışlalar (Mecidiye, Maçka ve Gümüşsuyu Kışlası) ve hemen Taksim Meydanı'ndaki Taksim Topçu Kışlası önemli birer örnektir. Dolmabahçe Sarayı ile bütünlük oluşturan ve saraya hizmet eden camiler arasında yer alan Dolmabahçe, Ortaköy camileri ve Teşvikiye Camisi ile kışlalar arasındaki ölçek ilişkisi; XVIII. yüzyıl sonlarından itibaren başlayan değişimi gözler önüne sermektedir.

2.1 Tanzimat Dönemi'nde İstanbul Kent Dokusunun Değişmesi ve Teşvikiye Semti

Bölüm 2'de söz edildiği gibi, Tanzimat'ın getirdiği yeniliklerle İstanbul kent sahnesinde yeni bir kimlik inşası gündeme gelmiştir. Tanzimat'tan sonra yönetim etkinliklerinin artması ve İstanbul'un merkezileşmesi, dışalım ve liman işlevlerinin önem kazanması, transit ticaretinin getirdiği yüksek gelirler ve nüfus artışı; İstanbul'u başkent oluşunun yanı sıra imparatorluğun "tek büyük egemen kent"i yapmıştır. İstanbul'un nüfusu, imparatorluğun öteki büyük kentlerinin nüfuslarının birkaç katıdır. Örneğin, 1885 sayımlarına göre Selanik'in nüfusu 150.000 ve İzmir'inki 200.000 kişi iken İstanbul'un 900.000 civarındadır. Dışalımın yarından fazlası İstanbul'da tüketilmektedir. Kişi başına gelir düzeyi İstanbul'da imparatorluk ortalamasının iki katından fazladır. İstanbul kalabalık, zengin ve yoğun tüketim yapan bir kenttir. Mimarlık etkilerinin burada yoğunlaşması doğaldır (Batur [5]). Tanzimat Dönemi'yle birlikte (19. Yüzyılda) İstanbul'un kent silueti açısından mimari dokusunun biçimlenmesinde padişah ve yöneticilerin dünya görüşü ve siyasal düşüncelerindeki değişim önemli

etkenlerden biridir. Padişahlar Osmanlı başkenti İstanbul'un silüetinde, başlangıçtan itibaren özellikle söz sahibi olmuşlardır. Burada Batı'dan farklı olarak, işlevsel olmaktan çok simgesel bir seçim ve uygulama görülmektedir. Özellikle sultanların büyük yapıları söz konusu olduğunda simgesel kaygılar ön plandadır. Simgesel kaygılar İlk Çağ'dan itibaren Doğu kentlerinin tümü için geçerlidir (Arslan [6]). Bu açıdan bakıldığında; Teşvikiye Camisi'nin Teşvikiye Sementi'nde yapılmış olması, bölgenin cami gereksinimi kadar Sultan Abdülmecid'in İstanbul'un toplumsal yaşantısına ve fiziksel görüntüsüne hükümdarlığının gereklerini katmak istemesidir. Teşvikiye'nin ve Teşvikiye Camii'nin, Yıldız Sarayı ve Dolmabahçe Vadisi'nin arka bahçesinde yer alması yer seçimi açısından bakıldığında simgesel değer taşır. Teşvikiye Camii, önce Mektebi Harbiye öğrencileri sonra Teşvikiye'de yerleşik bulunan saltanat ve maiyetinin ibadet ihtiyacı için inşa edilmiştir. Gerek bu sementin kentsel planlama kıstasları, gerekse caminin mimari ve üslup özellikleri vurgulanan sembolik değerler bakımından paralellik gösterir (Ek VI).

Teşvikiye Sementi'nin oluşum nedenleri ile 19. yüzyıl İstanbul'una dair nedenler birbirleri ile yakından ilişkilidir. Osmanlı Saltanatı'nın, Osmanlı Başkenti İstanbul'da yer bulan Teşvikiye Sementi'nin gelişimine verdiği destek; bu ilişkiyi hızlı ve doğrudan hale getirmiştir. Bu aşamada Teşvikiye Sementi özelinde, 19. yüzyıl İstanbul'una dair nedenlerden tarih sırası ile bahsetmek gerekir. Bu nedenlerden ilki, 2. Bölüm'de belirtildiği gibi **“Galata'nın sur dışına çıkması”**dır.

İstanbul'un Tanzimat'la birlikte kesin olarak Batı eklettizminin paraleline giren aydınların ve hatta sultanların etkisinde her yeniliğe açıldığı söylenebilir. Ortaçağ'dan bu yana ve Osmanlı'nın en güçlü döneminde de Batı'yla ilişkinin, kapitülasyonların nabızı Galata'da atmaktaydı. Buralardaki işlevsel yerleşmelerin geçmişi eskidir. Fizyonomisi de Batı'yla ilişkinin yoğunluğu, egemen sınıfın eğilim ve zevklerine göre biçimlenmiştir. Galata'nın ağırlığı arttığı oranda kent Batılılaşır (Kuban [7]).

İstanbul'un Avrupalı bir görüntüye bürünmesinde tarih boyunca en önemli çekirdek Galata idi. Galata her dönemde İstanbul'un Avrupası'ydı ve bu İstanbul Avrupası'nın uzantısı da Beyoğlu'dur. Eğer Geç Bizans ve Erken Osmanlı dönemlerinde Avrupa Galata'da yaşamışsa sonra da Beyoğlu'nda var olmuştur. Yabancı elçiler Sur içi'ndeki yerlerinden çıktıktan sonra, İstanbul'un Avrupalı yakasına yerleştiler. Onlarla birlikte, İstanbul'un Batılı anlamda ilk

burjuvazisi Avrupa yaşamının bütün boyutlarını Pera'ya getirdiler. Ve bu yaşama Osmanlı üst tabakaları da bütün boyutlarıyla katılmaya çalışmışlardır (Kuban [7]).¹

Pera, 19. yüzyılda Doğu ile ilgili siyasal emelleri iyice netleşmiş olan Avrupa devletlerinin elçilerinin ikamet yeridir. II. Mahmut bir yandan Batı'yı izleyip, yönetim biçimi ve kurumlarını Batılı örneklerle göre biçimlendirmeye çalışırken, öte yandan Osmanlı İmparatorluğu'nu yeniden eski kudretine kavuşturmak ve Batı'da böyle bir etki yaratmak istemiştir (Arslan [6]).

Osmanlı Sarayı'nın Tarihi Yarımada'dan çıkması ve Dolmabahçe Vadisi'nde inşası (1854-56), Galata'nın sur dışına çıkması ile doğrudan ilişkilidir. Abdülmecit yeni sarayı için bütün İstanbul'a ve limana hâkim, Pera'ya en yakın yer olan Dolmabahçe'yi seçmiş ve buradaki eski sarayı yıktırmaktan kaçınmamıştır. Avrupa saraylarına benzer bir plan ve üslupta inşa edilen Dolmabahçe Sarayı yeni bir yönetim anlayışı ve siyasal tercihi yansıtan simgesel bir anlam taşımaktadır. Abdülmecit gerek dünya görüşü ve yaşam biçimi gerekse yönetim anlayışı açısından kendinden önceki padişahlara göre Batı'ya daha açıktır. Padişahın Dolmabahçe Sarayı için yer seçimi, sarayın planı, üslubu ve malzemesi son derece dikkat çekicidir (Arslan [6]).

Sultan Abdülmecit Dönemi'nde Topkapı Sarayı'nın tamamen terkedilip Dolmabahçe Sarayı'na geçilmesi, Teşvikiye Semti'nin oluşumu açısından önemli bir gelişmedir. Daha önce sözedildiği gibi (Bölüm 2) 1794-95 ile 1853-54 miladi tarihleri arasındaki süreçte, bir semt camisi haline gelen Teşvikiye Camisi ile Dolmabahçe Sarayı'nın inşa tarihinin (1854-56) zamanca yakınlığı ilgi çekicidir. Bu durum Teşvikiye Camisi'nin Saray'a hizmet edecek camilerden biri olarak inşa edildiği tespitini vurgulamaktadır. Artık Teşvikiye Camisi, Sultan Abdülmecit ve Sultan II. Abdülhamit dönemlerinde Cuma Selamlıkları için kullanılacak bir selatin camisidir.

Padişah ve yöneticilerin konutlarını Tarihi Yarımada'dan Boğaziçi kıyılarına taşımaya

¹ Başlangıçta Beyoğlu, Galata'daki nüfusun surlar dışına taşmasıyla ortaya çıkmış bir yerleşmedir. Bilhassa, İspanya'dan kaçan Araplar'ın Galata'ya yerleştirilmesiyle Galata nüfusunun yoğunluğunun tahammül edilmez bir boyuta erişmesi ve güçlü Türk ordusunun verdiği güvence ile surların anlamını yitirmesiyle, ilk önce elçilikler sur dışına taşınmaya başlamışlardır. Buna bağlı olarak, elçilik görevlilerinin ve elçiliklerce korunan Avrupalı tüccarların, araçların ve onların ardından zengin yerli halkın Galata'yı terk ederek surlar dışındaki tepelere taşınmaları, orada kendine özgü, Avrupalı bir yerleşmenin gelişmesine neden olmuştur (Dökmeci ve Çıracı [10]).

başlamaları, burada mimari dokunun yoğunlaşmasına yol açmıştır (Arslan [6]). Bu yoğunlaşma, **İstanbul kenti içinde itibar bölgelerinin değişmesi** sonucunu doğurmuştur. Bu değişimden daha önceki satırlarımızda da bahsetmiştik. 16.-18. Yüzyıllar arasındaki mimari dokunun en önemli özelliklerinden biri, halkla yüksek tabakalar arasında fiziksel bir ayrıcalık yaratmamasıdır. Bu, Batı kentleriyle İstanbul arasındaki en temel farklılıktır. Batı kentlerindeki mimari doku yoğunlaşmasının niteliği daha çok sınıfsal farklılaşmalara göre belirlenirken, İstanbul’da etnik ve dini farklılaşmalar belirleyici olmaktadır. Kentin bu niteliği 19. yüzyıla kadar sürmüştür (Arslan [6]).

Kanuni Sultan Süleyman zamanında (1520-1566) kurulan **Pangaltı’nın gelişimi (1848)**, Taksim-Harbiye (Nişantaşı) aksının gelişiminde önem taşır. Abacı [11] e göre; Pangaltı’nın (Tatavla’nın) sınırları zamanla genişler ve 18. yy.’ın sonlarına doğru Rumlar’ın sayıları 20.000’i bulur.

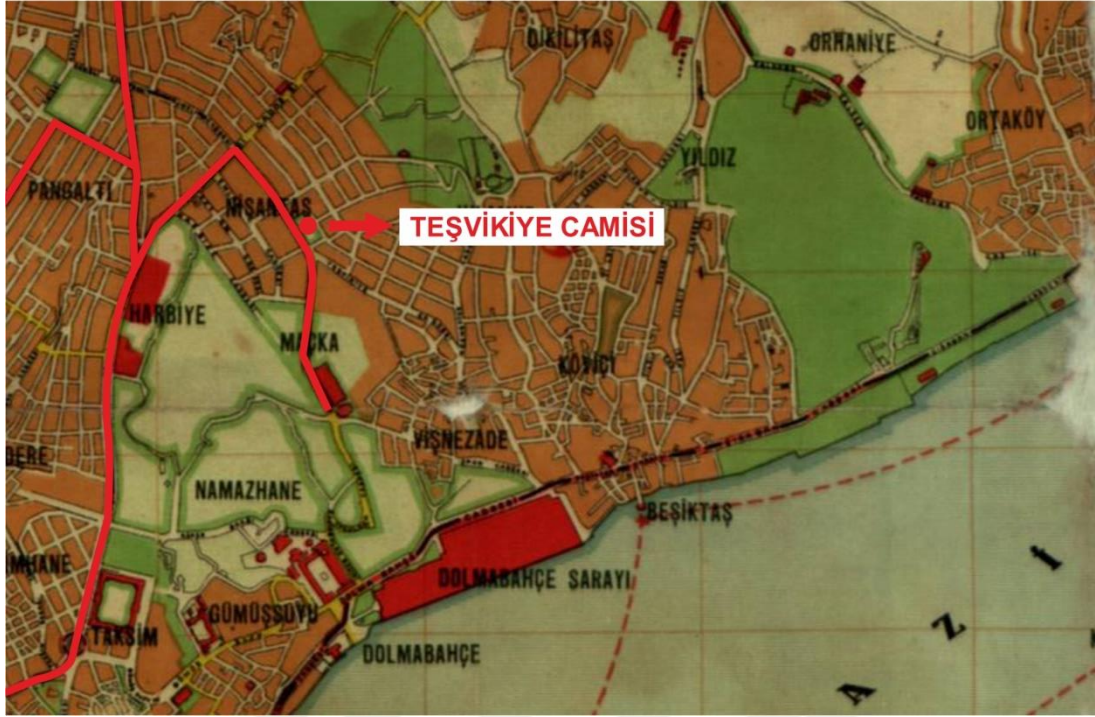
Haliç’in kuzey yakasında düzenli bir büyüme sağlanması yolunda ilk adım, 1848’de Pangaltı’da yeni bir mahallenin kurulmasına karar verilmesiyle atıldı. 19. yüzyıl ortalarında Pera’da nüfus yoğunluğu tahammül edilmez boyutlara ulaştığından, 1848 tarihli bir iradeyle Mekteb-i Harbiye’nin karşısındaki alan, ikamet bölgesi olarak yapılaşmaya açıldı (Çelik [12]).

Bu dönemde girilen bir diğer önemli proje; Cadde-i Kebir’in (İstiklal Caddesi) kuzey ucunda, Hristiyan mezarlıklarıyla kaplı açık bir alandan başka bir şey olmayan Taksim’le, 1848’de ortaya çıkan Pangaltı’nın birleştirilmesiydi. İlk defa 1862’de önerilen ve Taksim’le Pangaltı’daki Mekteb-i Harbiye’yi bağlayan geniş cadde 1869’da tamamlandı. Bu ağaçlıklı arter kısa bir süre sonra Şişli’ye kadar uzatıldı (Çelik [12]).

19. yy. seyyahı De Amicis 1870’lerde Pangaltı’da bir Rum mahallesi olduğunu yazar (Abacı [11]). Pangaltı projesi, Taksim’den Şişli’ye doğru büyümenin yönünü tayin etmiştir. Böylece, Pera’dan elçilik sayfiyelerinin bulunduğu Büyükdere’ye uzanan bir omurga oluşmuştur (Çelik [12]) (Şekil 2.1a, Şekil 2.1b). 20. yy.’ın ilk yarısında Beyoğlu-Taksim’den gelen ve Harbiye’de dağılan yolların doğruya gideni Maçka-Nişantaşı-Teşvikiye’ye, kuzeye devam edeni Osmanbey ve Şişli’ye, batıya ayrılanı ise Feriköy ve (Kurtuluş) Pangaltı’ya giderdi (Abacı [11]) (Şekil 2.1a, Şekil 2.1b).

Şekil 2. 1a İstanbul Şehir Rehberi 1934

Şekil 2. 1b İstanbul Şehir Rehberi'nden Detay / 1934

1876'da da Osmanlı Sarayı; Dolmabahçe Vadisi'nden Yıldız Senti'ne taşınır. II. Abdülhamit Dönemi'nde **Osmanlı Sarayı'nın Yıldız'a taşınması** (1876) da Teşvikiye Senti'nin hayat bulmasında etkin öneme sahiptir.

19. yüzyıl İstanbul'una dair nedenler bir araya geldiğinde; Osmanlı Başkenti'nin kentsel planlama özelliklerinde önemli değişiklikler yaşanır. İstanbul'un Batılılaşması önce tepeden gelen istekler, sonra sosyal yapı değişimleri ve bir koloni ekonomisinin zorlamaları, bunların yanı sıra da kurumların yenileşmesi yoluyla gerçekleşmiş, fiziksel çevresini de oluşturmuştur (Kuban [7]). Bir toplumda ekonomik ilişkilerin değişmesi ve bunun sonucunda **kentsel yapıda dönüşümlerin gerçekleşmesi**, kent içinde ve yakın çevresinde toprak kullanımında ve mülkiyetinde önemli gelişmeler sağlamıştır (Tekeli [13]). Kentsel yapıda dönüşümlerin gerçekleşmesini temellendiren hukuki alt yapı bu konuda önem kazanır.

Kentin formunu etkileyen yasal değişimleri iki alt başlık altında toplayabiliriz. Birincisi kent topraklarında mülkiyetin kurumsallaşmasındaki değişimler, ikincisi ise mülkiyet üzerindeki kısıtlamaları biçimlendiren imar yasasındaki gelişmelerdir (Tekeli [13]).

İstanbul’da toprak mülkiyeti fetih hakkı ile temelde Sultana ait olduğu için, toprak ve işlev tahsisleri de, Cumhuriyet’e gelene kadar büyük ölçüde has arazisi, sultan vakıfları ve kapı kuluna tahsis edilip onlar tarafından vakfa dönüştürülen topraklar üzerinde olmuştur. Sultan-devlet-mülk ilişkisi, sultanlar Batılılaşmayı istedikleri oranda, İstanbul fizyonomisine Batılı yapı olarak yansımıştır (Kuban [7]). 19. yüzyılın seçmeci ve kozmopolit İstanbul’u; ordu, sultan ve çevresinin kendisini ifadesi olup yukarıdan saptanan gelişmelerin görsel ve işlevsel parametreleridir ¹.

Tekeli [13] e göre, Tanzimat’ın toprak politikasını düzenlemek için 1858’de çıkarılan Arazi Kanunnamesi ’nin kent toprağı rejimi üzerinde dolaylı etkisi oldu. Bu etki bir yandan kent çevresindeki miri toprakların mülk topraklarına dönüşmesini kolaylaştırma, öte yandan tapu kavramını getirerek mülkiyet kayıtlarını sistemleştirme yoluyla kendini gösterdi. Miri topraklara ilişkin intikal hükümlerinin mülk topraklarının intikal hükümlerine yaklaşması, Hazine’nin ihtiyaç duyduğunda rayiç fiyattan bu toprakları satmasını mümkün kılıyordu. Miri toprakların mülk toprakları haline gelişinin kolaylaşması, İstanbul gibi büyüyen bir kentte yalnız bu büyümeyi yönlendirme bakımından değil, kentin etrafında çok sayıda özel çiftliğin ortaya çıkışına yol açma bakımından da önem taşıyordu. Bu dönemdeki hukuki gelişmeler nedeniyle, Saltanat’a ait miri topraklar; mülk toprakları haline geldi. Saltanat ve maiyeti, semtin imara açılması ile Teşvikiye Semti’nde kendine yaşam kurmuştur.

¹ Klasik Osmanlı rejiminde kentsel alanlarda topraklar miri değil mülk ve vakıf topraklarıdır. 17. yüzyıldan itibaren miri toprak rejimi zayıflamaya başlamıştır. Özellikle devletin gelirlerini oluşturan kaynakların büyük bölümünün yapım faaliyetlerinde kullanılmak üzere kişilere devredildiği klasik imar sisteminin çözülmeye başlaması ve toprak kayıpları nedeniyle var olan vakıfların gelirlerinin büyük ölçüde azalması, beraberinde anıtsal külliye ve cami inşasında belirgin bir azalmayı da birlikte getirmiştir. Özellikle 18. yüzyıl sonlarından itibaren girişilen reform hareketleri sonucunda ortaya çıkan yeni yapı gereksinimleri Vakıf sistemi içinde değil, doğrudan devlet tarafından karşılanmaya başlanmıştır. 19. yüzyılda, özellikle Tanzimat’la birlikte, mimari faaliyetlere çok sıkı bir denetim getirilmiş ve tüm çabalara karşın yüzlerce yıldır denetlenemeyen İstanbul’un kentsel gelişmesi üzerinde, merkezi otorite ilk kez böylesine belirleyici olmuştur. Mustafa Cezar, Osmanlı Devleti’nin çağdaşlaşmaya yöneldiği 19. yüzyılda, en önemli dönüm noktalarından biri olarak kabul ettiği Tanzimat Devri’nin 1858 tarihli Arazi Kanunnamesi’nin, devletin mali yapısında değişikliğe yol açmasının yanı sıra özellikle imar sistemini doğrudan etkilediğini belirtmektedir (Arslan [6]). 19. yüzyıl başlarında İstanbul kenti tamamen denecek derecede vakfa dönüşmüştür. Kentteki toprakların yeni ihtiyaçlara göre el değiştirmesinde mülk topraklarından çok vakıf topraklarının bir engel oluşturacağı akla gelebilir; oysa bu taşınmazların satışı vakıf mütevellilerinin elinde çok daha kolaylaşmıştı (Tekeli [13]).

Öte yandan yasal düzenlemeler yapılmış, ilk nizamname 1848’de hazırlanmıştır. 1848 ile 1882 yılları arasında başlıca altı nizamname çıkarıldı: 1848 Ebniye Nizamnamesi, 1858 Sokaklara dair Nizamname, 1863 Turuk ve Ebniye Nizamnamesi, 1875 İstanbul ve Belde-i Selasede Yapılacak Ebniyenin Suret-i İnşaiyesine dair Nizamname, 1877 Dersaadet Belediye Kanunu ve 1882 Ebniye Kanunu. Bu kanun ve nizamnameler, benzer konulara eğiliyordu (Çelik [12]). Bu nizamnameler değerlendirildiğinde; gelişmelerin doğurduğu ihtiyaç 1882’de Ebniye Kanunu’nu getirdi. 1882’de Ebniye Kanunu yerleşmeye açılacak alanların düzenlenmesinde bazı yenilikler getirmiştir: “Ham arazi ve bağ ve bostan üzerine ebniye inşası ile mahalle teşkili için parça parça satmak isteyenler teayyün edecek lüzum ve icap üzerine orada meccanen bir karakolhane ve bir de mekteb mahalli terk etmeye ve hududu nihayetine değin lağım yapmaya ve satılan yerler bedel altından kaldıran masarifi için şehremanetine beher arşın (68cm) için 5 para tediyesine mecburdur”. Kanun, toprağı parsellemenin topluma maliyetini bir ölçüde azaltmaya çalışmaktadır. Bu alanların planı hazırlanıp şehremanetince ve Dâhiliye Nezareti’nce uygun görüldükten sonra padişah iradesiyle imara açılabilirdi (Tekeli [13]). 1882 tarihli Ebniye Kanununun maddelerinden birinde İstanbul’daki ham arazi ya da bostan gibi yerleri imara açmak isteyenlerin, bu arazide bir okul bir karakol arsasını bedelsiz olarak belediyeye vermesi zorunluluğı getiriliyor ve böyle alanların imara açılması Sultanın iznine bağlanıyordu. Böyle alanları imara açanların lağım yapması ve açılacak yolların kaldırım masraflarına katılması öngörülüyordu. Ebniye Kanununun bu hükümleri, nüfusu artmaya başlayan Osmanlı kentleri çevresinde spekülative hareketlerin başladığının ve bunun devlete yük getirdiğinin anlaşıldığını göstermesi bakımından ilginçtir (Tekeli [14]). İlhan Tekeli bu nizamnamelerin devlete yük getirdiğinden bahsetmektedir.

Batur [5] e göre; yapılan düzenlemeler yalnız kentsel alanların değil **mahalle biriminin de nitelik değiştirmesine** yol açacak yaptırımlar getirmektedir. Cami etrafında gelişen mahalle birimi yerini merkezinde okul ve karakol bulunan bir başka birime bırakmaktadır. Parça parça meydana geliyor da olsa bu çözümlenin başlaması, hayli uzun bir vadede kendini duyuran, anıtsal yapılar kadar etkili dönüşüm belirtileridir. Mahalle çekirdeğinin modifikasyonuna dair ilk örneklerden birini, Üsküdar Selimiye Camisi etrafındaki Selimiye Mahallesi’nde görmüştük (Bölüm 2).

Teşvikiye Karakolu, Teşvikiye Camisi'ne yakın bir konumdadır. Batur [5] in de bahsettiği gibi cami etrafında gelişen **geleneksel mahalle çekirdeği**, Teşvikiye Sementi'nde dönüşüme uğramıştır. Tanzimat dönemi, kentsel ölçekten mahalle çekirdeğine ve hatta tek yapıya indirgenebilecek bir dönüşümü beraberinde getirmektedir. Kent içi güvenlik hizmetinin bütün semtlere götürülebilmesi amacıyla önemli semtlere karakollar yapılmıştır. Karakol yapıları, III. Selim devrinden itibaren yapılmaya başlanmıştır. Bölüm 2.1'de bahsettiğimiz üzere; Ebniye Nizamnamelerinde yeni kurulan semtlerde karakol için arazi ayrılması notu düşülmüştür. İstanbul'un merkezi yerleşim yerleri olan Suriçi, Eyüp, Galata ve Üsküdar'da çok sayıda karakol yapılmıştır. Tarihi semtler dışında yeni kurulan yerleşim bölgelerinde güvenliği sağlamak için açılan karakollara örnek olarak Nişantaşı Süslü Karakolu, Teşvikiye (Harbiye) Karakolu ve Maçka Jandarma Karakolu gösterilebilir (Ertuğrul [15]).

XIX. yüzyılın Batılı mimarisi devlet yapılarının hepsinde görülür. Vilayet, kaymakamlık, hatta nahiye konakları devlet otoritesini belirtmek üzere Tanzimat üslubunda yapılmış, genellikle girişleri, pencere üst lentoları İlkçağ'ın üçgen alınlığı ve sütunlarla süslenmiştir. Kapıların üstünde ise padişah tuğrasından başka XIX. yüzyılda devletin alameti olan sancaklı, çeşitli silahlı arma konulmuştur. Maçka Jandarma Karakolu bu eğilimin en gösterişli örneğidir (Eyice [9]). Maçka Jandarma Karakolu'nun hemen yakınındaki Teşvikiye (Harbiye) Karakolu da bu mimari özellikleri desteklemektedir. Bu ikili birliktelik çalışmamız açısından dikkat çekicidir.

Ulaşım sisteminin yenilenmesi, Teşvikiye Sementi'nin İstanbul kent sahnesinde hayat bulması açısından bir diğer önemli gelişmedir. Bu durum Teşvikiye Sementi'nin konut alanı olarak tercih edilirliliğini artırmış ve semtin İstanbul ile bağlantısını güçlendirmiştir. Kent içi ulaşım sisteminde sağlanan ivme, kentin ulaşım aksları boyunca büyümesinde etkindir. Bu açıdan bakıldığında; Teşvikiye Sementi, sınırları büyüyen ve Akdeniz Havzası'ndaki liman zincirine üye olan bir başkentin parçasıdır.

19. yüzyılda ulaşım teknolojisindeki gelişmeler sonrası konuya yaklaşıldığında; İstanbul'un biçimlenmesinde esas belirleyici olan kitle taşıma sistemlerinin kurulması olmuştur. Bu açıdan İstanbul'un ulaşım tarihinde üç dönüm noktası görülmektedir. Bunlardan birincisi 1850'li yılların ortalarından itibaren düzenli kent içi vapur işletmesinin başlamasıdır. İkincisi 1870'li yıllarda tramvay, tünel, banliyö trenleri gibi raylı taşıma sistemlerinin kurulmasıdır.

Üçüncüsü ise 1914’de geniş bir elektrikli tramvay sisteminin işletilmeye başlamasıdır (Tekeli [16]). Kent içi düzenli vapur işletmesinin başlaması haricindeki gelişmeler, Teşvikiye Semtî’nin İstanbul kent içi ulaşım sistemiyle bütünleşme hızına ivme kazandırmıştır.

İstanbul’un alt yapı tesisleri özellikle Abdülaziz’in son yılları ve Abdülhamit döneminde şekillenmiştir. Tramvay, gaz, liman tesisleri, istasyonlar, metro tümü yabancı mühendis ve şirketlerce kurulmuştur (Kuban [7]). Hukuki gelişmeler ile İstanbul kent içi ulaşım sisteminin gelişimi arasındaki ilişki dikkat çekicidir. Tekeli [13] e göre, 1882 Ebniye Kanunu II. Abdülhamid dönemindeki faaliyetleri yönlendirmişti. Kentin fizikî yapısını ve görüntüsünü etkileyen en önemli gelişmeler, denizyolları ve demiryollarının kent merkezine bağlanışını sağlayan liman, rıhtım ve istasyonların yapılmasıydı. Galata Rıhtımı 1895’te inşa edildi. Konu bu bilgiler doğrultusunda incelendiğinde; Galata Rıhtımı’nın 1895’te inşa edilmesi ile Galata Rıhtımı’ndan Şişli’ye uzanan ana aks tamamlanmış ve hedefine ulaşmış görünmektedir. 1869’da Taksim’den Pangaltı’ya uzanan ardından Şişli’ye varan cadde, söz konusu rıhtımın yapılması ile kesintisiz ve şehrin kuzey doğrultusunda uzanır hale gelir. Bu bilgiler değerlendirildiğinde, konu edilen aksın 1869 ile 1895 tarihleri arasında şekillendiği ifade edilebilir. Bu aks üzerinde yer alan diğer semtler gibi Teşvikiye Semtî’nin de Osmanlı Başkenti İstanbul ile bağlantısı güçlenir (Şekil 2.1a, Şekil 2.1b).

2.1 Teşvikiye Semtinin Tarihi (18.Yy. Sonu -19.Yy.)

Teşvikiye’nin güneyinde Beşiktaş İlçesi’ne bağlı Vişnezade Mahallesi, güneydoğusunda Muradiye Mahallesi, batısında Şişli İlçesi’ne bağlı Harbiye Mahallesi, kuzeyinde ise Meşrutiyet Mahallesi yer alır (Akbayar [17]).

Nişantaşı, Şişli İlçesi’ne bağlı Meşrutiyet ve Teşvikiye mahallelerinin Valikonağı Caddesi çevresindeki bölümlerini kapsayan semttir. Merkezi, Valikonağı Caddesi ile Teşvikiye Caddesinin kesiştiği kavşaktır. Nişantaşı’nın kuruluşu, coğrafi ve idarî sınırları Teşvikiye ile iç içe geçmiştir. “Nişantaşı” adı, kökeni bir alâmete dayalı olan semtler arasındadır. Bunun nedeni de semtin çeşitli yerlerinde yer alan nişan taşlarıdır (Mağgönül [18]).

2.1.1 18. Yy.dan 19. Yy.a Kadar Teşvikiye Semti

Teşvikiye-Nişantaşı semtinin tarihi ile bu semtteki nişan taşlarının tarihi arasındaki ilişki dikkat çeker. Teşvikiye Yerleşmesi'nin tarihi ancak XIX. yy'ın ortalarına kadar iner. Daha önceleri bütünüyle kırsal görünümde olan bölgenin, III. Selim döneminde (1789-1807) bir avlanma ve nişan talimleri yeri olduğuna ilişkin anıt taş bugün Teşvikiye Camisi'nin avlusunda bulunmaktadır. 1205/ 1790-91 tarihli bu taştan başka II. Mahmud'a ait 1226/1811 tarihli iki nişan taşından birisi yine Teşvikiye Camisi'nin avlusundadır (Akbayar [17]). Yukarıda belirtildiği gibi; Akbayar [17] , Mağgönül [18] ve Cezar [19] un verdiği bu iki anıt taşta ait yer ve tarih bilgisi birbirini doğrulamaktadır (Şekil 2.2, Şekil 2.3).

Çetintaş [20] ye göre; bu iki nişan taşı, Teşvikiye Camisi'nin inşasından çok önceki tarihlerde hazırlanıp yerlerine dikilmişlerdir. Üçüncü Selim'in tüfekte atışı ile kırdığı rekorun hatırasına dikilen ve bugün Teşvikiye Caddesi'ne açılan avlu kapısının hemen yanında yer alan küçük taş aslında Topağacı civarında iken, yok olmasın diye avluya nakledilmiştir (Şekil 2.2).

Akbayar [17], Mağgönül [18], Cezar [19], Çetintaş [20] ve Batur [21]; semt ile anıt taşlar arasındaki ilişkiden söz etmektedirler (Şekil 2.2, Şekil 2.3).

Daha önce meskûn olmayan yöreye III. Selim'in 1794-95'te ilk nişan taşını diktirmesinden sonra, bugünkü Teşvikiye Camii'nin bulunduğu yerde bir mescit yaptırdığına dair bilgiler vardır (Mağgönül [18]). Mağgönül [18] e ait bu cümlelerde, dikilen ilk nişan taşı (1794-95) ile bugünkü Teşvikiye Camii'nin bulunduğu yerde yaptırılan mescit arasındaki bağlantı kurulmaktadır. Mağgönül [18] ilk anıt taşın tarihini; aynı kaynak içinde hem 1790-91 hem de 1794-95 olarak verirken, Akbayar [17] bu taş için 1205/ 1790-91 yılından bahseder. Ulaştığımız bilgiler dâhilinde bakıldığında; Teşvikiye-Nişantaşı yerleşimi açısından ilk tarihlendirmeyi III. Selim Dönemi ve hatta 18. yüzyılın sonu olarak yapmak mümkün görünmektedir (Şekil 2.2).

Cezar [19], Çetintaş [20] ve Batur [21]; bugünkü caminin yerinde bulunan ilk caminin H. 1209/ 1794-95 yılında III. Selim tarafından yaptırıldığını belirtir. Cezar [19] ve Çetintaş [20], buna ek olarak ilk caminin mevcut kitabesinin de H.1209 (1794-1795) tarihli olduğunu söyler. Öz [22] , Abdülmecid'in 1853 yılında bu camiye ilaveler yaptırdığını; Tuğlacı [23], eski caminin yerine 1853 yılında bu caminin yapıldığını belirtir. Ödekan [8], yapım yılı olarak 1854 tarihini

verir; Batur [21] ise eski cami harap olduğu için H. 1271/1854 yılında Abdülmecid tarafından olasılıkla yeniden yaptırıldığını kaydeder. Bu bilgi Teşvikiye yerleşmesi ve camisini tarihlendirmemiz açısından önemlidir. Çetintaş [20] caminin H.1209 (1794-1795) tarihinde, tamamen ahşap olarak ve daha çok III. Selim'in meraklısı olduğu av partilerine çıktığında, yeni kurulan ordunun talimlerini seyredebilmesi için yaptırıldığını söyler.

Cezar [19] a göre buradaki ilk cami; Maçka'da II. Mahmud'un fermanı ile yapılan Harbiye Mektebi'nin açıldığı (1 Temmuz 1835) , daha sonra aynı yerde Harbiye İdadisi'nin varlığını sürdürdüğü yıllarda, bu çevrenin ibadet ihtiyacını karşılayan cami özelliğine sahipti¹.

Semtin gelişimi ile Teşvikiye Camii arasındaki bağlantıya bakıldığında; Akbayer [17] ye ait aşağıdaki cümleleri alıntılanmak gerekir:

“Semtin gelişmesinde etkisi büyük olan ilk yapı Teşvikiye Camii'dir. İlk 1209/ 1794-95'te bir mescit olarak yapılan cami 1270/1853-54'te Abdülmecid tarafından yenilendikten sonra yörede yerleşme başlamıştır. Önceleri kırsal görünüme sahip olan, avlanma ve nişan talim alanı olarak kullanılan bölgede Teşvikiye Camii; Teşvikiye semtinin gelişmesinde başrolü oynamıştır”. Batur [21], caminin Teşvikiye'nin gelişmesiyle eşzamanlı olduğuna işaret eder. Cezar [19] ise Teşvikiye Camii'nin, Teşvikiye'de iskânın yoğunluk kazanmasında etkili olduğunu söyler.

Zamanla harap olan ve çevresinde yerleşim olmadığı için fazla rağbet görmeyen ibadethane, Sultan Abdülmecid'in civardaki geniş araziye yerleşime açma fikri doğrultusunda hicri 1270 (1853) senesinde ilâvelerle genişletilerek yenilendi (Çetintaş [20]). Cezar [19], Teşvikiye adının H.1270 (1853-54) tarihinde yapılmış olan camiye verildiğini söyler. Bu kaynakta; ebced hesabı ile 1270 (1853) tarihini veren, caminin hünkâr kapısı durumundaki kapı üzerinde yer alan kitabede, yenilenme olayı vurgulanır (Cezar [19]). Çetintaş [20] de caminin yenilenmesi sırasında cümle kapısının üzerine yerleştirilen kitâbenin tarihini Cezar [19] un da belirttiği gibi H. 1270/ 1853 olarak verir (Çetintaş [20]).

¹ Okul Mekteb-i Ulûm-ı Harbiye adıyla açılmış ve 1 Temmuz 1835'te II. Mahmud Mekteb-i Harbiye'yi ziyaret etmiştir. Açılış günü belli olmadığı için II. Mahmud'un bu ziyareti bugün Kara Harp Okulu'nun kuruluş yıldönümü olarak kutlanmaktadır (Çoruhlu [24]).

III. Selim'den sonra gelen padişahlardan II. Mahmud ile Abdülmecid'in de yöreye ilgiyi sürdürdükleri ve Abdülmecid zamanında iskâna açıldığı bilinmektedir. Yukarıda bu bilgiyi destekleyen satırlara yer verilmiştir. Abdülmecid burada bir mahalle kurulması isteğini iki anıt taşına kazıtır. Taşların üstünde "Eser-i avâtıf-ı Mecidiyye/Mahalle-i Cedide-i Teşvikiyye" yazmaktadır. Bu yazıtların bulunduğu taşlar, Teşvikiye Caddesi'nde Harbiye Karakolu'nun yanındaki boşluktaki ve Teşvikiye Caddesi-Rumeli Caddesi ile Valikonağı Caddesi'nin kesiştiği kavşaktaki taşlardır. Türkçesi "Abdülmecid'in karşılıksız iyilikseverliğinin eseri olan yeni Teşvikiye Mahallesi" anlamına gelmektedir (Mağgönül [18]). Akbayan [17] ye göre, Teşvikiye kelimesiyle burada bir mahalle kurulmasının padişahça da teşvik edildiği açıktır. Bölgenin farklı noktalarında yer alan söz konusu iki taş, Abdülmecid'in yörede mahalle kurulmasına yönelik teşvikini ve semtin adının kaynağını açıklamaktadır.

Şekil 2.2 1205/ 1790-91 Tarihli Nişantaşı

Şekil 2.3 1226/1811 Tarihli Nişantaşı

Sadece Mağgönül [18] değil, Akbayer [17] ve Çetintaş [20] ye de baktığımızda Sultan Abdülmecid döneminde burada padişah teşvikiyle bir mahalle kurulmak istendiği görülür. Bu civara ilgi III. Selim'den sonra devam ederek Abdülmecid döneminde de sürmüştür.

2.1.2 19. Yy. Sonrası Teşvikiye Semti

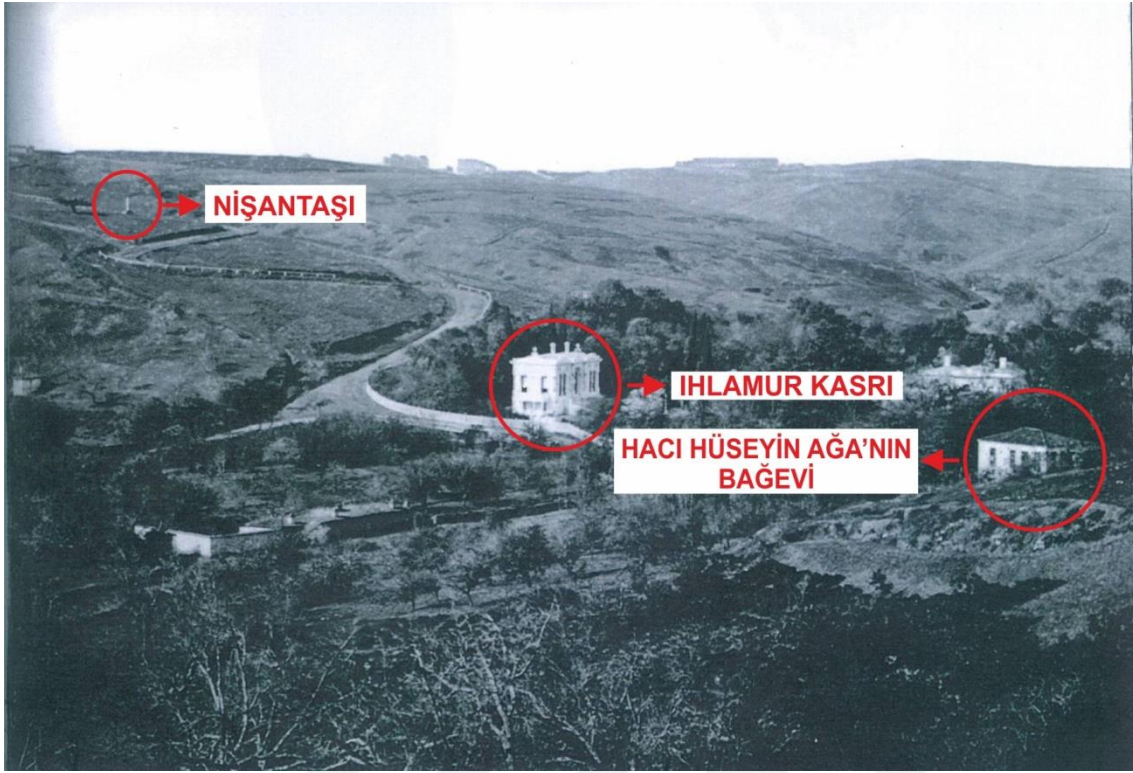
Teşvikiye-Nişantaşı semtine olan ilgi, III. Selim döneminde (XVIII. yüzyıl sonunda) başlayıp XIX. yüzyıl boyunca gelişerek devam etmiştir. Bu semtin gelişimi ile XIX. yüzyılda İstanbul'un mekânsal gelişimi arasındaki ilişki dikkat çekicidir.

Mağgönül [18] e göre Nişantaşı'nın gelişmesi, İstanbul'un XIX.yy.ın ikinci yarısındaki gelişmesiyle uyumludur. İki temel tarihî olay, Nişantaşı'nı etkilemiştir: Bunlardan birincisi, sarayın önce Dolmabahçe'ye sonra da Yıldız'a taşınması, ki bu hanedan mensuplarını ve yüksek devlet görevlilerini yöreye çekmiştir (Bölüm 2.1).

İkincisi ise Nişantaşı'nın kentin en modern kesimi olan Pera'ya (Beyoğlu) yakınlığıdır.İstanbul'da Pera'ya yakın olmak, oradaki hayat tarzına karışmak bakımından da önemli bir fırsattır. Saray'ın yer değiştirip, Dolmabahçe ve ardından Yıldız olmasıyla birlikte kışlalar da yakına, aynı bölgeye gelmişlerdir (Mağgönül [18]).

Abdülmecid'in yöreyle ilgisi Dolmabahçe Sarayı'na (1854-56) taşınmasıyla daha da artmış, 1857'de şehzadeleri Reşad Efendi, Kemaleddin Efendi, Burhaneddin Efendi ve Nureddin Efendinin sünnet düğünlerinin on iki gün süreyle 'Nişantaşı Sahrası'nda yapılmasını emretmiştir. Ertesi yıl (1858) da kızları Cemile ve Münire sultanların düğünleri Nişantaşı'nda yapılmış, çadırlarla donatılan alanda on beş gün süren bir şenlik yapılmıştır (Mağgönül [18]).

1858 Arazi Kanunnamesi ile saltanata ait topraklar özel mülkiyete açılmış, bu hukuki gelişme Nişantaşı'nın imara açılmasına zemin hazırlamıştır (Bölüm 2.1). 1858'de yürürlüğe konan Arazi Kanunnamesi toprak sisteminde kökten bir değişikliğin ortaya çıkmasını sağlamıştır. 132 maddelik bu kanunname ile önceleri miri toprak sayılan yerlerin alınıp satılabilen mülkler haline dönüşmesinin, sultanların gelirlerinde önemli azalmalara neden olduğu bilinmektedir. Bu nedenle maliyetleri ancak sultanlar tarafından karşılanabilecek projeler kapsamındaki camilerin, hem tamamlayıcı servis ünitelerinden yoksun biçimde sayıca çok azaldıkları, hem de boyutlarının eskiye oranla minyatürleştiği görülür. Bu durum-din dışı örneklerin şehir dokusunda giderek ağırlık kazanmalarını getirmiş, resmi ve sivil yapıların inşası ivme kazanırken, dini yapılar birkaç küçük örnekle sınırlı kalmıştır (Yıldıran [25]).

Şekil 2.4 Ihlamur Mesiresi'nden Teşvikiye Sahrası'na Doğru 1860'lı Yılların Başı [27]

Topuz [26], Abdülmecid Dönemi'ni anlatırken Teşvikiye Sahrası'ndan şöyle bahsetmektedir (Şekil 2.4):

“Hacı Hüseyin Bağı denilen yerde, yukarıdaki resimde bulunan bu ev (Şekil 2.4), Birinci Abdülhamit döneminde, yani Abdülmecit'in doğumundan otuz beş- kırk yıl önce yaptırılmıştı. Abdülmecit'ten önceki padişahlar yani Üçüncü Selim ile İkinci Mahmut fırsat buldukça bu mesire yerine gelip gitmişler, bazen oralarda avlanmışlar, bazen de nişan talimleri yapmışlardı. Nişantaşı'ndan, Teşvikiye'den, Topağacı'ndan, Mecidiyeköy'den Beşiktaş'a inen yolların birleştiği o vadi, 1860'lı yılların başında kentin dışında cennetten bir köşeydi (Topuz [26])¹.”

¹Topuz [26] ya ait satırlardan alıntılanan, Ihlamur mesiresinin 150 yıl önceki halini belgeleyen bu fotoğraf çekildiğinde Yıldız albümlerini hazırlatan İkinci Abdülhamid henüz tahta çıkmamıştı. Ihlamur mesiresinin “mesire” olduğu günlere ait bu resmi İstanbul'un ilk fotoğraflarını çekenlerden biri olan Vasil Kargopulo'nun objektifinden seyrediyoruz. Resmin üzerinde herhangi bir tarih kaydı yok ama kasırların henüz tamamlandığı varsayılırsa 1860'lı yılların başına ait olduğu söylenebilir. Ortasından Fulya deresi geçen vadinin iki yamacı Yıldız'dan Teşvikiye sahrasına kadar Üçüncü Selim ve İkinci Mahmud'un yeni ordu birliklerinin ok ve tüfek talim alanıydı. Bu atış denemelerinin hatırası olan birkaç Nişantaşı Yıldız yamaçlarında, Ihlamur yokuşunda ve

1866-1867 yılına ait kayıtlarda artık Nişantaşı'nın imara açıldığı, ilk konakların yapılmaya başlandığı görülmektedir. Vak'anüvis Ahmed Lutfi Efendi [28], Mayıs 1866-Mayıs 1867 olaylarını anlatırken, İstanbul'a gelen Sırp Knezi Mihal Beyin Nişantaşı'ndaki Necib Paşa Konağı'nda ağırlandığını yazmaktadır. Bu Nişantaşı yol şebekesinin belirli bir düzeye ulaştığının ve semtte bir devlet başkanını misafir edecek büyüklükte konakların yapıldığının bir göstergesidir. Mart 1872-Şubat 1873'e ilişkin bir kayıta da Abdülaziz'in, ser-yaverliğine atanan Mehmed Paşaya Nişantaşı'nda bir konak bağışladığı yer almaktadır. Bundan sonra Nişantaşı konaklar semti olarak gelişecektir (Mağgönül [18]). Mağgönül [18], Vak'anüvis Ahmed Lutfi Efendi [28] den yaptığı alıntı ile Mayıs 1866-Şubat 1873 tarihleri aralığında Teşvikiye-Nişantaşı semtinin gelişimine ait bilgiler vermektedir.

Akbayar [17] ye göre; 1870 ile 1876 yılları arasında semtin asıl gelişmesinde İstanbul'a dair iki ana unsur rol oynamıştır. Bu unsurlardan birincisi sarayın önce Beşiktaş'a, sonra da Yıldız'a taşınması, ikincisi de hızla gelişen Beyoğlu'nun Taksim-Şişli eksenine doğru taşmasıdır. Sarayın Yıldız'a taşınması (1876) Teşvikiye'yi doğrudan etkilemiş, Maçka'dan Nişantaşı'na kadar ana caddeden başlayarak çevre hanedan ve maiyet konaklarıyla dolmaya başlamıştır (Akbayar [17]).

Mağgönül [18], Akbayar [17] ye ek olarak Teşvikiye'nin Pera'ya yakınlığının sosyal nedenini ve kışlaların Dolmabahçe ve Yıldız Saray'ı yakınında konumlanışını açıklamaktadır. Galata'nın gelişimi sonrasında, Pera oluşarak İstanbul'un ağırlık merkezini Galata'ya yani kendi eksenine çekmiştir. Tarihi Yarımada'daki ticaret merkezinin Galata'ya kayması sonucu Eminönü ile Galata arasında iki köprü inşa edilmiştir. 18.yy.'da İstanbul'da yaşanan mekânsal değişimle Galata'nın sur dışına taşması, hem iktidar hem de ticaret merkezinin Tarihi Yarımada'nın dışına çıkmasına neden olmuştur. Batur [5], Aslan [6], Kuban [7], Çelik [12], Tekeli [13], Tekeli [14], Tekeli [16], Eldem [29], Yerasimos [30], Ortaylı [31], Kuban [32], Mülâyim [33], Mülâyim

Teşvikiye Camii'nin avlusunda hala duruyor. Fotoğrafta, kasrın arkasından kıvrıla kıvrıla çıkan yokuş bugünkü Topağacı'na ulaşan İhlamuryolu Caddesi'dir. Yokuşun solunda gözüken taş ise bugün aynı cadde üzerinde bulunan 54 numaralı apartmanın bahçesinde kalan İkinci Mahmud'a ait nişantaşıdır. Fotoğrafın en sağında gözüken tek katlı bina ise Lamartine'in hatıralarında İstanbul'u ziyareti sırasında birkaç saat konakladığını anlattığı Hacı Hüseyin Ağa'dan kalma bağ evi olmalıdır [27].

[36] da İstanbul'un 18. ve 19. yüzyıldaki değişimi detaylı incelenmiştir. Bu kaynaklarda geçen tarihi olaylar; İstanbul'daki mevcut ulaşım ağını etkilemiş, Teşvikiye çevresinde yeni ulaşım aksları oluşmuştur (Bölüm 2.1, Şekil 2.5, Şekil 2.6, Şekil 2.7).

Mağgönül [18] e göre bu tarihi olayları konumuz açısından yansıtan iki ana aks Maçka-Osmanbey ve Taksim-Nişantaşı akslarıdır. Mağgönül [18] in burada Taksim-Nişantaşı olarak ifade ettiği Taksim-Şişli aksıdır çünkü bu cadde Nişantaşı'ndan sonra Şişli'ye kadar uzatılmıştır. Taksim-Şişli aksının (Bugünkü Halaskargazi Caddesi) Taksim-Harbiye arasına bakıldığında ana yolun sağ tarafı askerî tesisler, mezarlık ve bahçelerle doludur. Arkaları ise bostanlıktır. Bostanlar 1940'lara kadar mevcuttur. Sol yan; Pangaltı-Tatavla (1848) daha hızla iskân edilmiş, apartmanlaşmıştır. Maçka-Osmanbey aksının sol yanı caddenin hemen arkası ve Vali Konağı Caddesi'nin sonu, (yani Fulya Deresi vadisi) kırsal yapılarını korumaktadır. Burası 1970'lerle beraber değişmeye başlamıştır (Mağgönül [18]) (Şekil 2.5, Şekil 2.6, Şekil 2.7).

Tekeli [13] e göre, Galata ve Pera'da gelişme (19.yy'da) üç yönde oldu. Birincisi deniz kıyısında Tophane'den Ortaköy'e doğru yayılmaydı. İkincisi Taksim'den Şişli'ye uzanan yolun özellikle batısında kalan gelişmeydi. Üçüncüsü ise Dolmabahçe'den içeriye doğru uzanan Teşvikiye, Nişantaşı ekseni idi (Tekeli [13]). 19. yy.'da Galata ve Pera'daki gelişmenin yönleri incelendiğinde; iki tanesi çalışmamız açısından öne çıkmaktadır. Bunlardan birincisi Taksim'den Şişli'ye diğeri ise Dolmabahçe'den Teşvikiye-Nişantaşı'na doğru uzanırdı (Bölüm 2.1, Şekil 2.1a, Şekil 2.1b).

Taksim'den Şişli'ye uzanan aksı / ekseni zaman çizgisinde tanımlamak istersek, Tekeli [13] e ait makaledeki şu satırlardan bahsetmek gerekir: " Taksim'den Pangaltı'na kadar iki tarafı ağaçlı geniş bir yol yapılıyordu. Bu yol 1869'da tamamlandı, kısa bir süre sonra da Şişli'ye doğru uzatıldı." Bu cümlelerden Taksim- Şişli aksının (Bugünkü Halaskargazi Caddesi) Pangaltı'na (Nişantaşı) ulaşma tarihi olarak 1869 yılı zaman bilgisine ulaşıyoruz. Çelik [12] de bu bilgiyi doğrulamaktadır (Bölüm 2.1, Şekil 2.1a, Şekil 2.1b).

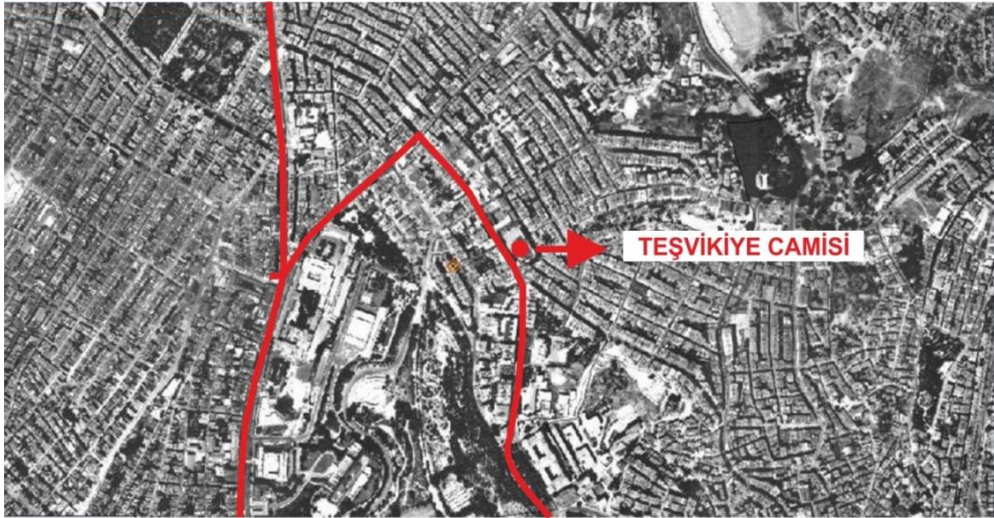
Aynı tarih aralığında Pera'ya bakmak gerekirse; Cadde-i Kebir yani bugünkü İstiklal Caddesi ve çevresi (Beyoğlu), XIX. yy.da kentin en gözde mekânlarından. Fakat nüfusun yoğunluğu, buna bağlı olarak da semtte var olan konut sıkıntısı ve 1870'de

Şekil 2.5 Hava Fotoğrafı 1946

Şekil 2.6 Hava Fotoğrafı 1966

Şekil 2.7 Hava Fotoğrafı 1982

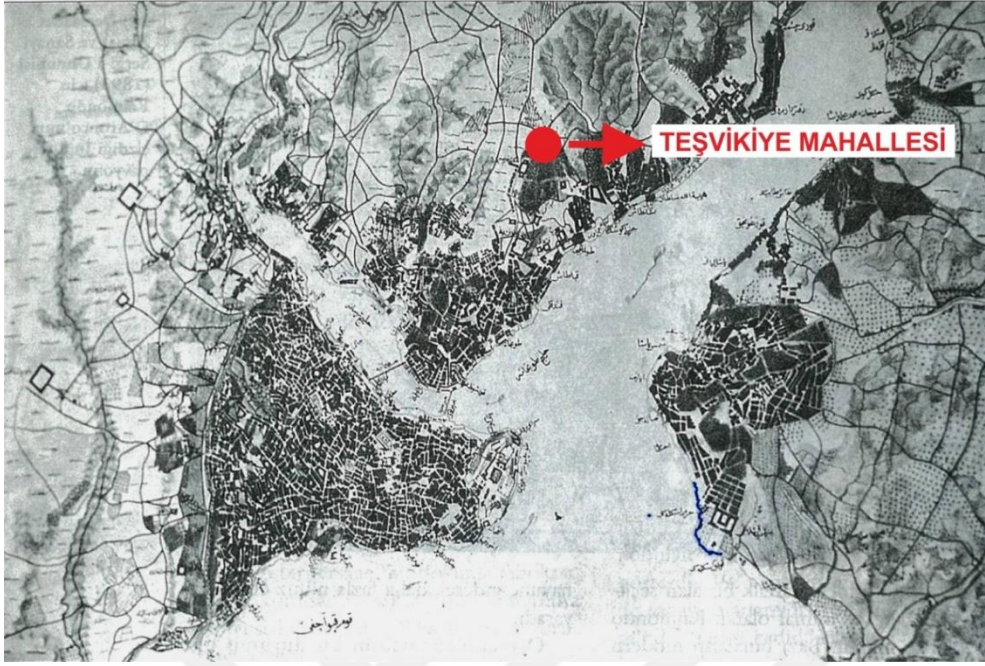
meydana gelen büyük Beyoğlu yangını sonrasında yeni yaşam alanı arayışları başlamıştır (Mağgönül [18]). Pera ve Galata çevresindeki yerleşimin Şişli'ye doğru kaymasını hızlandıran Beyoğlu yangını (1870) olduğunda Taksim-Şişli aksı Pangaltı'na ulaşmıştı (1869). Pangaltı'na ulaştıktan kısa bir süre sonra da Şişli'ye doğru ilerledi. Bu bilgiler doğrultusunda; Pera'nın Taksim'e doğru gelişimi ile Taksim-Şişli ulaşım aksının oluşumu arasındaki ilişkiyi kurmak gerekirse eş zamanlı olduğunu söylemek mümkündür. Semtte belirgin bir yerleşmenin izlerine Abdülaziz dönemine (1861-1876) ilişkin kayıtlarda rastlanmaktadır. Yol şebekesinin oluşması da yine bu dönemdedir (Akbayar [17]) (Şekil 2.9, Şekil 2.9a).

Tekeli [13] e göre; Galata ve Pera'da gelişme (XIX.yy'da) üç yönde olmuştu. Bu yönlerden üçüncüsü ise Dolmabahçe'den içeriye doğru uzanan Teşvikiye-Nişantaşı ekseni idi (Tekeli [13]). Bu eksene bakıldığında, aks üzerinde konumlanan Akaretler Sıra Evleri dikkat çeker. Akaretler Sıra Evleri'nin yapımına, Dolmabahçe Sarayı Akaretleri (Lojmanları) olarak 1875 yılında (Sultan Abdülaziz döneminde) başlanmıştır. Batur [34] de Akaretler sıra evlerinin yapımına Ocak 1875'te irade-i hümayunla başlandığından bahseder. Sağdıç [35] ise "Akaretler Sıraev Grubu'nun 1875 yılında inşa edilmeye başlandığı bilinmektedir." demektedir. Vakıflar'a gelir sağlamak üzere kâgir Batı üslubunda ev dizileri yapılmış olup bunların en güzel örneği, inşaatı tamamlanamayan Maçka sırtlarındaki Aziziye Camii'nin evkafı olarak Beşiktaş'ta inşa edilen ve günümüzde de varlığını koruyan Akaretler denilen evlerdir (Eyice [9]). Çetintaş [20] ye göre Maçka ve Vişnezade mahallelerinin oluşumunun Teşvikiye'den önce olması, Mülayim [36] nın bahsettiği gibi Dolmabahçe Sarayı yapılmadan önce Dolmabahçe vadisinde Beşiktaş Sahil Sarayları'nın bulunduğu düşünüldüğünde; Dolmabahçe ile Maçka arasındaki bağlantının oluşumuna ait süreç 19. yy.'ın ikinci yarısından önceye dayanmaktadır. Tarihsel sıralamaya baktığımızda; Osmanlı Sarayı Dolmabahçe'ye taşındı (1854-56), sonrasında bu saraya lojman ve kira getirisi olarak Akaretler sıra evleri (1875) inşa edildi. Teşvikiye- Nişantaşı ekseni konu olduğunda; Osmanlı Sarayı'nın Tarihi Yarımada'nın dışına (Dolmabahçe'ye) taşınması ve buna bağlı olarak saltanat teşviki ile Teşvikiye-Nişantaşı yerleşiminin hayata geçmesi, Dolmabahçe ile Maçka arasındaki bağlantıyı güçlendirmiştir. 19. Yüzyılın ikinci yarısına baktığımızda önce Teşvikiye-Nişantaşı ekseninin olduğu ardından da Beşiktaş ile Maçka arasında, Akaretler'in (1875) sıralandığı görülmektedir (Şekil 2.10).

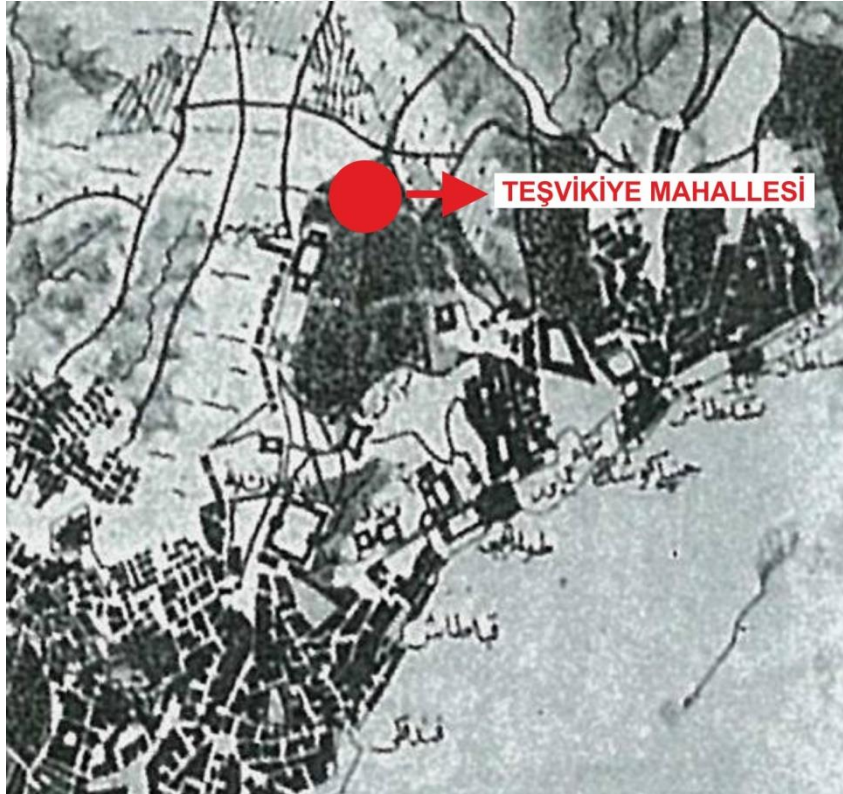
Akaretler Sıra Evleri'nin inşasından (1875) hemen sonra 1876 (miladi) yılında Osmanlı Sarayı, Dolmabahçe Vadisi'nden Yıldız Semti'ne taşınır (Şekil 2.8). Bölüm 2.1'de Teşvikiye'nin gelişimi; 19. yüzyılda İstanbul'a dair iki tarihi olayla ilişkilendirilmişti. Daha önce sözedildiği gibi; Osmanlı Sarayı'nın Dolmabahçe'den Yıldız'a taşınması, Maçka'dan Nişantaşı'na kadar ana caddeden başlayarak çevrenin hanedan ve maiyet konaklarıyla dolmasına neden olmuştu. II. Abdülhamid döneminde, Yıldız adıyla anılan semt ve saray arazisinin gelişimi ile Teşvikiye'nin oluşumu arasında tarihsel ve coğrafi bir ilişki vardır (Şekil 2.8). Dolmabahçe Sarayı yapılırken Abdülmecid Yıldız yerleşkesinde kalmış olup saray inşa edilince Dolmabahçe Sarayı'na geçmiştir. Sadece Dolmabahçe Sarayı değil sonrasında Çırağan ve Yıldız saraylarının da inşası hem tarihsel hem de coğrafi olarak Teşvikiye Semti'nin oluşumunu etkilemiştir. Bu semtin gelişimini sadece Abdülmecid dönemiyle sınırlamak zaman çizgisinin devamlılığı açısından yerinde bir yaklaşım değildir. Teşvikiye, sadece Abdülmecid döneminde rağbet görmüş olmayıp bu padişahтан sonra da önemini sürdürmüştür. Batur [5] , Akbayan [17] ve Esatlı [37] çalışmalarında bu tespiti destekleyen bilgileri vermişlerdir. II. Abdülhamid'in Teşvikiye Camisi'ni babasının adına kayıtlara geçirmesi, babası Abdülmecid'in ölümünden sonra Teşvikiye Camisi'ni tadil ettirmesi ve zaman zaman bu semt camisini Cuma Selamlıkları için kullanması, cami ve semte verdiği önemin bir başka göstergesidir.

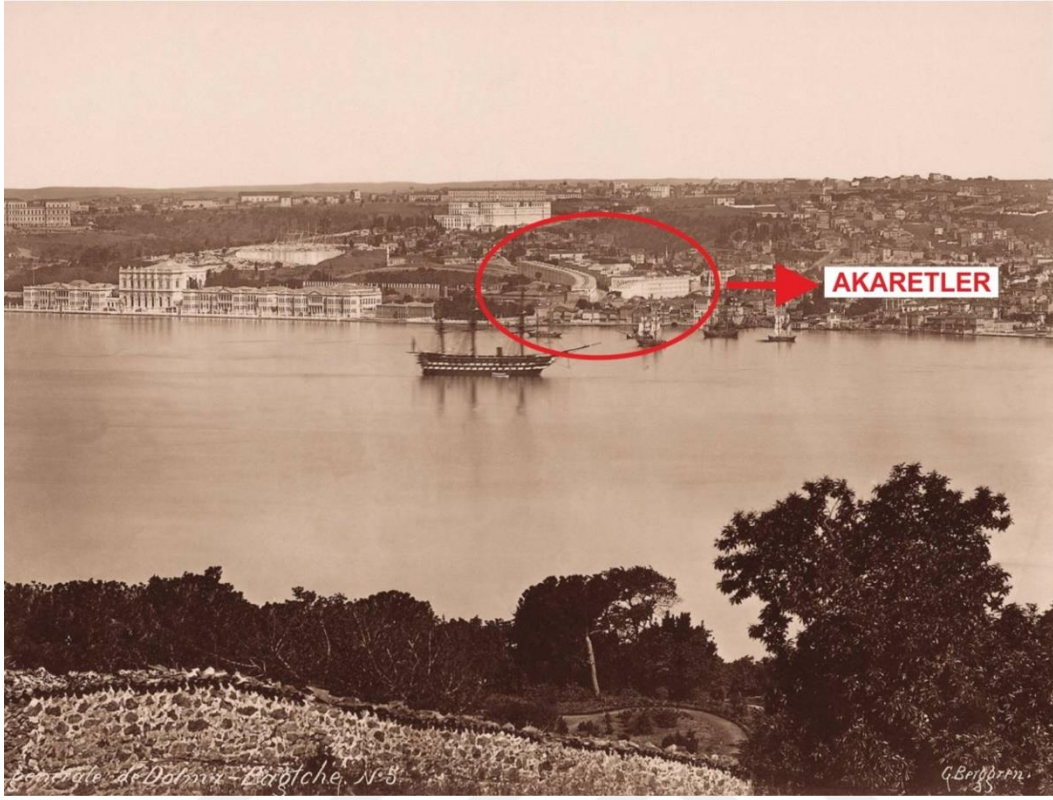
Şekil 2.8 Abbasağa-Serencebey ve Yıldız İskanı 1870

Şekil 2.9 İstanbul Haritası 1871 [12]

Şekil 2.9a İstanbul Haritası'ndan Detay /1871 (Teşvikiye ve Çevresi) [12]

Şekil 2.10 Fethi Paşa Korusu’ndan Dolmabahçe ve Beşiktaş 1875

1876’dan hemen sonra 1880’lerden itibaren, kentle birlikte Nişantaşı’nın gelişmesini etkileyen bir başka önemli unsur da ulaşımıdır. Haliç köprüleri kent içi trafiği artırdığı gibi ilk toplu ulaşım aracı olan tramvayın kent yaşamına girmesi de insanların yaşadıkları kenti tanımalarını, yeni yerler keşfetmelerini hızlandırmıştır (Mağgönül [18]). Galata’nın, sur içini dışarı çekmesinin bir göstergesi de köprülerdir. Karaköy köprüsü İstanbul’un Doğulu yakasını İstanbul’un Avrupa’sına bağlamıştır. Daha önce, Azapkapı ile Unkapanı’nı bağlayan II. Mahmut’un yaptırdığı köprüden sonra bu ikincisi iki yakayı perçinliyordu. XIX. yüzyılın ikinci yarısında köprünün iki yakasına dışa bağımlı imparatorluk ekonomisinin bütün ögeleri, büyük ticaret yapıları, bankalar ve her tür ticaret faaliyeti yerleşir (Kuban [7]). Tarihi yarımada ile Galata, köprülerle bağlandı ve İstanbul’un ticaret merkezi Eminönü-Beyazıt arasından Galata’ya kaydı. Galata ile Tarihi Yarımada’nın iki köprü ile bağlantısı ve XIX. yy.’da ulaşım teknolojisinde görülen gelişme, tramvayın kent hayatına katılmasını hızlandırdı. Tramvayın Harbiye’ye ardından Maçka’ya ulaşması Nişantaşı’nın kentle bağlantısını güçlendirdi ve konut alanı olarak tercih edilmesini sağladı. XIX. yy.’ın ikinci yarısında Taksim-Şişli ekseninde

ulaşımın artması, sadece Teşvikiye-Nişantaşı değil bu eksenin sağındaki ve solundaki yerleşmelerin oluşma nedenini glendirmiştir. Teşvikiye-Nişantaşı bu yerleşmelerden sadece biridir.

Pera ve Galata çevresindeki yerleşimin şişli'ye doğru kaymasını hızlandıran, Beyoğlu yangını dışındaki etkenlerden diğeri 1881'den itibaren atlı tramvayın Taksim'den şişli'ye kadar gelmesidir (Maęęnl [18]). 1883 nüfus sayımında bir mahalle olarak varlığı resmen tescil edilmiş olan Teşvikiye bugünkü Muradiye Mahallesi'ni de içine alıyordu (Akbayar [17]).

Bölüm 2.1'de 1882 Ebniye Nizamnamesi ile ortaya çıkan değişimden söz edilmiştir. Yine Bölüm 2.1'de XIX. yüzyılda İstanbul'un gelişimi ile ulaşım sisteminin şekillenilişinden bahsetmiştik. XX. Yüzyılın başına geldiğimizde; Pera ve Galata çevresindeki yerleşimin şişli'ye doğru kaymasını hızlandıran etkenlere yenileri eklenmiştir. Bu etkenler 1913'te elektrikli tramvayın işlemeye başlaması ve şişli'nin Beyoğlu'ndan sonra elektrik ve havagazı şebekelerine kavuşmasıdır. Bu yenilikler sadece şişli'yi değil aynı aks üzerinde bulunan Nişantaşı-Teşvikiye semtini de etkilemiş ve semt konut alanı olarak tercih edilmeye bařlamıřtır¹. Nişantaşı'na elektrikli tramvay 1913'te geldiği zaman, Harbiye'den ayrılan bir kol Nişantaşı'ndan dönüp Maçka'ya kadar uzanmaktadır. Ana hat ise Harbiye-şişli arasını kat edip Mecidiyeköy'deki tramvay deposuna ulaşmaktadır.Kaldırıldıkları 12 Ağustos 1961'e kadar, Maçka-Beyazıt, Maçka-Tnel, Maçka-Fatih ve Harbiye-Fatih gzerghları arasındaki tramvaylar uzun zaman semtin toplu ulaşım aracı olmuştur (Maęęnl [18]).

Maęęnl [18] gibi Akbayar [17] de semtteki yerleşmeyi hızlandıran etkenlerden biri olarak ulaşımdaki gelişmeyi göstermektedir. Akbayar [17], Taksim-şişli tramvay hattının Harbiye'den ayrılan kolunun Nişantaşı'ndan dönüp Maçka'ya kadar uzatılmasını 1914 olarak tarihlendirir. Tramvayla semtin kentle bağlantısının arttığı tespiti yinelenir.

19. Yüzyıl boyunca ulaşım teknolojisindeki gelişme ve İstanbul'un geçirdiği mekânsal değişim sonrası varılan ulaşım ağı Teşvikiye-Nişantaşı Semt'i'nin İstanbul'la bağlantısını desteklemiştir.

¹ 20. yüzyılda Beyoğlu'nda Galatasaray ile Taksim arası önem kazandı. 1913'te ilk elektrikli tramvay Beyoğlu'nu şişli'ye bağladı. Beyoğlu'nun etrafındaki semtler modern binalarla doldu ve yeni semtler gelişti (Dökmeci ve ıracı [10]). Bu semtlerden biri de Teşvikiye Semt'i'dir.

1954'e kadar Beşiktaş İlçesi'nin bir mahallesi olan Teşvikiye, o tarihte ilçe olan Şişli'ye bağlanmış ve günümüzde aynı mahalli konumunu sürdürmektedir.

2.2 Teşvikiye Semti'nin Camileri

Teşvikiye Camii dışında semtte bulunan diğer camiler; bugün Muradiye Mahallesi'nde kalan Muradiye Camii ile Hüsrev Gerede Caddesi'ndeki 1876 tarihli Raif Ağa Camii'dir.

Raif Ağa Camii; Vişnezade mahallesi, Hüsrev Gerede Caddesi'ndedir. Kaynaklarda ayrıca, Hacı Mehmet Raif Ağa Camii ve İclâliye Camii olarak da geçmektedir. Cami, Mehmet Raif Ağa tarafından 1876'da yaptırılmış ve 1891'de Sultan II. Abdülhamit tecdit ve tevsi ettirmiştir. Fevkanî olup duvarları kârgir, çatısı ahşaptır. Minaresi taştandır ve külah etrafı geniş saçaklıdır (Öz [38]) (Şekil 2.11).

Muradiye Camii; Beşiktaş İlçesi'nde Muradiye Mahallesi'nde, Nüzhetiye Caddesi'nin üst tarafında, Gökmar Sokağı ile Şair Nazım Sokağı'nın kesiştiği köşede yer almaktadır. Adı geçen sokaklara açılan madeni kanatlı avlu kapılarının üzerinde birbirlerinin eşi olan yapım kitabeleri bulunmaktadır. Dört satırlık mermer kitabelerde, yapının 1316/1898'de II. Abdülhamid'in (hd 1876-1909) analığı Perestû Kadın'ın başağası Server Ağa, Nazseza ile Ferahnak kalfalar, Halime Hatun isimli bir zat ve çevre halkının katkılarıyla yeniden inşa edildiği anlatılmaktadır. Mimarı bilinmeyen yapının ilk durumuyla ilgili herhangi bir bilgiye de rastlanılmamıştır (Arlı [39]) (Şekil 2.12, Şekil 2.13, Şekil 2.14, Şekil 2.15).

1898'de Muradiye Camisi ve 1876'da Raif Ağa Camii yapıldığında, Teşvikiye Camii (1794-95, 1853-1854, 1891-92) vardır. Raif Ağa ve Muradiye Cami'lerinin yapım tarihleri değerlendirildiğinde; Teşvikiye Camisi'nin, bu semtte inşa edilen ilk cami olduğu söylenebilir

¹.

¹Teşvikiye Camii'nin caddeye bakan avlu duvarında, muvakkithane bitişiğinde kitablesiz Taksim Suyu çeşmesi vardır (Akbayar [17]). Bu çeşme; bugün varlığını korurken, suyu akmamaktadır. Çetintaş [20] de dükkan, muvakkithane ve çeşme birlikteliğinden bahsetmektedir.

Şekil 2.11 Mehmet Raif Ağa Camisi Genel Görünümü

Şekil 2.12 Muradiye Camisi Genel Görünümü

Şekil 2.13 Muradiye Camisi Cephe Detayı

Şekil 2.14 Muradiye Camisi Minaresi

Şekil 2.15 Muradiye Camisi Kitabesi H.1316/1898

BÖLÜM 3

TEŞVİKİYE CAMİİ (1794-95/1853-54/1892-93)

Tanzimat Dönemi'nin yapıları; Batı kökenli, esnek ama tutarlı bir mimari dil ile şekillendirilmiştir. Bu mimari dil; “evrensel” iddia ve kullanımları olan klasik repertuvara hâkimiyeti ve onun içinde rahatça dolaşmasıyla, melezliği ve deneyselliğiyle, geleneksel motiflerle arasına koyduğu bilinçli mesafeyle, kozmopolittir. Bu mimari dil, dönemin programı ve işlevi farklı birçok binasına (saray, resmi daire, cami, kışla, kilise) ortak bir kimlik kazandırmıştır (Ersoy [40]).

Tanzimat Dönemi'nin Abdülmecid'in saltanatına rastlayan ilk bölümünde (1839–1861), dönemin dini mimarisi değişimden payını almıştır. Bu süre içinde dini mimari, önceki dönemin Osmanlı Baroğu örnekleriyle, Abdülaziz'in egemenlik yıllarında başlayan Hint-Arap etkileriyle şekillenmiş Osmanlı Eklektisizmi örnekleri arasında bir geçiş dönemi yaşamıştır (Çelik [41]).

Abdülmecid döneminde inşa edilen selâtin camileri, Tanzimat ideolojisinin etkilerini yansıtmaları yönünden önem taşımaktadır. Bu camiler 19. yüzyıl Osmanlı mimarisinin erken Tanzimat Dönemi'ne ait örnekleri olmuşlardır. Teşvikiye Camii de önem taşıyan bu camilerden biridir. Teşvikiye Camisi'nin banisi olan Sultan Abdülmecid'in (1839 –1861) İstanbul'da yaptırdığı camiler şunlardır: Küçük Mecidiye Camii, Hırka-i Şerif Camii, Ortaköy (Büyük Mecidiye) Camii, Dolmabahçe (Bezm-i Âlem Valide Sultan) Camii'dir. Abdülmecid; bu camilerden Dolmabahçe (Bezm-i Âlem Valide Sultan) Camii'ni, annesi Bezmiâlem Valide

Sultan için yaptırmıştır. Bu camilerin dışında, Topkapı Sarayı Demirkapı Kışlası'nda bulunan Tıbbiye Camii'nin de banisi Abdülmecid'dir (Çelik [41])¹.

Teşvikiye'de Sultan Abdülmecid'in 1853-1854 yılları arasında inşa ettirdiği Teşvikiye Camii, artık selatin camiine yer kalmayan o zamanki şehrin içinde değil uzak bir yerde yapılmış ve yanında bu türden külliyelerde yer alması gereken vakıf binalardan vazgeçilmiştir. Buna karşılık etrafında kışla ve karakollara yer verilmiştir. Bu bakımdan Teşvikiye Camii, Batılılaşmış Türk mimarisinde eskiye nazaran değişik bir uygulamaya işaret eder (Eyice [9]).

Teşvikiye Camii, Üsküdar Selimiye Camii ile başlayan 19. yüzyıl selatin camileri arasında yer alır. Teşvikiye Camii, cephesindeki bir ilkçağ yapısını andırır biçimde üçgen alınlıklar ve akroterleriyle Batı'nın imparatorluk üslubunun Türk cami mimarisine uygulanışını gösterir (Eyice [9]). Bu özelliği, eş zamanlı olduğu Dolmabahçe (1853-54) ve Ortaköy (1854-55) camilerinden farklı olma nedenlerindendir. Son cemaat yerine merdivenlerle çıkılması, bu bölümün iki yanında padişahın istirahati için küçük çapta birer saray mekânını andıran süslü kasrı hümayunların bulunması Batılılaşmış Türk sanatının gösterdiği yeniliklerden biridir (Eyice [9]). Teşvikiye Camii'nin anıtsal boyutları ve bu cami ile hünkâr kasırlarının cami mimarisinde ulaştığı nokta, Teşvikiye Camii'ni 19. yüzyıl selatin camileri dizisinde değerlendirmemizde etkindir. Uzun [42] ye göre; Teşvikiye Camisi bir 19. yüzyıl camisi olarak geçmişteki anıtsal camilerin sahip olduğu simgesel değerlere sahip değildir. Var olduğu yüzyılın cami mimarisine getirdiği değişimden payını almıştır. Yer aldığı konut dokusu içindeki anıtsal boyutları kadar, oluşturduğu külliyein dağarcığındaki farklılıklar bu duruma örnektir.

Tanzimat ve Islahat Fermanları ile şekillenen Abdülmecid'in saltanatı sırasında, bu camiler Sultan Abdülmecid'in istek ve kabulleri doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Bu durum yoğun yapım faaliyetlerinin ve Batı mimarisinden aktarılan üslupların başkentin çehresini değiştirdiği bir dönemde, köklü ve kendine özgü bir yapı türünün geçirdiği değişimin

¹ Tıbbiye Camii; Sultan Abdülmecit Camii, Mecidiye Camii, Sahrayıcedit Camii, Saray içi Camii gibi isimlerle anılmaktadır (Öz [22]).

gözlenmesine olanak sağlamaktadır (Çelik [41]).

Abdülmecid dönemi selâtin camilerinden Hırka-i Şerif Camii dışında kalanlar, özellikle Teşvikiye Camisi ile eş zamanlı olan Dolmabahçe (1853-54) ve Ortaköy (1854-55) Camileri; Dolmabahçe Sarayı'nın yakın çevresi içindeki konumları ve küçük ölçekleriyle, saray çevresinden az cemaate sahip camiler olarak düşünülebilir. Bu yönden, halkın sıklıkla kullandığı geleneksel selâtin camilerinden farklılaşırlar. Bu camiler, hükümdarın başkente getirmek istediği yeni yaşam biçimi ve kültürel oluşumun sembolü konumundadır. Ayrıca, camilerin hünkâr kasırları, sarayların bazı işlevlerini üstlenirler; Cuma Selamlığı ve kabuller nedeniyle, bu yapılar bir anlamda saray statüsü kazanmışlardır (Çelik [41]).

3.1 Teşvikiye Camii'nin Konumu ve Yapım Süreci

Teşvikiye Camii; Şişli İlçesi'nde, adını aldığı semtte, Teşvikiye Caddesi'ndedir. Nişantaşı'nda Teşvikiye Caddesi ile eski adı Karakol Sokak olan, Ahmet Fetgerî Sokak arasında kalan adada bulunmaktadır (Çetintaş [20]).

Cezar [19] ve Çetintaş [20], ilk caminin mevcut kitabesinin H. 1209 (1794-1795) tarihli olduğunu söyler. Bu bilgi Teşvikiye yerleşmesi ve camisini tarihlendirmemiz açısından önemlidir. İlgili kaynaklar/çalışmalar incelendiğinde; bugünkü caminin yerinde bulunan mescidin H. 1209/ 1794-95 yılında Sultan III. Selim tarafından yaptırıldığı ifade edilir. H.1209 (1794-95) tarihinin, tarih düşürülmüş bir kitabede yer almayışı dikkat çekicidir. 1209 hicri tarihinin; harim bölümüne girilen, ana giriş kapısı üzerindeki levhada olduğu tespit edilmiştir. Bu levha "Mısrizade Ali Rıza Üsküdarî" tarafından hazırlanmıştır. Harim ana giriş kapısı üzerindeki levhanın sol alt kısmında "Hattat Ketebe Mısrizade" imzası yer almaktadır. "Mısrizade Ali Rıza Üsküdarî", 1815-1905 tarih aralığında yaşamıştır. Söz konusu levhanın dört köşesindeki motif ve güneş ifadesinin II. Mahmud Dönemi'nden sonra yoğun olarak kullanıldığı bilinmektedir. Edindiğimiz bilgi ve izlenimler, Teşvikiye Camisi'nin harim kapısı üzerindeki levhanın H.1209 (1794-95) tarihinden sonra hazırlandığı izlenimini güçlendirmektedir (Şekil 3.1).

Şekil 3. 1 Harim Ana Kapısı Üzerindeki Levha

“Ek A ve Ek A1 (C.EV, 31/1550)’de çevirisi yapılan belge Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde Cevdet Tasnifi Evkaf belgeleri arasında 31/1550 numarada bulunmaktadır. Belgede tarih yoktur¹.

Belgede Maçka civarında Nişan taşları mevkiinde padişah tarafından yaptırılan ve inşaatı bitmiş olan bir camiden bahsedilmektedir. Söz edilen bu caminin ismi belirtilmemiştir. Bu caminin Teşvikiye Camii olması muhtemeldir. İnşası bitmiş olan camiye imam-hatip, müezzin, kayyum, su yolcu gibi dört personelin tayini gerektiğinden bahseden Evkaf Nezaretî’nce düzenlenmiş bir belgedir (Bkz. Ek A ve Ek A1).

Evkaf Nezaretî’nde camiye tayin olunacak imam-hatibin, müezzin başının, kayyum ve ikinci müezzinin, su yolcunun adı, alacağı maaş, tahsis olunan fodula (ekmek) ayrı ayrı kaydedilmiştir. En altta da bu görevliler için tahsis olunan para (aylık 750 kuruş, bir senelik 9000 kuruş) yekun hanesinde verilmiştir.”

¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde Cevdet Tasnifi Evkaf belgeleri arasında 31/1550 numaralı belge, arşiv görevlilerince tahmini 1840 olarak tarihlendirilmiştir. Belge üzerinde tarih bulunmamaktadır.

Cezar [19] a göre buradaki ilk cami; Maçka'da II. Mahmud'un fermanı ile yapılan Harbiye Mektebi'nin açıldığı (1 Temmuz 1835), daha sonra aynı yerde Harbiye İdadisi'nin varlığını sürdürdüğü yıllarda, bu çevrenin ibadet ihtiyacını karşılayan cami özelliğine sahipti. Aynı kaynak, Teşvikiye adının H. 1270 (1853-54) tarihinde yapılmış olan camiye verildiğini söyler. Çetintaş [20] caminin yenilenmesi sırasında cümle kapısının üzerine yerleştirilen kitabenin tarihini H. 1270/ 1854 olarak verir.

İbadethane, Sultan Abdülmecid tarafından hicri 1270 (1854) senesinde ilâvelerle genişletilerek yenilenmiştir. Caminin yenilenmesi sırasında cümle kapısının üzerine yerleştirilen ve bugün de sütunların taşıdığı son cemaat yerinin hemen üzerindeki Osmanlı Arması'nın solunda kalan kitâbenin Ziver tarafından kaleme alınan metni şöyledir (Çetintaş [20]):

Şeh-i âli-hümem bu semti ihyâ eyleyüp kıldı

Ahâlisi için bu cami-i zibâyı nev-bünyad

Devam-ı şevket'çün eyleyüb hayır dua etti

İki tarih-i cevher mâyeyi Ziver kulu inşad

Güzel cami ki Teşvikiye nâmiyle şeref-mürur

Eser-i zeyb-cihân Abdülmecid Han eyledi icad

H. 1270 (1854)

Ketebe abd-i dâi Ali Haydar gaferlehümâ

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yapılan araştırmada; Teşvikiye Camisi'nin tamiratı ile ilgili, 1876 tarihli aşağıdaki belgelere ulaşılmıştır.

İ-DH-00734-060169-002-001 numaralı belgede (Ek B'de) Sadrazam Rüşdü Paşa'nın padişaha arz ettiği 7 Kasım 1876 tarihli yazı vardır:

“ Teşvikiye Camii'nin tamire ihtiyaç duyulan yerlerinin, hazırlanan keşif defterinde açıklandığı üzere 14 bin kuruş harcanarak tamamlanabileceği anlaşılmıştır. Bu paranın caminin vakfına ait 1875 yılı gelirlerinden karşılanması için vakıfların bağlı olduğu Evkaf Nezareti'ne bilgi verilmiş olup Sadaretçe gereğinin yapılması için padişah emrinin beklendiği” ifade

edilmektedir. Yazı, Sadrazam Rüşdü Paşa tarafından padişaha arz edildiğinden Sadrazam Rüşdü Paşa imzalıdır.

İ-DH-00734-060169-001-001 numaralı belgede (Ek B1’de) yukarıdaki yazıya cevap olarak Sadrazam Rüşdü Paşa'ya, Sultan II. Abdülhamid'in Serkatibi (özel kalemi) aracılığı ile gönderilen 8 Kasım 1876 tarihli yazı vardır:

“Teşvikiye Camii’nde gerekli görülen tamirat hakkında bir daha incelemede bulunularak bu inceleme sonucu ve keşif defterinin Padişah'ın görmesi için gönderilmesine dair padişah iradesi” olduğu ifade edilmektedir. Cevabi yazı, bahsedildiği üzere Sultan II. Abdülhamid’in Serkatibi Said Bey imzalıdır.

Yukarıdaki belgeler (Ek B ve Ek B1) incelendiğinde; 1876 yılı kasım ayında Teşvikiye Camisi’nin tamiratının gündeme alınmış olduğu anlaşılmaktadır.

İ-ŞD-00064-003765-001-001 numaralı belgede (Ek C’de) Şura-yı Devlet'ten (Danıştay) Sadaret'e yazılan 4 Haziran 1883 tarihli yazı vardır:

“Sultan Abdülmecid tarafından Beşiktaş civarında Nişantaşı’nda yaptırılan Teşvikiye Camii’nin bazı yerleri tamire muhtaç olduğundan, Tamirat memuru Hacı Osman Efendi tarafından imzalanan deftere göre bu tamiratın 14.300 kuruşa tamamlanabileceği anlaşılmıştır.

Daha sonra Şehremaneti (İstanbul Belediyesi) tarafından yapılan ikinci bir keşifte bu tamiratın 14.638 kuruş tutacağı hesaplanmış ve aradaki 338 kuruşun tamamlanması gerekmiştir.

Caminin tamir edilmesi acil görüldüğünden bağlı bulunduğu Evkaf Nezareti’nden verilen izin üzerine 14.300 kuruş tamirat parası Evkaf Hazinesi’nden ödenmiştir.

Evkaf Hazinesinden ödenen bu para, caminin vakfına ait 1881 yılı gelirlerinden ödenmek üzere Teşvikiye Camii vakfına masraf kaydedilmiştir.

Tamirat işi için yapılan işlem ve uygulamalar uygun görülmesi halinde durumun Sadaret’e bildirilmesi arz edilmiştir”.

Evkaf Nezareti’nden Şura-yı Devlet’e (Danıştay) havale edilen yazı okunmuştur (Ek C):

Yazıda açıklandığı üzere Nişantaşı'nda bulunan Teşvikiye Camii'nin tamir masrafı olan 14.300 kuruşun, buna benzer tamiratlar için Tamirat Memuru Hacı Osman Efendi'ye verilmiş olan 20 bin kuruştan düşülerek ödenmesi ve Evkaf Hazinesi'nin 1881 yılı gelirlerine masraf olarak kaydedilmesinin uygun görülmüş olduğu bildirilmiştir. Bu bildirim 25 Haziran 1883 tarihli dir.

İ-ŞD-00064-003765-002-001 numaralı belgede (Ek C1'de) Sadrazam Said Paşa tarafından Padişah'a arz edilen 28 Haziran 1883 tarihli yazı vardır:

Sultan Abdülmecid tarafından Nişantaşı'nda yaptırılan Teşvikiye Camii'nin tamire muhtaç yerlerinin tamiri için Tamirat memuru Hacı Osman Efendi tarafından hazırlanan keşif defterinde 14.300 kuruşa tamiratın tamamlanabileceği yazılmıştı. Tamiratın acil olması sebebiyle Evkaf Nezareti'nden verilen izin üzerine tamirat yapılmış ve gerekli olan 14.300 kuruş buna benzer tamiratlar için Tamirat Memuru Osman Efendi'ye verilmiş olan 20 bin kuruştan karşılanmıştır.

Caminin tamiri için harcanan paranın Teşvikiye Camii vakfına ait 1881 yılı vakıf gelirlerinden ödenmesi için masraf kaydı çıkarılması da kabul edilmiştir.

Yapılan bu işlemler onaylanmak üzere Padişaha takdim edilmiştir. Bu takdim Sadrazam Said Paşa tarafından 28 Haziran 1883'de yapılmıştır.

Yukarıdaki yazıya cevap olarak Sadrazam Said Paşa'ya, Padişah adına Serkitabet'ten (Özel Kalem Müdürlüğü) yazılan yazı aşağıdadır:

2 Temmuz 1883 tarihli gönderilen yazı padişah tarafından görülmüştür. Yazıda bildirilen işlem ve uygulamaların padişah tarafından uygun görüldüğü ifade edilmektedir.

Yukarıda bildirilen belgelerden, Teşvikiye Camisi'nin 1883 yılının yaz mevsiminde tamirat geçirdiği anlaşılmaktadır. Tamirata dair masraf ve diğer bilgilerden yukarıda söz edilmiştir.

"II. Abdülhamid, kendisi için pek mühim gördüğü için Sultan Mecid vaziyetinde yapılan Teşvikiye Camii'ni büyötmeye karar verdi ve bu kararını bir irade ile Evkaf Nezareti'ne tebliğ etti¹. Nezaret, hazırladığı bir plan dairesinde camii yeni baştan inşa edecek derecede tadile

¹ "Nişantaşı Teşvikiye Mahallesi'nin kuruluşundan beri geçen otuz kadar sene içinde İstanbul'un, oldukça kalabalık ve mamur bir köşesi halini almıştı. Gerçi Teşvikiye'deki binaların sayısı büyük bir yekûn tutmuyordu.

başladı. Mabedin sakfı düzdü, evvela mümkün olduğu kadar yüksekçe ve derin, bir kubbe yapmak elzemdi. Bunun için eski binanın ön tarafına yeni bir yapı yapılarak üzerine kubbe oturtuldu. Mevcut minare de pek kısaydı; yeni kubbenin yüksekliğine uygun yerde yeni minare yapıldı. Ancak Sultan Mecid'in eserini de muhafaza etmek üzere eski cami yıktırılmayarak "son cemaat yeri" ittihaz edildi. Bundan başka camiye iki hünkâr mahfili ilave edildi¹. Cümle kapısından istifade etmeye hacet kalmamak üzere, camiin avludaki arka cephesine iki ayrı kapı açıldı. Bu kapılardan da üst kattaki hünkâr mahfillerine çıkılması temin edildi. Mahfillerin, kubbeli kısmı içine bakan pencerelerine, diğer Selatin camilerinde olduğu gibi, dışardan görülmeyecek derecede sık ve yaldızlı kafesler konuldu. Aynı zamanda hünkâr mahfillerinin altına maiyet-i hümayun için, odalar yapıldı. Padişahın namaz kılacağı mahfil ile maiyete ait bölme, dışarıdan ayrı ayrı kapılardan girebilecek tarzda yapıldığından buraları halkın camiye girebilecek kısmından tecrit edilmişti (Esatlı [37])." Kırıkçı [43] e göre; hünkâr kasrının kuzeye bakan kapılarının üzerine Sultan Abdülmecid'in tuğraları yerleştirilmiştir. Giriş portiğinin üzerindeki Osmanlı Arması ise Sultan II. Abdülhamid'e aittir.

"Evkaf Nezareti, padişahın artık Cuma Selamlıkları için bu camii tercih edeceğini düşünerek camiin dâhili tezyinatına da ehemmiyet vermişti: Minberin kapısı, kubbesi; mihrabın

Fakat çoğu saray erkânına ve devlet ricaline ait konakların seknesi çok kalabalıktı. Hususıyla bu mahalle halkının hemen hepsi Müslümandı. Bu itibarla Sultan Mecid'in inşa ettirdiği kubbemiz, küçük Teşvikiye Camii büyük bir cemaati istiap etmekten çok uzaktı. Bu vaziyet karşısında camiin genişletilmesi zarureti vardı. Sultan Hamid bu ihtiyacı takdir ediyordu (Esatlı [37]). "

¹ "Padişah, her hafta tekrar edilmesi zaruri olan Cuma Selamlıklarının daha emin şartlar dâhilinde yapılması için kestirme ve cezri bir çare buldu; Yıldız Sarayı'nın tam karşısında yeni bir cami inşa ettirdi: Hamidiye Camii (1885-6). Kendi namına izafe ettiği bu cami, saray kapısına pek az bir mesafede bulunduğuna göre yapılacak suikast tehlikesi de o nispette uzaklaşıyordu. Fakat Sultan Hamid, ilk zamanlarda her hafta muntazaman aynı camiye giderek, suya çekilmiş hissini vererek halk arasında dedikodulara yol açacağını düşündü. Bu itibarla vükela ve saray erkânının konak ve malikâneleriyle maiyetlerinin evlerine inhisar eden Teşvikiye Mahallesi'nin küçük mabedini Cuma Selamlıkları için daha münasip gördü. Çünkü Yıldız'dan Teşvikiye'ye çıkan yol, Beşiktaş'a gitmekten daha emindi. Hünkâr, Yıldız'ın pek az meskûn olan sırtlarından kuvvetli bir askeri kordonu arasında İhlamur'a inecek; buradan da yine meskûn olmadığından, asker ve silahşorlarla yine kolayca muhafaza edilecek boş bir sahadan geçerek Teşvikiye Camii'ne girebilecek, namazdan sonra da aynı emniyet altında sarayına dönebilecekti. Gerçi bu yol üzerinde Teşvikiye Mahallesi'ne girerken etrafı evlerle çevrilmiş bir sokaktan geçmek zarureti vardı. Fakat padişah, camiin bulunduğu Teşvikiye Caddesi'ne ulaştıran İhlamur Caddesi'nin tamamıyla kendi saray adamlarına ait ikametgâhların güzergâhını teşkil ettiğini yakından biliyordu. Bu itibarla bu evlerden arabasına bir silah, bir bomba atılamayacağına emindi (Esatlı [37])."

duvarları, vaaz kürsüsünün etrafı, hülâsa camiin diğer pervazları, hünkâr mahfillerinin sık kafesleri gibi yıldızla süslendi (Esatlı [37]).”

Evkaf Nazırı Galip Bey'den Sultan II. Abdülhamid'in baş katipliğine gönderilen 2 Temmuz 1892 tarihli belgede(Ek D, D1 ve D2)¹:

Padişah II. Abdülhamid'in emri ile yeniden inşa edilmekte olan Teşvikiye Camii'nin arsası çok dar olmasından söz edilmektedir. Daha önceleri bedeli Sultan Abdülmecid'in vakıf gelirlerinden ödenmek üzere Evkaf Hazinesi'nden karşılanan 4500 zira kadar bir arsanın Ramiz Paşa'dan satın alınarak cami arsasına ilave edildiği anlaşılmaktadır (Ek D1 ,Ek D2, Ek D3, Ek D3-1 ve Ek D5-1).

Sultan II. Abdülhamid'in emri üzerine cami ile Sadrazam Cevat Paşa'nın konağı arasında bulunan sokak ve aralığın da caminin arsasına katılmış olduğu bunun sonucunda caminin arsasının etrafının duvar ve demir parmaklık ile çevrilmesi gerektiğinden söz edilmektedir (Ek D1, Ek D3, Ek D3-1 ve Ek D5-1).

Belgede ayrıca, çevre duvarının 174 bin küsur kuruşa mal olacağı, halis harç ve adi taş temelli olarak yapılacağı belirtilmektedir (Ek D2).

Genişletilerek inşa edilen caminin masraflarının padişaha ait hazine-i hassadan karşılanacağı padişah tarafından emredilmiştir. Cami etrafına yapılacak duvarın masrafinin ise Sultan Abdülmecid'in bıraktığı vakıfların gelirinden ödenmek üzere Evkaf Nezaretinden karşılanması, ancak demir parmaklıkların daha önceki kayıtlara göre Tophane-i Amire'de yapılması padişah tarafından emredilmişti. Bahsi geçen demir parmaklıkların Tophane-i Amire'de mi yoksa dışarıda bir demircide mi yaptırılacağının bildirilmesi arz edilmiştir. Yukarıda bahsettiğimiz belgeye ait plan krokisi Ek D3 ve Ek D3-1'de yer almaktadır.

Çetintaş [20] de de konuya ilişkin satırlara rastlanmaktadır. Çetintaş [20] e göre caminin tamiri ve genişletilmesi sırasında Sultan Üçüncü Selim'den kalan küçük bahçe de genişletilmiş ve avluya bitişik iki arsa eski bahçeye katılmıştı. Bunlardan biri Teşvikiye Caddesi ile eski Karakol Sokak arasında bağlantı için yol olarak bırakılan dar geçitti. Diğeri ise civardaki araziyi

¹ Ek listesinde Ek D, Ek D1, Ek D2,Ek D3, Ek D3-1 ve Ek D6 olarak bildirilen belge Başbakanlık Osmanlı Arşivinde **Y-MTV-64-30** numarası ile kayıtlıdır.

vakfetmiş olan İkinci Bayezid'in vakfından arda kalan arsa idi ki, İkinci Abdülhamid'in emri üzerine bu toprak parçası da yenilenen caminin bahçesine katıldı. Bugün havuzun ve köşe dükkânların bulunduğu parça, işte İkinci Bayezid'in vakfından Sultan Abdülmecid vakfına devredilen bu toprak parçasıdır (Ek D1, Ek D3, Ek D3-1, Ek D5-1, Ek D6).

Ek D1'de demir parmaklıkların Tophane-i Amirede mi yoksa dışarıda bir demircide mi yapıldığının cevabı Çetintaş [20] de şöyle belirtilmektedir:

Caminin avlusunu çevreleyen adi taştan yapılmış duvarlar, civardaki bir taşocağında, yerden yaklaşık bir metre kadar yükselen taş duvarların üzerine yerleştirilen kalın ve bir buçuk metre yüksekliğindeki parmaklıklar ile avlu kapıları, Zeki Paşa'nın Tophâne-i Âmire müdürlüğü zamanında Tophâne'de özel olarak hazırlanmış ve 1893'de yerine takılmıştır (Çetintaş [20]).

Y-PRK-EV-2-26 numaralı belgede (Ek E ve E1'de) Evkaf Nazırı Galip Bey'in Sultan II. Abdülhamid'in Başkatibi Süreyya tarafından gönderilen 15 Mart 1893 tarihli padişah iradesine cevap olarak yine padişahın Başkatipliğine gönderdiği 16 Mart 1893 tarihli yazı bulunmaktadır:

"Padişah sayesinde inşaatı biten Teşvikiye camiinin inşa masrafından ödenmiş olandan geride kalan 66.387 kuruşun kredi olarak Evkaf Hazinesinden ödenmesi hakkında padişahın emri üzerine gereği yerine getirilerek Hazine-i Hassa nazırı ile bir araya gelinerek bu konuda bir ödeme şekli kararlaştırılacaktır. Yine padişahın emri üzere Teşvikiye Camiinin Ramazan ayında açılışının yapılarak namaz kılınmaya başlanması için gerekli hazırlıklar ve çalışmalar yapılmış olduğundan padişahın emir ve fermanı gözetilerek Ramazan ayında açılışının yapılarak namaz kılınmaya hazır hale getirileceği arz olunmuştur." Yukarıdaki bu yazışmadan Teşvikiye Camisi'nin geçirdiği tamiratın tamamlandığı ve 1893 yılı ramazan ayında kullanıma açıldığı anlaşılmaktadır (Ek E ve E1).

Hicri 1309 senesinde Yuvan Kalfaefendi tarafından yapılan ve Sultan İkinci Abdülhamid'in babasının hatırasını yaşatmak için yenileterek ibadete açtırdığı caminin Sultan Abdülmecid devrinden kalma, orijinal ve hicri 1270 tarihli kitabesi, bugün de cümle kapısı üzerinde bulunmaktadır. Cami, İkinci Abdülhamid devrinde genişletilerek yenilenirken, bu tamirin hatırasına 1854 tarihli kitabenin karşısına ikinci bir kitâbe yerleştirilmesi kararı alınmıştır (Çetintaş [20]). Bu ikinci kitabe 1893 tamiratından bir sene sonra 1894'de hazırlanmıştır.

Vakıflar tarafından cami kapısının üzerine yerleştirilmesi uygun bulunan kitabedeki şiir, tarih düşürmede devrin tanınmış isimlerinden Ahmet Muhtar’a aittir. Caminin tamirinden bir sene sonra; 1894’te hazırlanan kitabenin metni şöyledi (Çetintaş [20]):

Ziynet-efza-yı makam-ı mualla-yı hilâfet-i islamiyyedârına pirây-ı

Saltanat-ı seniyye-i Osmaniyye es-sultan ibn es-sultan, es-sultan

El-gazi Abdülhamid Han-ı sâni taraf-ı şereflerinden

İşbu cami-i şerif derûnunda edâ-yı salât-ı mefruziye edecek

Mü’minin tarafından bâni-i halisi olan vâlid-kesir’ül mehamid-i şehriyarileri

Firdevs-âşîyan Sultan Abdülmecid Han hazretlerinin ruh-ı pür-fütuhu

Fatiha-yı şerife ihdasiyle şâd edilmek emniyye-i hayriyyesiyle bin

Üçyüz on sene-i hicriyyesinde tecdidan ve tevsî’an inşa edilmiştir

Sene, 1310

Dış avlunun köşesinde ve Teşvikiye Caddesi üzerinde yer alan muvakkithane, çeşme ve camiye gelir getirmesi amacıyla yaptırılan dükkân ise Vakıflar tarafından 1893’de inşa ettirilmiştir. Cami bahçesinin köşesine yaptırılacak olan tek katlı bu yapılar grubunun projesinin Yanko isimli bir Rum kalfa tarafından çizildiği; tuğladan inşa edildiği ve yapılacak masrafın ileride cami vakfından tahsil edilmek üzere şimdilik hazine-i hassadan yani padişahın şahsî kesesinden karşılanacağı kaydı vardır¹.

Teşvikiye Camisi’nin genişletilerek yenilenmesinden hemen sonraki, yani 1895 yılı fotoğrafı Ek VII ‘de yer almaktadır. 1895 tarihli Yıldız Albümü’ndeki fotoğrafta Teşvikiye Camii’ndeki sütunlu alanın camekânla kapatıldığı ve bütün pencerelerin ahşap kepenkli olduğu görülmektedir. Hünkâr kasrı eski fotoğraflarda kiremit örtülü iken bugün kurşun kaplıdır. Cami kısmı muntazam küfeki taşından yapılmış olup hünkâr kasrı, pencere ve köşe silmeleri dışında sıvalıdır (Bilgicioğlu [44]). 1895 tarihli fotoğrafta bugünkü tuvalet ve şadırvan

¹ Çetintaş [20], “Projenin onaylanmasının ardından 1894’te, duvarlar yenilendiği sırada başlanan muvakkithane, çeşme ve dükkân inşaatı bir buçuk senede tamamlanmıştır.” demektedir. Ancak cümleden bu ilave yapıların 1894’te mi yoksa 1894’ten bir buçuk sene sonra mı tamamlandığı net olarak anlaşılmamaktadır.

görülmemektedir. Çetintaş [20] de yayınlanan; İsmail Fazıl Ayanoğlu tespitinden yola çıkılarak yapılan incelemede, caminin giriş portiğinin camekânla kapalı olduğu görülmektedir. Teşvikiye Camisi'nin pencerelerinde ahşap kepenk görülmemektedir. Hünkâr kasrının çatısı kiremitle örtülüdür (Ek VIII). Bilgicioğlu [44] e göre şadırvan 1992 tarihlidir. Ek D3 ve Ek D3-1'deki plan krokisinde, tuvalet ve çeşme bugünkü Ahmet Fetgeri Sokak üzerinde görülmektedir. Teşvikiye Camisi'nin Petvititch Haritası (1924) incelendiğinde bugünkü Ahmet Fetgeri Sokak üzerinde tuvalet ve çeşmeye dair bir izlenime ulaşılamamıştır (Ek D4). Bugün de bu alanda tuvalet ve çeşmeye ait bir iz veya yapı mevcut değildir (Ek D5).

Binbaşı Said Bey Çeşmesi; Teşvikiye Camii'nin avlu duvarının Ahmet Fetgeri Sokak'ın Kalıpçı Sokak'a bakan alt köşesinde ve yüksek avlu duvarının dış tarafında yer almaktadır. Taş ve tuğladan yapılmış ve çimento ile sıvalı küçük bir çeşme iken yakın tarihte tamamı mermer kaplanmıştır. Çeşmenin artık yerinde olmayan teknesi de mermerden idi. Ayna taşının ortasına yerleştirilmiş olan kitabesi, hicri 1342 (1924) tarihlidir. Bu kitabenin bir özelliği de 1 Kasım 1928'de gerçekleşen harf inkılabından önce Osmanlıca olarak yazılmış son çeşme kitabesi olmasıdır (Çetintaş [20]). Bugün Ahmet Fetgeri Sokak üzerinde tespit edebildiğimiz çeşme, bu çeşmedir (Ek IX).

Bilgicioğlu [44] e göre kubbenin dört köşesindeki ağırlık kuleleri yuvarlak dilimlidir ve taş külahla tamamlanır (Ek X). Bunlardan ikisi yenilenmiş olup eski örnekleri mihrap yönünde bahçede durmaktadır. Yapılan incelemede; eski ağırlık kulelerinin taş külahlarından bir tanesi, Teşvikiye Cami Sokak üzerindeki avlu kapısının arkasında bulunmuştur (Ek XI).

Teşvikiye Camisi 2005 yılı onarımı, kalem işleri mevcut durum saptaması şöyledir:

“Son cemaat yeri işlevi gören portik, oldukça yüksek bir mekândır. Bu mekândaki sıva ve boya yüzeylerindeki bozulmalar dikkati çekmektedir. Tavandaki kalem işleri ile tavan ve duvarın kesiştiği düzlemde yer alan bordürde üslup uyumsuzluğu gözlenmektedir.

Daire-i hümayun bölümünü oluşturan iki katın duvar ve tavanlarındaki kalem işlerinde gözlenen yoğun bozulmanın zaman içerisinde kalem işi alt yapısında kullanılan çimento içerikli sıvalardan kaynaklandığı tespit edilmiştir.

Yapılan çalışmalar sonucunda kalem işi bozulmalarında iki ana sorun ile karşılaşılmıştır:

- Düşen üst kat boya katmanlarının altında görülen filetoların üst tabakada devam etmemesi,
- Kalem işi raspasından sonra tespit edilen motifler ile mevcut motiflerin uyuşmaması, (üslup uyuşmazlığı) [45]. “

Edindiğimiz bu bilgiler değerlendirildiğinde; kalem işlerindeki üslup uyuşmazlığı, caminin belgelerle desteklediğimiz onarım sürecinin bir başka göstergesidir.

Teşvikiye Camisi İçin Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi’nden edinilen tarihler aşağıdaki şekildedir:

- Teşvikiye Camisi Proje İşİ 1938
- Yazışmalar.....1951
- Helaların Dükkan Tahvil İnşaatı 1956
- Teşvikiye Camisi Minare Rölöve İşİ 1985
- Teşvikiye Camisi Minaresi Onarımı 1986
- Teşvikiye Camisi Şadırvan Proje İşİ 1991
- Teşvikiye Camisi Onarımı..... 1992-93
- Teşvikiye Camisi Onarımı 1998
- Teşvikiye Camisi Proje İşİ 2001
- Teşvikiye Camisi Onarım İşİ 2005
- Teşvikiye Camisi 2. Kısım Restorasyon İşİ 2007

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi ve çeşitli kaynaklarda yapılan incelemelerde; yapının geçirdiği restorasyonlara dair 1938, 1951, 1956, 1985, 1986, 1991, 1992-93, 1998, 2001, 2005, 2007 tarihlerine ulaşılmıştır. Bizim belgeleyebildiğimiz onarımlar; 1840, 1854, 1883, 1893, 2005 ve 2007 onarımlarıdır. Bu başlıklara dayalı açıklama; Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi’nde bulunmasına rağmen, ilgili dosyaların içinde evraklar bulunmamaktadır.

3.1.1 Teşvikiye Camii'nin Mimarları

Ödekan [8] ve Tuğlacı [23], caminin H. 1209/ 1794-95 yılındaki ilk mimarının muhtemelen Krikor Amira Balyan olduğunu kaydeder. Abdülmecid zamanında ise Garabet Balyan ve oğlu Nigoğos Bey birlikte çalışmışlardır.

Batur [21] ve Tuğlacı [23], yapının II. Sultan Abdülhamid tarafından 1877 ve 1892 yıllarında iki kez onartıldığını ve 1877 yılındaki onarımın Küçük Yorgi Kalfa tarafından yapıldığını kaydeder. Çetintaş [20] ve Batur [21] ise caminin son olarak 1309/1891-92'de yenilendiğini ve bu yenilemenin Yuvan Efendi tarafından yapıldığını belirtir. Çetintaş [20] ye göre; dış avlunun köşesinde ve Teşvikiye Caddesi üzerinde yer alan muvakkithane, çeşme ve camiye gelir getirmesi amacıyla yaptırılan dükkân, Vakıflar tarafından 1893'de inşa ettirilmiştir. Cami bahçesinin köşesine yaptırılacak olan tek katlı bu yapılar grubunun projesinin Yanko isimli bir Rum kalfa tarafından çizildiği kaydı vardır (Çetintaş [20]).

Son dönem Osmanlı mimarlığının özellikle 1820 sonrası gelişimine bakıldığında Ermeni kalfaların ön plana çıkmaya başladıkları görülür. XIX. yüzyıl boyunca özellikle Balyan Ailesi başta olmak üzere Hacı Minas, Küçük Ohannes, Yorgi, Hacı Avram, Dikran, Hovhannes Seryan ve Todori Kalfa gibi birçok Ermeni asıllı kalfa imar sektörü içerisinde çok sayıda yapının inşasını üstlenmişlerdir (Can S. [46]).

Ermeni asıllı kalfalar arasında Balyanlar farklı bir yere sahiptirler. Balyan Ailesi üç nesil halinde inşaat sektöründe faaliyet göstermişler ve çok sayıda yapının mimarı olarak literatüre geçmişlerdir. Balyan soyadını ilk kullanan Bali Kalfa'nın oğlu Kirkor Kalfa (1764-1831) olmuştur. Kirkor Balyan kardeşi Senekerim (1768-1833) ile ilk kuşağı oluşturmuş ve bundan sonra Kirkor'un oğlu Garabet Balyan (1800-1866) ailenin ikinci neslini temsil etmiştir. Garabet'ten sonra gelen üçüncü nesil arasında özellikle Nikoğos (1826-1858) ve Sarkis (1831-1899) ailenin en tanınan simaları olmuştur (Can S. [46]).

Ne kadar Batı referanslı olurlarsa olsunlar, tasarım protokolleri, işlevsellik, tipoloji, kurumsal/ mesleki çerçeve ve banilik kalıpları göz önüne alındığında, Tanzimat binaları mimarlıkta ciddi bir yerel devamlılığın varlığına da işaret eder. Örneğin Dolmabahçe Sarayı'nın kurgusu ancak 18. yüzyıl sahil sarayları geleneğine olan organik bağlantısı eşliğinde anlaşılabilir. Bu noktada öncelikle Balyanların belirleyici rolü olduğunu hatırlamakta yarar var. Ersoy [40] a göre;

Balyanlar mimarlıkta Osmanlı birikimi ve yeni Avrupai eğilimler arasında önemli bir ara yüz oluşturdular. Nesiller arası bilgi aktarımının devamı sayesinde üretilen yeni ve sentetik dil belirli bir “yerellik” ve “özgünlük” taşıyordu ve bu niteliğiyle de dönemin sömürge mimarisinden ayrılıyordu. Konu edilen özgünlüğün en bariz işaretlerinden biri, “evrensel” klasik repertuarı kendi zevkleri doğrultusunda harmanlayan Osmanlı mimarlarının birçok eserini (mesela Dolmabahçe Sarayı) Batılı gezginlerin biraz tuhaf ve “oryantal” bulmasıdır (Ersoy [40]).

Teşvikiye Camii’nin inşasında adı geçen Balyan Ailesi mensuplarını tarih sırası ile ele alırsak; Krikor Amira Balyan’ın ilk sırada olduğu görülür:

Krikor Amira Balyan (1764, İstanbul – 15 Kasım 1831, İstanbul); ailenin ilk kuşağının en önemli kişiliğidir. III. Selim döneminde (1788-1807) başladığı kariyerini II. Mahmud döneminde de (1808-1838) sürdürmüş ve başlıca kamu yapılarının mimarı olma olanağını elde etmiştir. Krikor Kalfa’nın en etkin ve verimli çalışma dönemi III. Selim’in hükümdarlığı sırasındadır.

Başlıca yapıtları; (eski) Beylerbeyi Sarayı, Valide Sultan Sarayı (Kasr-ı Cedid), Haliç’teki Defterdar Sarayı ve Aynalıkavak Kasrı, Tophane’deki Nusretiye Camisi, Selimiye Kışlası ve çevre yapıları, Davutpaşa Kışlası, Beyoğlu Kışlası (?), Darphane-i Amire, Bahçeköy’deki Valide ve Topuzlu (veya I. Mahmud) bentleri, Beyazıt’taki (eski) Yangın Köşkü olarak sıralanabilir. Cami, bentler ve kısmen kışlalar ayakta ve özgün durumlarını büyük ölçüde korumaktadırlar. Sivil yapılardan ise yalnızca Aynalıkavak Kasrı ayakta kalmıştır (Batur [47])¹.

Garabed Amira Balyan’ın (1800, İstanbul – 15 Kasım 1866, İstanbul); ve eğitimi hakkında pek bilgi yoktur. 1831’de babası Krikor Balyan’ın ölümü üzerine, eniştesi Ohannes Amira Servedyan’la birlikte, babasının yerine geçti. İlk çalışması Yedikule’deki Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi’nin yapımıdır. Çocuklarından Nigoğos, Sarkis, Agop ve Simon da mimar olarak çalışmışlardır (Batur [47]).

¹ Yukarıdaki bilgiler Batur [47] den alıntılanmıştır. Afife Batur’a ait [48], [49], [50] numaralı çalışmalar ile Selçuk Batur [51], Tuğlacı [23] ve [52] numaralı kaynaklar da Batur [47] deki çalışmayı destekler niteliktedir.

II. Mahmud, Abdülmecid ve Abdülaziz'in hükümdarlık yıllarında mimarlık yapmış, İstanbul'un mimari mirasının önde gelen anıtlarının yapımını üstlenmiştir. Yaklaşık otuz yıl süren meslek yaşamının en verimli dönemi, Abdülmecid'in saltanat yıllarına (1839-1861) denk düşer. Bir bölümü henüz arşiv belgeleriyle kontrol edilmemiş olmakla birlikte, Garabed Kalfa'nın yapı listesi gerçekten görkemlidir: Dolmabahçe Sarayı ve Camisi, Eyüp'teki Çifte Saraylar (bugün mevcut değil), Cemile ve Münire Sultan Sarayları (bugün Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi), Bayıldım Kasrı'nın yeniden yapımı, (eski) Yıldız Köşkü (bugün mevcut değil), Kuleli Süvari Kışlası, Harbiye'deki Sipahi Ocağı (bugün mevcut değil), Derkos (Terkos) tesisleri, Bahçeköy'deki Kirazlı Bent ve Bend-i Cedid (veya II. Mahmud Bendi), İzmit Çuhahanesi, Hereke Fabrikası, Bakırköy Bez Fabrikası, Beykoz Deri Fabrikası, Yedikule Surp Pırgıç Ermeni Hastanesi, Beşiktaş'taki Surp Asdvadzadzin Kilisesi, Kuruçeşme'deki Yerevman Surp Haç Kilisesi, Beyoğlu'ndaki Surp Yerortutyun (Üç Horan) Kilisesi (Ohannes Serveryan'la birlikte), Üsküdar'daki Cemaran Okulu. Bu yapıların çoğu sağlam ve ayakta olup özgün durumlarını korumaktadır. Hemen tümü de 1. derecede kültür varlığı olarak tescil edilip koruma altına alınmıştır (Batur [47])¹.

Nigoğos Bey Balyan (19 Kasım 1826, İstanbul – 27 Şubat 1858, İstanbul); hassa mimarıdır. Garabet Amira Balyan'ın oğludur. Balyan ailesinin örgün eğitimden geçen ilk bireyidir. Paris'te Sainte-Barbe Koleji'nde okuduğu bilinmektedir (Batur [48])².

¹ Üslup özellikleri bakımından Garabed Balyan'ın tasarımlarında iki farklı yaklaşım ve eğilim ayırt edilmektedir. Genellikle erken dönem çalışmalarında gözlenen birinci çizgi, açık bir klasisizmle, hatta bir tür emperyal konsept ile karakterize olmaktadır. Asal geometrik biçimlerin kullanıldığı şemalar, oranlı büyüklükler, birbiriyle bağlantılı boyutlanmalar, bir ölçüde bezemeden arındırılmış yüzeyler, yarım daire kemerler, alınlıklı pencereler, dik açılı veya daire kesitli profiller vb. özelliklerle betimlenebilecek olan bu yaklaşımın kullanıldığı yapılar arasında başlıca Cemile ve Münire Sultan Sarayları ile Dolmabahçe Camisi, Surp Asdvadzadzin Kilisesi ve Yeni Bent vs. bulunmaktadır (Batur [47]).

İkinci yaklaşımın en tipik ve bilinen örneği, Dolmabahçe Sarayı'dır. Muhtemelen Paris'ten gelen genç Nigoğos'un da katkısıyla beliren bu yaklaşım Garabed'in daha geç uygulamalarında gözlenmektedir. Denebilir ki, bu aynı zamanda 19. yüzyılın ikinci yarısında egemen olacak olan Historisizme bir ön açılıştır (Batur [47]).

² Kevork Pamukciyan, Sarkis Balyan'ın 1855'te Ecole des Beaux-Arts'dan mezun olduğunu belirtmektedir. Ayrıca İstanbul Teknik Üniversitesi'nden Aygül Ağır'ın Ecole des Beaux-Arts ile yaptığı yazışmalarda da Balyan ailesinin hiçbir ferdinin bu okulda eğitim almadığı açıkça görülmektedir. Balyanlar'dan Paris'te eğitimini tamamlayan tek kişi, Nigoğos'un oğlu Levon'dur. Sainte-Barbe Koleji'nden mezun olmuştur. Ancak burası da bir mimarlık okulu değil bir orta öğretim kurumudur (Can S. [46]).

Nigoğos Bey'in meslek yaşamı kısa ama verimli geçmiştir. Ailenin mimar olan bütün bireyleri ile birlikte çalışmıştır. Ona atfedilen başlıca yapıtlar şunlardır: Dolmabahçe Sarayı Muayede Salonu ve iki saltanat kapısı, Ortaköy Camii, Mecidiye Kasrı, İhlamur Kasrı, Göksu Kasrı, Tophane Saat Kulesi, Dolmabahçe Saat Kulesi. Yapılarının tümü ayakta ve sağlam, özgün durumunda ve koruma altındadır (Batur [48]).

Nigoğos Bey, ailenin Krikor'dan başlayarak benimsediği klasik ekolden ve ampir üslubundan historisizme geçişinde rol almış, historisizmin neredeyse tanımını yapan ve deneyen bir kişiliktir. Genel olarak klasisist bir dilin egemen olduğu Dolmabahçe Sarayı bütünü içine, kendine özgü bir historisist tasarımı olan muayede salonunu monte etmiştir (Batur [48]).

Mimarın, historisist seçmeciliği, özgün yorumların bir aracı saydığı veya bir yorumlama yöntemi olarak değerlendirdiği anlaşılmaktadır (Batur [48]).

Teşvikiye Camii'nin yapım tarihindeki Rum kalfalar değerlendirildiğinde, aşağıdaki satırları alıntılanmaya gerek görülmüştür:

Osmanlı toplumunun farklı kimliklerden oluşan zengin yapısı içerisinde Rumlar ticaret ve sanat alanında etkin bir rol oynamışlardır. Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş devrinden itibaren inşa çalışmalarında çok sayıda Rum asıllı mimar kullandığı bilinmektedir (Can S. [53]).

Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde etkinlik gösteren gayrimüslim mimarlar arasında, 1730'lardan beri faal olan Balyan ailesinin tanınmış fertlerinden Dikran Kalfa, Başmühendis Bertier gibi isimlere rastlanılmaktadır. Yabancı mimarlardan göze çarpanlar arasında ise, Alexandre Vallaury, Raimondo d'Arengo, Giulio Mongeri, Philippe Bello, M. Rene Dukas, Jachmund, Otto Ritter ve Helmuth Cuno gibi isimlerin yer aldığı görülür (Yıldıran [25]).

19. yüzyılın ikinci yarısında mimari gündemin karışık ve renkli olduğu düşünüldüğünde; Teşvikiye Camii'nde çalışan kalfaların her biri hakkında doğrulanmış, net bilgiye ulaşılamamıştır. Bu kalfalardan Yanko Efendi hakkında bir ihtimal üzerinde durulmuştur. Tarih aralığı ve Osmanlı Sarayı'na verdiği hizmetlerden dolayı, bu kalfanın Yanko İoannidis olabileceği düşünülmüştür.

Selman Can [46] ya göre; Sarkis Balyan'ın "sermimar" unvanı aldığı dönemde Rum asıllı Vasilaki İoannidis için de "saray mimarı" unvanı verilmiştir.

Sultan II. Abdülhamid döneminde, Vasilaki İoannidis ve oğlu Yanko birçok yapının inşasını üstlenmişlerdir. Yanko Kalfa bazı belgelerde babasının ismi ile birlikte Vasilaki Yanko olarak da anılmıştır. 1878'de yangından zarar gören Babiali binası Vasilaki Kalfa tarafından onarılır. Saray mimarı olarak da anılan Vasilaki İoannidis 22 Mayıs 1878'de Hazine-i Hassa Ambar Müdürlüğü'ne atanmış ve bir süre bu görevi yürütmüştür. Vasilaki Kalfa Yıldız Sarayı haremi bahçesinde bir Kasr-ı Hümayun da inşa etmiştir. Ağustos 1892'de Kuruçeşme'de inşa edilecek bir kasrın planları Yanko İoannidis tarafından çizilir. Aynı yıl içerisinde Darülaceze binasının inşası Vasilaki ve oğlu Yanko Kalfa üzerine ihale edilir. Mayıs 1896'da Yanko Kalfa, Yıldız Sarayı içerisinde Selamlık Dairesi'nin inşaatı ile birlikte sadrazamın ikametine tahsis edilen bir konak yapımını gerçekleştirmiştir (Can S. [53])¹.

3.2 Teşvikiye Camii Mimari Özellikleri

3.2.1 Teşvikiye Camii'nin Plan Özellikleri

Teşvikiye Camii, birçok çağdaşı gibi sadece bir dış avluya sahiptir. Güney bölümünde bir bodrum katı olan Teşvikiye Camii, 13x12 metre boyutunda kareye yakın dikdörtgen planlı bir harim bölümü ve yaklaşık 24x15 metre ölçülerinde iki katlı bir hünkâr kasrından meydana gelmiştir. Hünkâr kasrı ve harim bölümü kitlelerinin altyapı yüksekliklerinin yaklaşık aynı düzeyde olması, esas cami kısmının ön cepheden fark edilmesini engellemektedir. Harim bölümünde, doğu ve batı cephelerde alt sırada üçer pencere, güneyde ise mihrabın iki yanında birer pencere açılmıştır (Çelik [54]) (Ek I).

Kuzey cephesinde iki yanda hünkâr kasrı öne çıkmış, girişin bulunduğu orta bölüm ise, içeri çekilmiştir. Teşvikiye Camii'nde giriş aksı, yanlardaki kanatlar arasında üç basamakla çıkılan, dört adet sütunun oluşturduğu bir portik olarak düzenlenmiş ve cepheye dikdörtgen bir kütle havası kazandırmıştır. Bu düzenleme ve harim bölümünün son cemaat yerini içeren hünkâr

¹ "Rum Kalfalar" hakkında daha fazla bilgi için Bkz. Selman Can [53].

kasrının yarısı kadar yer kaplaması, Teşvikiye Camii'nin Abdülmecid Dönemi camilerinden daha ileri bir tarihi işaret ettiğini düşündürmektedir (Batur [21]) (Ek I ve Ek II).

Hünkâr girişi, kuzey cephede, merdivenin bulunduğu doğu kanattadır. Karşılıklı üçer basamakla çıkılan bir platformdan ulaşılan girişin batı kanatta da simetriği düzenlenmiştir. Yan kanatlardaki simetrik girişlerden giriş sofalarına, oradan da kapalı bir son cemaat yeri olarak tanımlanabilecek bölüme geçilir. İçeri çekilmiş yüzeyde, cami orta ekseninde bulunan giriş kapısı, doğrudan son cemaat yerine açılmaktadır. Yan kanatların portiğe bakan iç yüzlerinde, giriş sofalarına açılan birer kapı daha bulunmaktadır. Merdivenin üst kata ulaştığı bölüm, doğu kanatta bu girişin üzerine rastlamaktadır. Batı kanatta, portikten ulaşılan girişin yanında minare kürsüsü yer almakta, minareye giriş sofasından çıkılmaktadır (Çelik [54])(Ek I).

Hünkâr kasrı yan kanatlarının kuzeye bakan cephelerinde köşelere yakın, birer basık kemerli kapı açılmıştır. Kapıların üstüne, yanlardan dekoratif kemerlerle desteklenen kıvrımlı birer alınlık yerleştirilmiştir. Alınlığın ortasında yatay konumda tuğralı oval madalyonlar bulunmaktadır, alınlığın iki yanında, parapetin üstündeki vazo figürlü tepeliklerin benzerleri göze çarpmaktadır (Şekil 3.2, Şekil 3.3). Kapıların üstünde, aynı aksta birer pencere açılmıştır. Üst hizadaki pencereler, konsollu denizliklere sahiptir, bu pencerelerin üst kısmının iki yanında bulunan dekoratif konsollar saçak kornişine bağlıdır (Çelik [54]) (Ek II, Şekil 3.4, Şekil 3.5).

Şekil 3. 2 Hünkâr Kasrı Batı Girişi

Şekil 3. 3 Hünkâr Kasrı Doğu Girişi

Son cemaat yeri, planda enine gelişmiş iki dikdörtgen mekân şeklindedir. Kuzeydeki daha büyük mekânın, güneydeki ile birleştiği hat üzerinde, iki yanda birer kolon yerleştirilmiştir. Son cemaat yeri, güneyden iki büyük ayakla belirlenen üç açıklıkla harim kısmına bağlanmaktadır. Hünkâr kasrının üst katında, padişaha ve maiyetine ayrılan bölüm, parçalanmamış, tek bir mekân halinde, üç adet açıklıkla harime açılan bir galeri şeklinde düzenlenmiştir (Çelik [54])(Ek I, Şekil 3.13).

3.2.2 Teşvikiye Camii'nin Dış Cephe Özellikleri

Yapı, batıda bulunan minare ve onun gerektirdiği cephe düzeni hariç, kütle kurgusu ve cephe tasarımı açısından, kuzey-güney doğrultusuna göre simetriktir. Doğu-batı doğrultusunda gelişmiş hünkâr kasrı, ortada giriş portığı ile birleşen iki yan kanat halinde düzenlenmiştir. Kasrın köşeleri her cephede düşey taş dizileri ile vurgulanmıştır (Şekil 3.7, Şekil 3,9). Kasrın pencereleri basık kemerlidir, içeri çekilmiş orta bölümde açılan pencereler dışında, yivli sövelerle çevrilmiş ve kilit taşları süslerle belirginleştirilmiştir (Çelik [54]) (Ek II, Şekil 3.4, Şekil

3.5, Şekil 3.6).

Şekil 3. 4 Hünkâr Kasrı Doğu Kanadı

Şekil 3. 5 Hünkâr Kasrı Üst Penceresi

Şekil 3. 6 Hünkâr Kasrı Alt Penceresi

Yapının giriş cephesi, kuzeyde su basman ile yükseltilmiştir. Ortada iki kat boyunca yükselen giriş portiği, aralarında üçer basamağın bulunduğu kolon altlıkları/kaideler üzerine yerleştirilmiş olan kompozit başlıklı dört narin mermer sütun ile oluşturulmuştur. Yan kanatlarla sınırlanan, derin ve yüksek yarı açık bir mekân halindeki düz atkılı portik, camiye girişte hazırlık mekânı olan revaklı son cemaat yerinin 19. yüzyıl seçmeci tavrı içinde bir yorumu olarak düşünülebilir (Ek II, Şekil 3.7, Şekil 3.9). Bununla beraber, son cemaat yeri işlevi gören bir ön mekân, cami içinde kapalı hacme dâhil edilmiş olarak bulunmaktadır (Ek I). Sütunların taşıdığı saçak kornişinin üzerinde yükseltilmiş olan parapet, ortada bir kemer içinde tuğralı, bayraklı, kılıçlı bir arma ve bunun iki yanında kitabe panolarını içermektedir. Parapetin köşelerine ve giriş aksındaki kemerin üzerine, taştan küçük vazo figürlü tepelikler yerleştirilmiştir. Portik, 19. yüzyıl ikinci yarısında görülen resmi yapı üslubunun çizgilerini çağrıştırırken, tepedeki arma bu imgeyi güçlendirmektedir; bu özellikleriyle Teşvikiye Camii, çağdaşı camiler arasında dinsel referanslara en uzak duran örnek sayılmalıdır (Batur [21]) (Ek II, Şekil 3.8). Sultan II. Abdülhamit devri yapılarında var olan sembollerden bir tanesi, Arma-i Osmani olarak adlandırılan Osmanlı imparatorluk armasıdır. Sultan II. Mahmut tarafından bir

İtalyan sanatçıya tasarlatılan arma, zaman içinde değişim göstermiş ve Sultan II. Abdülhamit devrinde son halini almıştır. Armanın yazışmalarda, albümlerde, gazetelerde, binalarda, dolayısıyla devletin temsil edildiği her alanda kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca, binalara yerleştirilmesi için bizzat padişahın kendi bütçesinden harcama yaptığı da bilinmektedir. Bir semboller dizgesi olan armanın anlamına gelince; sembollerin bir araya gelerek oluşturduğu ana motif, padişahın tahtıdır. Armanın üst bölümünde bulunan tuğranın içindeki güneş motifi padişahı temsil etmektedir. Sol bölümde, adalet terazisinin altında şerri ve modern yasaları temsil eden iki kitabın bulunması, armanın etrafını geleneksel ve modern silahların birlikte sarması, bir tarafta yeşil hilafet bayrağının, diğer tarafta imparatorluğu temsil eden ay yıldızlı bayrağın yer alması, ana temanın gelenekle moderni birleştiren Osmanlı İmparatorluğu'nu anlatmak oluşunu sağlamıştır. Bunun dışında armanın alt bölümünde Sultan Abdülmecit döneminden itibaren verilen tüm Osmanlı nişanları bulunmaktadır. Osmanlı İmparatorluk armasının bina girişleri üzerinde yer alan alınlıklara yerleştirildiği görülmektedir (Aydın [55]) (Ek II, Şekil 3.8). Teşvikiye Camisi de bu örneklerden bir tanesidir.

Portiğin gerisinde içeri çekilmiş yüzey, mihrap aksında bulunan giriş kapısının iki yanında dekoratif demir parmaklıklı birer pencere ve üst hizada kapı ve pencerelerle aynı aksta üç pencere ile hareketlenmiştir (Çelik [54]) (Ek I ve Ek II).

Şekil 3. 7 Teşvikiye Camisi Kuzey Cephesi

Şekil 3. 8 Giriş Portiğindeki Osmanlı Arması

Batı kanatta minarenin çıktığı bölüme rastlayan altı üstlü birer pencere, aynı düzende sağır

niş haline getirilmiş, minare kürsüsü bu tasarımla cephe içinde eritilmiştir. Pabuç kısmı olmayan minare, hünkâr kasrı çatısına profilli kaide ile oturmaktadır. Kalın, yivli gövdeye sahip tek şerefeli minare, boğumlu basık taş külah ve alemle bitirilmiştir. Korkuluğu dikdörtgen panolarla oluşturulan bir şerefeye sahiptir (Çelik [54]) (Ek II, Şekil 3.7, Şekil 3.9).

Yan cepheler, üç farklı düzlem halinde kademelenerek geriye giden yüzeylerden oluşur, bunlardan ilk ikisi hünkâr kasrına, en gerideki harime aittir. Yan cephelerde harim bölümünden daha fazla yüzeye sahip hünkâr kasrının cephe düzenlemesi, kuzey cephesi ile aynı karakterdedir. Cepheler sık pencere dizileriyle şeffaflaştırılmıştır (Çelik [54])(Ek I, Ek II, Ek III, Şekil 3.9).

Yan cephelerde yapı bodrum kat üzerinde yükselir ve bodrum katını; giriş cephesi dışında diğer üç cephede çephe çevre dönen bir kat silmesi, üst yapıdan ayırır. Hünkâr kasrının yan yüzeyi, yapının köşelerinde görülen bir düşey taş sırası ile iki bölüme ayrılmıştır. Doğu cephede her iki bölümde çift sıra halinde dörder pencere bulunurken, batı cephede ilk bölümde pencere sayısı iki azalmıştır. Hünkâr kasrının geride kalan yan yüzlerinde de çift sıra halinde dörder pencere açılmıştır (Ek I, Şekil 3.9). Doğu ve batı cephelerde bodrum kat açıklıkları üstteki pencerelerin aksındadır. Batı cephede ön yüzeyin alt bölümünde bodrum kat girişi vardır. Hünkâr kasrının güneye bakan, her kanatta iki yüzey halinde düzenlenmiş cephelerinde altlı üstlü birer pencere yer almaktadır (Çelik [54]) (Ek III, Ek IV, Şekil 3.10).

Şekil 3. 9 Giriş Portiğinin Kuzeybatı Görünüşü

Şekil 3. 10 Teşvikiye Camisi'nin Güneydoğu Görünüşü

Harim bölümü dış cepheleri, üç yönde de aynı düzene sahiptir, bodrum kat üst yapıdan hünkâr kasrında olduğu gibi kat silmesi ile ayrılmıştır. Silmenin üzerinde yatay dikdörtgen panolardan oluşan bir düzenleme vardır. Yine bir kat silmesi ile sonlanan bu bölümün üzerinde pencereler bulunur. Her cephede öne çıkan köşe ayakları arasındaki yüzeyler, üç büyük yuvarlak kemerli pencere ile delinmiş, bodrum katta da aynı aksta pencereler açılmıştır. Harim bölümü pencereleri, büyük bölümü üstte kalacak şekilde lentolarla ikiye bölünmüş, bu düzenleme sayesinde üst hizada yuvarlak kemerli üç, bunların altında dikdörtgen şekilli üç pencere olmak üzere her cephede altı pencere elde edilmiştir. Orta pencerenin bulunduğu kısım, cephelerde hafifçe öne çıkmıştır. Orta kısmında hünkâr kasrında olduğu gibi kilit taşına benzer bir süslemenin bulunduğu pencere kemerleri, üç yüzey halinde kademelendirilmiştir. Kemerler, üzengi hizasında dolaşan bir silme ile kesilmiş, pilaster şeklinde devam ederek cepheye hâkim kılınmışlardır. Öne çıkan ortadaki pencerede, pilasterler daha geniş tutulmuştur. Cephede düşey hareketler yaratan pilasterler üzerinde

dikdörtgen biçimli panolar bulunur, dikine konmuş panolarla oluşturulan bu yüzeysel dekorasyon, köşe ayaklarında daha büyük ölçekte tekrarlanmıştır. Pencere kemerlerinin üzerinde bir silme takımı cepheyi dolandır, kemerler ile silme arasındaki yüzeyde kilit taşlarının üst hizasına madalyonlar yerleştirilmiştir. Kemerlerin köşe dolgularında madalyonları çeviren panolar görülmektedir; bu yüzeysel dekorasyon, Avrupa mimarisinde kemerler üzerinde sık kullanılmıştır. Silme takımının üzerinde, taşkın profilli saçak kornişisi yer alır (Çelik [54]) (Ek IV, Ek V, Şekil 3.11, Şekil 3.12).

Esas cami kütesinin cephelerinde, saçak silmesi üzerinde, ortadaki pencere hizasında yükselen üçgen alınlıkların köşelerine palmet motifli akroterler yerleştirilmiştir. Her cephede öne çıkan orta bölüm, kornişin üzerinde, üçgen alınlıklarla yükseltilerek vurgulanmıştır. Köşe ayakları üzerine, klasik dönemin strüktürel köşe kulelerine gönderme yapan, alemlerle sonlanan, dekoratif nitelikli vazo şeklinde tepelikler yerleştirilmiştir. Güney cephede mihraba denk gelen orta pencere ve alt hizasındaki bodrum penceresi sağır kemer halinde düzenlenerek kapatılmıştır (Çelik [54]) (Ek III, Ek IV, Ek 3.11, Ek 3.12).

Şekil 3. 11 Teşvikiye Camisi Hariminin Batı Cephesi

Şekil 3. 12 Teşvikiye Camisi Hariminin Güney Cephesi

3.2.3 Teşvikiye Camii'nin İç Mekân Özellikleri

Teşvikiye Camii'ne, plan özelliklerinde görüldüğü gibi, hünkâr kasrı yan kanatları arasında

bulunan, yarı açık mekân durumundaki portikten girilmektedir. Mihrap aksında açılan kapıdan ilk önce, hazırlık mekânı niteliğiyle son cemaat yeri olarak adlandırılabilcek bölüme geçilir. Son cemaat yerinin üzerinde, hünkâr ve maiyeti için oluşturulan galeri bulunmakta, galeri ve son cemaat yeri, ibadet mekânına iki büyük ayağın meydana getirdiği üç açıklıkla bağlanmaktadır. İç mekân, bu düzenlemesiyle, yan kanatların kuzeyinde bulunan iki oda hariç, duvarlarla sınırlanmamış tek bir hacim olarak algılanmaktadır (Çelik [54]) (Ek I).

Son cemaat yerinde mekân, kademelenerek ibadet hacmine doğru daralmakta, bu daralma, ibadet mekânına ve kible aksına doğru bir yönlenme yaratmaktadır. Duvarların kademelendiği hizada, mekâna taşıyıcı sistemin gereği iki kolon yerleştirilmiştir ve hünkâr kasrı yanlardan kademelenerek daralır. Batıdaki kolonun önünde, kare şeklinde bir bölüm ahşap parmaklıklarla çevrili ve yükseltilmiş, müezzin mahfili haline getirilmiştir. Galeri, ibadet mekânına doğru, üç ahşap konsolla genişletilmiştir (Çelik [54]) (Ek I, Şekil 3.13).

Şekil 3.13 Teşvikiye Camisi Hünkâr Kasrının İç Görünüşü

Hünkâr kasrı yan kanatlarının kuzeyinde ve portiğe bakan iç yüzlerinde bulunan kapılardan ulaşılan giriş sofaları, birer kapı ile son cemaat yerine açılırlar. Bu giriş sofalarından minare kürsü ve girişini barındıran batı kanattakinde, güney cephede bulunan kapının yanında bir pencere açılarak son cemaat yeri ile görsel ilişki kurulmuş mekân, kuzey ve batıda birer pencere ile aydınlatılmıştır (Çelik [54])(Ek I, Şekil 3.14). Son cemaat yerinde, galeride ve harim bölümünde duvarlar çizgilerle çerçevelenerek panolar oluşturulmuş, içleri kalem işi rumi benzeri bitkisel motiflerle bezenmiştir. Son cemaat yeri ve galeri bölümünde, kirişler arasında tavan geometrik bölümlere ayrılarak dekore edilmiştir (Şekil 3.14). Doğu kanattaki, iki kat boyunca yükselen sofa, aynı zamanda hünkâr girişidir. Mekân, alt hizada dört, üst hizada beş pencere olmak üzere toplam dokuz pencereden ışık alır. Büyük bölümü batı duvarına bitişik, L şeklindeki ahşap merdiven bu mekândan üst kattaki galeriye ulaşmaktadır (Ek I, Şekil 3.15). Üst kat tamamen padişaha ve maiyetine, daha açık bir ifadeyle Cuma törenlerindeki protokole ayrılmıştır. Sık pencere dizileriyle aydınlanan üst katın galeri halinde tek bir mekân olarak tasarlanması, harim bölümü küçük tutulan cami iç mekânına ferahlık getirmiştir (Çelik [54]) (Ek I).

Şekil 3.14 Teşvikiye Camisi Son Cemaat Bölümü İç Görünüşü

Şekil 3.15 Teşvikiye Camisi Hünkâr Kasrı İç Merdiveni

İbadet mekânı, doğu, batı ve güney cephelerde toplam onaltı pencereyle aydınlatılmıştır. Doğu ve batı cephelerde iki sıra halinde üçerden, altışar pencere bulunmaktadır. Alt sıradaki pencereler, kareye yakın dikdörtgen biçiminde, üst sıradakiler yuvarlak kemerlidir. Dış cephelerde iki pencere takımı çok yakın yerleştirildiği için, alt ve üst pencereler tek bir sıra oluşturan yuvarlak kemerli pencere dizisi halinde algılanırken, iç cephede pencereler

arasında dolaşan geniş bir ayet kuşağı, iki sırayı ayırmaktadır. Üst sıra pencereler vitraylı ve renkli camlıdır. Güney cephede alt sıradaki iki pencere arasına mihrap yerleştirilmiştir. Küçük bir mekân olan harimde, yan galeri veya seki bulunmaması, mihrabın geri çekilerek hacmi büyütmemesi, mekânın yönsüz kalmasına yol açmaktadır (Çelik [54]) (Ek I, Şekil 3.16).

Şekil 3.16 Teşvikiye Camisi harim bölümü iç görünüşü

Son cemaat yerinin ve galerinin tavanı, kirişli düz döşemedir, ibadet mekânı ise, sekiz dilimli yüksek bir kubbe ile örtülmüştür, 11mx10m boyutlu ibadet mekânında, yaklaşık yedi metre yüksekliğindeki alt yapıya doğrudan bağlanan kubbe ahşaptır (Batur, A. [21]). Harim bölümü, tümüyle kâgir alt yapıya karşın, sekiz dilimli ahşap bir kubbe ile örtülüdür, Osmanlı cami geleneğinde bulunan kasnak ögesine bu camide rastlanmaz (Batur, A. [21]) (Ek I, Ek II, Ek III, Ek IV). Dikdörtgen prizma formundaki altyapıdan, sekizgen kubbe kasnağına geçişte, pendentif kullanılmayarak diğer camilerden farklı bir çözüme gidilmiştir. Kubbe eteğine köşelerde diyagonal lentolar yerleştirilerek üçgen düzlemler elde edilmiş, bu parçalar, mekânın dört köşesine kaideler üzerinde yerleştirilen kompozit başlıklı sütunlardan çıkan, üç

adet eğrisel eli böğründe benzeri konsollarla desteklenmiştir (Çelik [54]) (Ek I, Şekil 3.17).Teşvikiye Camisi'nde hünkâr kasrı alt sıra pencerelerin demir parmaklıklarında geometrik düzenleme içinde çiçek motifleri görülmektedir. Harim bölümü pencereleri ise sade bir kompozisyona sahiptir (Ek III, Ek IV ve Ek. V).

Geleneksel Osmanlı dini mimarisinde, pencereler, ikinci sıradan itibaren alçı şebekelere renkli camlar konarak, çeşitli geometrik ve bitkisel motiflerle bezenmiştir (Ögel [56]). Teşvikiye Camii'nde de revzen/tepe pencerelerine rastlanmaktadır (Şekil 3.18).

Caminin önemli öğelerinden olan mihrap ise girişin karşısında bulunmaktadır. Yarım daire planlı, üstü beşik kemerle geçilmiş bir niştir. Nişin iki yanında mihrabı tanımlayan mermer kaide üzerinde oturtulmuş gövdeleri yivli, bitkisel süslemeli başlıkları bulunan sütun biçiminde plastırlarla sonuçlanmıştır. Plastırların üst kısmında, iki silme arasında eski yazılı bir levha vardır. Levhanın üzerinde ise saçak izlenimi veren, dişli motiflerin taşıdığı silmenin üzerinde, üçgen alınlık benzeri, bitkisel bezemeli bir tepelik ile sonlanır. Tepeliğin üzerinde ise "Allah" ve "Muhammed" yazılı levhalar mevcuttur (Şekil 3.19). Abdülmecid dönemi selatin camilerinde, iç mekân dekorunda yağlıboya kalem işi veya alçak kabartma alçı bezemeler kullanılmıştır. Teşvikiye Camii'nde yağlıboya bezeme gözlenmektedir, ancak Teşvikiye Camii'nde bitkisel bezemeler, daha stilize formdadır. Daha sade bir görünüm sergileyen Teşvikiye Camii'nin mihrabı ise yüzeysel altın yaldızlı bitkisel bezemeyle dekore edilmiştir (Çelik [54]) (Şekil 3.19, Şekil 3.22).

Şekil 3.17 Teşvikiye Camisi Harim Bölümü Köşe Geçiş Ögesi

Şekil 3.18 Teşvikiye Camisi harim bölümü revzen / tepe penceresi

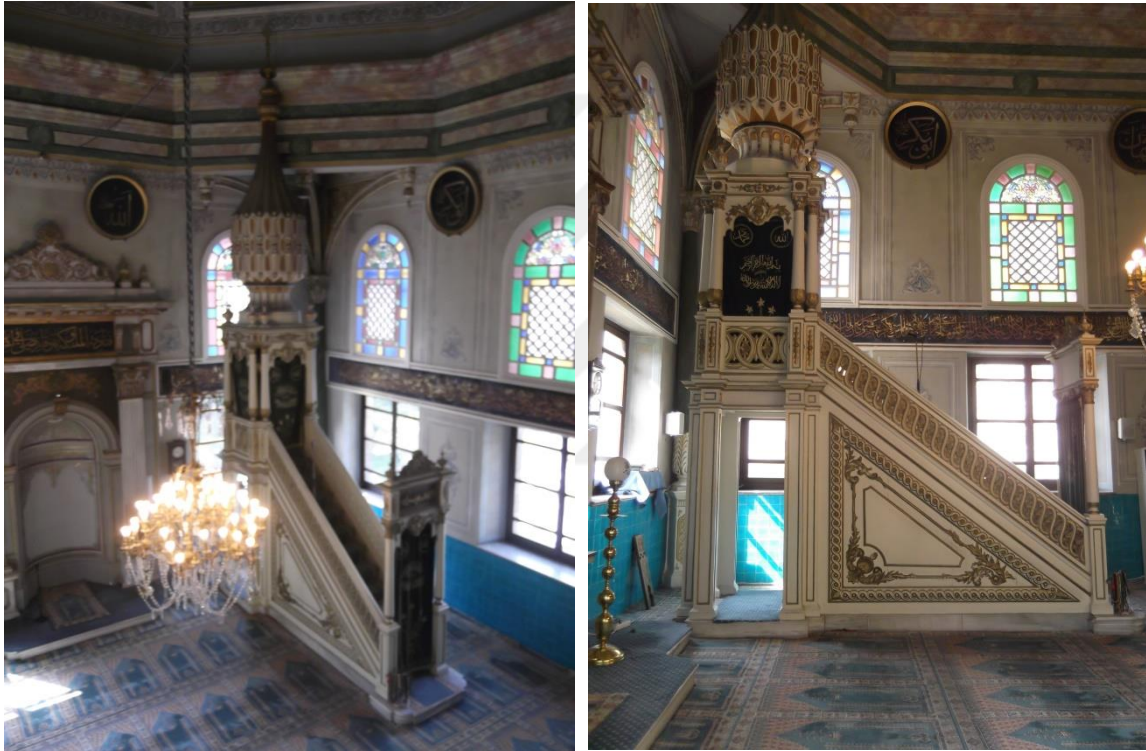

Şekil 3.19 Teşvikiye Camisi'nin mihrap nişi

Teşvikiye Camisi'nin minber bezemesinde altın yıldız kullanılmıştır; Teşvikiye Camii'nin minber külâhı, değişik, soğanvari formuyla ayırt edilmektedir (Çelik [54])(Şekil 3.20).

Harim bölümünün doğu duvarında, iki pencere arasına yerleştirilen ahşap vaaz kürsüsü, tek ayaklı, soğanvari şekildedir, arkılığı yoktur. Poligonal kaidesi, alçak kabartma akant yapraklarıyla süslüdür (Çelik [54]) (Şekil 3.21).

İç mekân veya dış cephe dekorunda, ortasında bir daire veya madalyon bulunan şeritlerle oluşturulan bir motif gözlenmektedir. Esasen, dini yapılarda daire motifi, geleneksel bir yaygınlığa sahiptir (Ögel [56]). Abdülmecid dönemi selâtin camilerinde yazı levhaları da, geleneksel olarak daire şeklindedir.

Şekil 3.20 Teşvikiye Camisi'nin minber görünüşleri

Şekil 3.21 Teşvikiye Camisi'nin vaaz kürsüsü

Kubbenin içi kalem işi süsleme olarak sekiz üçgen dilime ayrılmıştır. Bu dilimlerin kubbe eteğine yakın kısımlarında üçgen olarak tasarlanan, tepelikli bitkisel süslemeler vardır. Üçgen

dilimlerin kubbe ortasına yakın bölümlerinde yine bitkisel süslemeler bulunur. Aşağıdan kubbeye bakıldığında; bu dilimler içindeki süslemeler, bir kubbe göbeği süslemesi izlenimi vermektedir. Teşvikiye Camisi mihrap tepeliklerinde görülen motif de kubbenin üçgen dilimler içindeki etek kısmına yakın süsleme ile hemen hemen aynıdır (Şekil 3.22, Şekil 3.23, Şekil 3.24).

Şekil 3.22 Teşvikiye Camisi'nin mihrap nişi iç görünüşü

Şekil 3.23 Teşvikiye Camisi'nin kubbe iç görünüşü

Şekil 3.24 Teşvikiye Camisi'nin kubbe eteğinin iç görünüşü

DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

Tanzimat Dönemi, Batılılaşma sürecinde, önemli eşiklerden biridir. Tanzimat Fermanı ile başlayan süreçte, İstanbul'un inşasına özel önem verilmesinin nedeni; bunun ulaşılmak istenen uygarlık düzeyini yakalamanın yollarından biri olarak düşünülmesindendir. Tanzimat Dönemi'yle birlikte İstanbul'da yeni bir inşa hareketi gündeme gelir. Osmanlı Başkenti İstanbul'un 19. yy.'daki gelişimi incelendiğinde; Osmanlı Saltanatı'nın Teşvikiye Semti'nin gelişimine verdiği destek doğrudandır. Bu nedenle İstanbul'un 19. yy.'daki gelişiminden, Teşvikiye Semti özelinde bahsedilmiştir. Bu nedenlerden ilki, Galata'nın sur dışına çıkmasıdır (Bölüm 2). 19. yy.'da Galata'nın sur dışına çıkması ile Osmanlı Batılılaşması arasındaki ilişki, bu çalışma açısından önemlidir.

Galata'nın sur dışına çıkması, Osmanlı Sarayı'nın Tarihi Yarımada'dan çıkıp Dolmabahçe Vadisi'nde yer bulmasında etkilidir. Söz konusu gelişme, Sultan Abdülmecid'in Dolmabahçe Sarayı için, kentin batılı kesimindeki yer seçiminde önemli rol oynamıştır.

Teşvikiye Camisi (1853-54) ile Dolmabahçe Sarayı'nın inşa tarihi (1854-56) zamanca birbirine yakındır. Bu durum Teşvikiye Camisi'nin Dolmabahçe Sarayı'na hizmet edecek camilerden biri olarak inşa edildiği fikrini desteklemektedir. Teşvikiye Camisi, Sultan Abdülmecit ve zaman zaman Sultan II. Abdülhamid tarafından Cuma Selamlıkları için kullanılmıştır. Caminin kullanım süresini Sultan Abdülmecid'in saltanatı ile sınırlamak, Teşvikiye Camisi'nin zaman çizgisi içindeki yerini değerlendirmek açısından yerinde bir yaklaşım değildir. Teşvikiye,

sadece Sultan Abdülmecid döneminde rağbet görmeyip bu padişahın sonra da önemini sürdürmüştür (Bölüm 2).II. Abdülhamid'in babası Sultan Abdülmecid'in ölümünden sonra Teşvikiye Camisi'ni genişleterek yenilemesi; cami ve semte verdiği önemin bir başka göstergesi olmalıdır. Caminin semt ile gelişmesi ve yenilenmesi, çalışmamız açısından dikkat çekicidir.

Söz konusu caminin, Yıldız ve Dolmabahçe Saray'larının yakınında yer alması; yer seçimi açısından incelendiğinde dikkate değerdir (Bölüm 2). Yaptığımız çalışma sonrasında, Teşvikiye Camisi'nin; önce Mektebi Harbiye öğrencileri sonra Teşvikiye'de yerleşik bulunan saltanat ve maiyetinin ibadet ihtiyacı için inşa edildiği izlenimi gelişmiştir.

II. Abdülhamid Dönemi'nde Osmanlı Sarayı'nın Yıldız Semti'ne taşınması (1876) , Teşvikiye Semti'nin gelişimi açısından öncelikli nedenlerden bir diğeridir. Osmanlı Sarayı'nın önce Dolmabahçe'ye ardından Yıldız'a taşınması, hanedan mensuplarını ve yüksek devlet görevlilerini Teşvikiye Semti'ne çekmiştir (Bölüm 2.1). Teşvikiye Semti söz konusu olduğunda; bu durum, Maçka'dan Nişantaşı'na kadar çevrenin hanedan ve maiyet konaklarıyla dolması sonucunu getirmiştir.

Sarayların yer değiştirmesi, İstanbul kentinin itibar bölgelerinin değişmesine neden olmuştur. Bu noktada, Nişantaşı'nın kentin en modern kesimi olan Pera'ya (Beyoğlu) yakınlığı çalışmamız açısından dikkat çekicidir. Bu durum, Nişantaşı'ndaki yaşam seçiminin; Pera'daki hayat tarzına karışmak bakımından önemli olduğu izlenimini güçlendirmiştir. Teşvikiye Semti'nin gelişip şekillenmesi, İstanbul'un itibar bölgelerinin yer değiştirmesinin bir göstergesi ve sonucudur.

Kentsel yapıda dönüşümlerin gerçekleşmesi ve kentin formunu etkileyen yasal değişimler nedeniyle, Saltanat'a ait miri topraklar; mülk toprakları haline gelmiştir.1858 Arazi Kanunnamesi ile Teşvikiye Semti'nin imara açılması ve gelişimi ivme kazanmıştır (Bölüm 2.1).

Bölüm 2.1'de anlatıldığı üzere, 1882'de Ebniye Kanunu yerleşmeye açılacak alanların düzenlenmesinde bazı yenilikler getirdi. Bu yenilikler yalnız kentsel alanların değil mahalle birimini de nitelik değiştirmesine neden olacak yaptırımlar getirmekteydi. Cami etrafında gelişen geleneksel mahalle çekirdeği, 1882 Ebniye Kanunu ile dönüşüme uğramıştır. Külliye'nin dağarcığındaki yapılar 19. yüzyıl itibarıyla değerlendirildiğinde; 19. yüzyıldan

itibaren cami, okul ve karakolu barındıran yapı üçlemesi gündeme gelir. 19. yüzyılda sonra, külliye olarak tanımlanan yapı grubu; değişim göstererek mahalle çekirdeğinin gelişimini etkilemiştir. Tanzimat Dönemi'nin, kentsel ölçekten mahalle çekirdeğine ve hatta tek yapıya indirgenebilecek bir dönüşümü beraberinde getirdiği söylenebilir. Bu açıdan bakıldığında; Teşvikiye Camisi ile Teşvikiye (Harbiye) Karakolu'nun oluşturduğu birliktelik, dikkate değerdir. Maçka Jandarma Karakolu ile Teşvikiye (Harbiye) Karakolu'nun oluşturduğu birliktelik, çalışmamız açısından ilginçtir.

Ulaşım sisteminin yenilenmesi, Teşvikiye Semt'i'nin konut alanı olarak tercih edilirliliğini artırmış ve semtin İstanbul'un ulaşım sistemi ile ilişkisini güçlendirmiştir (Bölüm 2.1).19. yüzyılın ikinci yarısında Taksim-Şişli ekseninde ulaşımın artmasının, bu eksenin sağındaki ve solundaki yerleşmelerin oluşma nedenini güçlendirdiği anlaşılmaktadır. Bu yerleşmelerin bütünü incelendiğinde; Teşvikiye-Nişantaşı bu yerleşmelerden sadece biri olmalıdır.

Galata'nın sur dışına çıkmasının ardından Beyoğlu'nun oluşumu ve Beyoğlu'nun kuzeye doğru gelişerek Taksim-Harbiye aksının şekillenmesi, burada önemli olmalıdır. Pangaltı Projesi, Taksim-Harbiye (Nişantaşı) aksının gelişimindeki önemiyle; Taksim'den Şişli'ye doğru büyümenin yönünü tayin etmiştir. Pera ve Galata çevresindeki yerleşimin Şişli'ye doğru kaymasını hızlandıran Beyoğlu yangını (1870) olduğunda Taksim-Şişli aksı Pangaltı'na ulaşmıştı (1869). Pangaltı'na ulaştıktan kısa bir süre sonra da Şişli'ye doğru ilerledi. Bu bilgiler değerlendirildiğinde; Pera'nın Taksim'e doğru gelişimi ile Taksim-Şişli ulaşım aksının oluşumu arasındaki ilişki dikkate değerdir. Bu gelişmelerin eş zamanlı olduğunu söylemek mümkündür (Bölüm 2.1, Şekil 2.9, Şekil 2.9a).

Yukarıda anlattığımız üzere; çeşitli çalışmalar yapılmış, Teşvikiye Camisi'nin yapılması için bu semt seçilmiştir. 18. Yüzyılın sonu itibariyle, Nişantaşı Sahrası; Tarihi Yarımada'nın dışında bir nişan talim yeridir. Ulaştığımız bilgiler dâhilinde incelendiğinde; Teşvikiye-Nişantaşı yerleşimi hakkındaki ilk tarihlendirmeyi, III. Selim Dönemi ve hatta 18. yüzyılın sonu olarak yapmak mümkün görünmektedir. Osmanlı Başkenti İstanbul'da, Teşvikiye Camisi'ni coğrafi konum olarak belirleyen; Teşvikiye Semt'i'nde yer alan nişantaşları olmalıdır (Şekil 2.3, Şekil 2.4). Teşvikiye Camisi'nin yerinde bulunduğu ifade edilen mescit ile bu semtteki nişantaşları arasında genellikle zaman bağlantısı kurulur. Teşvikiye Camisi'nin nişantaşları civarında

mescit olarak ilk inşasından itibaren Teşvikiye Semti'nin gelişiminde öncü etkiye sahiptir (Bölüm 2.2.1).

Teşvikiye Camisi (1794-95/1853-54/1892-93), ilk inşasında ahşap bir mescit iken cami olarak tanımlanmasına neden olan H.1270/ 1853-54 yılı onarımı nedeniyle Tanzimat Dönemi selatin camileri içinde değerlendirilir. Tanzimat Dönemi selatin camileri içindeki yeri incelendiğinde; Dolmabahçe Sarayı çevresinde yer alan ve saray yapı grubuna hizmet eden küçük camilerden biridir.

Teşvikiye Camisi'nin mescit olarak ilk inşa tarihinin 1794-95 olduğu düşünüldüğünde; yapılan inceleme süresince edindiğimiz bilgi ve izlenimler olmuştur. Edindiğimiz bilgiler değerlendirildiğinde; Teşvikiye Camisi'nin harim kapısı üzerindeki levhanın H.1209 (1794-95) tarihinden sonra hazırlandığı izlenimi güçlenmektedir (Şekil 3.1 , Bölüm 3.1).

- Bölüm 3.1'de bahsedildiği gibi; Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan, ilk kez bu çalışmada kullanılan tahmini 1840 tarihli belgede (**C.EV, 31/1550**), Maçka civarında padişah tarafından yaptırılmış, isimsiz bir camiden söz edilmektedir. Bu caminin Teşvikiye Camisi olması muhtemeldir.

Cezar [19] a göre buradaki ilk cami; Harbiye Mektebi'nin açıldığı (1 Temmuz 1835), daha sonra aynı yerde Harbiye İdadisi'nin varlığını sürdürdüğü yıllarda, bu çevrenin ibadet ihtiyacını karşılayan cami olma özelliğine sahiptir. Aynı kaynak, Teşvikiye adının H. 1270 (1854) tarihinde yapılmış olan camiye verildiğini söyler.

- Bölüm 3.1'de bahsedildiği gibi; Teşvikiye Camisi, Sultan Abdülmecid tarafından H. 1270 (1854) senesinde ilavelerle genişletilerek yenilenmiştir. Bu tarihten sonra cami, Teşvikiye Camisi olarak anılmaya başlanmıştır.

Dolmabahçe ve Ortaköy Camileri, inşa süreci ve coğrafi yakınlık kıstasları nedeniyle; Tanzimat Dönemi selatin camileri içinde, çalışmamız açısından ayrıcalıkla değerlendirilmiştir. Bu camiler ve diğer Tanzimat Dönemi selatin camileri incelendiğinde; Teşvikiye Camisi, planlama ve üslup özellikleri açısından III. Selim Dönemi'nden çok, 19. yüzyılın ikinci yarısına ait özellikler göstermektedir (Ek I, Ek II ve Ek III).

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yaptığımız araştırmalarda, ilk kez bu çalışmada kullanılan ve Teşvikiye Camisi'nin genişletilerek bugünkü sınırlarına ulaşması ile ilgili özgün belgelere rastlanmaktadır. Yapılan araştırmalar sonrasında;

- 1876 yılı kasım ayında Teşvikiye Camisi'nin tamiratının gündeme alınmış olduğu,
- Bu caminin 1883 yılının yaz mevsiminde tamirat geçirdiği,
- 1892 yılında, yeniden inşa edilmekte olan Teşvikiye Camisi'nin dar olan arsasının genişletildiği ve parselinin mümkün sınırlara ulaştığı (Ek D5-1),
- Teşvikiye Camisi'nin genişletilerek yeniden inşasının (tevsian ve müceddeden inşa) 1893 yılında tamamlandığı (Ek D5-1),
- Teşvikiye Camisi'nin 1893 yılı Ramazan Ayı'nda kullanıma açıldığı, anlaşılmaktadır.
- Teşvikiye Caddesi üzerinde yer alan muvakkithane, çeşme ve dükkân, Vakıflar tarafından 1893'te inşa ettirilmiştir. Bu yapı grubunun projesinin Yanko isimli bir Rum Kalfa tarafından çizildiği kaydı vardır (Bölüm 3.1).

Yıldız Albümü'ndeki 1895 yılı fotoğrafından (Ek VII); Teşvikiye Camisi'nin giriş portliğinin camekânla kapalı, bütün pencerelerinin ahşap kepenkli olduğu anlaşılmaktadır. Hünkâr Kasrı bu fotoğrafta kiremit örtülü iken, bugün kurşun örtülüdür. 1895 tarihli fotoğrafta su haznesi, tuvaletler, muvakkithane ve çeşme görülmemektedir (Ek VII). Ek D3 ve Ek D3-1'deki plan krokiden, bahsedilen yapı grubunun bugünkü Ahmet Fetgeri Sokak üzerinde olduğu izlenimi edinilmektedir. Yapılan incelemede; krokide görülen su haznesi, tuvaletler, muvakkithane ve çeşmenin bugünkü Ahmet Fetgeri Sokak üzerinde olmadığı anlaşılmaktadır (Ek D5).

Binbaşı Said Bey Çeşmesi; Teşvikiye Camii'nin avlu duvarının Ahmet Fetgeri Sokak'ın Kalıpçı Sokak'a bakan alt köşesinde ve yüksek avlu duvarının dış tarafında yer almaktadır. Kitabesi, hicri 1342 (1924) tarihlidir. Bugün Ahmet Fetgeri Sokak üzerinde tespit edebildiğimiz çeşme, bu çeşmedir (Bölüm 3.1, Ek IX).

Caminin plan özellikleri değerlendirildiğinde; Teşvikiye Camisi, yan galerilere ve revaklı iç avluya sahip değildir. Bu camide, mihrap planda dışa taşkın ayrı bir bölüm halinde gelişmemiştir. Teşvikiye Camisi'nde, küçük bir mekân olan harimde, yan galeri veya seki

bulunmaması, mihrabın geri çekilerek hacmi büyütmemesi, mekânın yönsüz kalmasına yol açmıştır. Cami bahçe görünümlü bir dış avluya sahiptir. Kareye yakın plan şemasının uygulandığı harim bölümü, merkezi kubbe ile örtülüdür. Planda görülen en önemli değişiklik; Teşvikiye Camisi'nin son cemaat yerinin yapı içine alınarak, giriş cephesini hünkâr mahfilini de içeren iki katlı hünkâr kasrının kaplamasıdır. Bu caminin hünkâr kasrı, Nusretiye Camisi ile başlayan hünkâr kasrı gelişim sürecinin son noktasıdır (Bölüm 3.2.1, Ek I).

Caminin dış cephe özellikleri değerlendirildiğinde; Teşvikiye Camisi, ibadet hacmi ve bu hacme kuzeyden eklenen hünkâr kasrından meydana gelmiştir. Bu iki kütle, bir araya gelişleri açısından farklı özellikler gösterir. Harim bölümü; dikdörtgen prizma formunda düşeyde gelişmiş, tek kubbe ile örtülü bir kütledir. Kuzeyde giriş cephesini oluşturan sivil veya resmi nitelikli yapı görünümünde, iki katlı kâgir hünkâr kasrı ise yatayda gelişmiştir. Hünkâr kasırlarının, 19. yüzyıl camilerindeki görünümleriyle ortaya çıkan yapı elemanları; sadece dini mimariye ait değildir. Aynı zaman da sivil mimariyle de ortaklıklar. Teşvikiye Camisi'nin kütle kurgusunda ana kubbeye doğru yan kubbecikler veya yarım kubbelerle piramidal kuruluş söz konusu değildir. Bu nedenle mekânın formu erken dönem Osmanlı camilerini hatırlatmaktadır (Ek I,II, III, IV). Teşvikiye Camisi'nin cepheleri, kuzey-güney hattında eş düzenlenmiştir ve düzlemseldir. Caminin dış cephelerinin, çeşitli Batılı üslupların hâkim çizgileriyle harmanlanarak eklektik anlayışta şekillendirildiği söylenebilir (Bölüm 3.2.2).

Caminin iç mekân özellikleri değerlendirildiğinde; taşıyıcı ayaklar, harim bölümünde beden duvarlarına gömülmüş, böylece kesintisiz bir iç mekâna ulaşılmıştır (Ek I). Teşvikiye Camisi'nin harim bölümü tamamıyla kâgir alt yapıya sahipken, üst örtü sekiz dilimli ahşap bir kubbeden oluşmaktadır. Kasnak öğesine, Osmanlı cami geleneğinde rastlanmasına rağmen, bu camide kubbe kasnağı bulunmaz. Dikdörtgen kâgir alt yapıdan sekizgen kubbeye geçişte, diğer camilerden farklı olarak pendentif kullanılmamıştır. Bunun yerine ahşap konsollu köşe geçişlerine yer verilmiştir (Bölüm 3.2.3, Ek I).

Caminin süsleme özellikleri değerlendirildiğinde;

Teşvikiye Camii'nde, duvar bölümlenmesinde kullanılan pilaster ve kolonlar, dekoratif-biçimsel öğeler haline gelen ağırlık kuleleri, antik tapınak kornişlerinden esinlenen kat kornişleri, camilerin iç ve dış bezemesinde, antik motifler kullanılmıştır. Bu camilerde,

kullanılan akant yaprağı ve palmet motifi, Osmanlı Barok geleneğinden gelen bir çizgiyi devam ettirmektedir (Bölüm 3.2.4, Ek II, III, IV, V).

Teşvikiye Camisi'nde kubbenin yan taraflarında bulunan akroterler Yunan tapınak alınlıklarını andırır. Eklektik üslubu olan Teşvikiye Camisi'nde ilk defa akroterlerin dış cephede kullanıldığı görülür.

Teşvikiye Camisi iç mekân dekorunda, yağlı boya kalem işi veya alçak kabartma alçı bezemelere yer verilmiştir (Bölüm 3.2.4).

Bu dönemde evrenselleşen zafer ve güç sembolleri, yerini Osmanlı için anlam taşıyan arma, Ayyıldız, tuğra, kitabe ve levhalardan oluşan yerel sembolere bırakmıştır. Teşvikiye Camisi'nin giriş portiğinin üzerinde iki kitabe ve Osmanlı Arması bulunmaktadır. Giriş portiğinin üzerinde Sultan II. Abdülhamid tuğrası bulunurken, hünkâr kasrına ait kuzey kapılarının üzerinde Sultan Abdülmecid tuğraları yer alır. Teşvikiye Camisi 2005 yılı onarımı, kalem işleri mevcut durum saptaması incelendiğinde; yapılan raspa sonucu mevcut kalem işlerinde üslup uyumsuzluğu fark edilmiştir. Bu farkındalık, caminin belgeler ile açıkladığımız onarım sürecini desteklemektedir.

Bu çalışmaların ışığında yaptığımız değerlendirmede; şerefe altında antik motiflere sahip olan Teşvikiye Camii minaresi, kalın gövdesiyle 19. yüzyılın ikinci yarısına ait özellikler göstermektedir. Teşvikiye Camisi'nin eş dönemde inşa edildiği diğer selatin camileri içinde, 19. yy. sonu özellikleri taşıması; 1853-54 yılından sonra geçirdiği onarımların bir başka göstergesi olmalıdır (Bölüm 3.2.4).

Teşvikiye Camisi, hünkâr kasrının büyüklüğü ve giriş holünün mimari kökenleriyle diğer Tanzimat Dönemi selatin camilerinden ayrılır. Kanımızca bu ayırım, caminin farklı dönemlerde geçirdiği onarımlar nedeniyledir. Teşvikiye Camisi'nin geçirdiği onarımlara ait, ulaştığımız belgeler; bu tespitimizi destekler niteliktedir.

Dolmabahçe Sarayı'nın inşası (1854-56) ile mescidin H. 1270/1853-54 yılında gördüğü onarım eş zamanlıdır. Bu eş zamanlılık; Teşvikiye Camisi'nin, Osmanlı Sarayı'na hizmet eden bir selatin camisi olarak planlandığı tespiti desteklemektedir. Önce Dolmabahçe sonra Yıldız Sarayı'na hizmet veriyor olması; hünkâr kasrının büyüklüğünü açıklayabilme nedenlerimizden

biridir. Ulaştığımız araştırmalar incelendiğinde; Teşvikiye Camisi'nin hünkâr kasrının, caminin gördüğü onarımlar sonrasında günümüz boyutlarına ulaştığı söylenebilir (Ek I, Bölüm 3.1).

Sonuç olarak;

- Özgün belgeler ışığında, bugünkü Teşvikiye Camisi'nin yerinde 1840'larda bir semt camisi bulunduğu;
- Bu caminin II. Abdülhamid tarafından, hem Dolmabahçe hem de Yıldız Sarayı'na yakınlığı nedeniyle selatin camisi olarak, genişletilerek ve yeniden (tevsian ve müceddeden), 1893 yılında inşa ettirildiği;
- Özgün arşiv belgeleri ışığında caminin 1840, 1854, 1883, 1893, 2005, 2007 yıllarında tespit edebildiğimiz onarımlar / restorasyonlar geçirdiği;
- 1892 ve 1885 yılları sonrasında, cami parselinin bugünkü parsel sınırlarına ulaştığı;
- Yapının son cemaat yerinin 1895 ile 1939 yılları arasında kapalı olduğu;
- Caminin 1939 sonrasında bugünkü görünümünü aldığı;
- Plan, cephe ve bezeme özellikleri açısından Abdülmecid Dönemi'nin selatin camilerinden farklı özellikler taşıdığı anlaşılmaktadır.

KAYNAKLAR

- [1] Hanioglu, M.Ş., (1992). “Batılılaşma”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yayınları, İstanbul, 5:148-152.
- [2] Akyıldız, A. (2011). “Tanzimat”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yayınları, İstanbul, 40:1-10.
- [3] Sakaoğlu N., (1994).“Tanzimat’ın İlanı”, Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 7:206-207.
- [4] Denel, S., (1982). Batılılaşma Sürecinde İstanbul’da Tasarım Ve Dış Mekânlarda Değişim Ve Nedenleri, ODTÜ Yayınları, Ankara.
- [5] Batur, A.,(1985).“Batılılaşma Döneminde Osmanlı Mimarlığı”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, İstanbul,4:1038-1067.
- [6] Arslan, N., (1996). 19. Yüzyılda Dünya Görüşü ve Siyasal Düşüncenin Etkisinde İstanbul’un Mimari Dokusu, Tarih Ve Toplum, İstanbul, C.25, 150:353–359 (33-39).
- [7] Kuban, D., (1988). “İstanbul’un Batılılaşması ya da Batılılığı”, Tarih ve Toplum, İstanbul, 59:28-33.
- [8] Ödekan, A., (1997). “Mimarlık ve Sanat Tarihi (1600-1908)”, Osmanlı Devleti Türkiye Tarihi, 3. Cilt, 5.Basım, Cem Yayınevi, İstanbul.
- [9] Eyice, S., (1992). “Batılılaşma (Mimari)”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yayınları, İstanbul, 5:171-181.
- [10] Dökmeci, V. ve Çıracı, H., (1987). “Beyoğlu’nun Tarihsel Gelişimi”, Yapı Dergisi, 71:42-47.
- [11] Abacı, P., (1994). “Kurtuluş”, Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 5: 127-128.
- [12] Çelik, Z., (1998). 19.yy’da Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

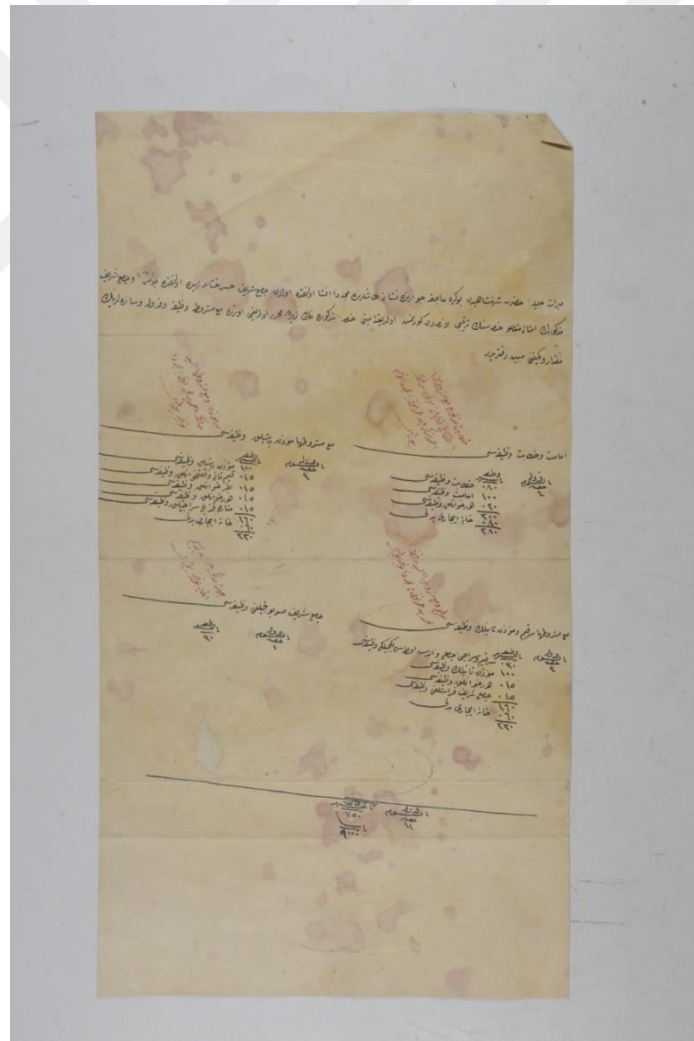
- [13] Tekeli, İ., (1996). "19.Yüzyılda İstanbul Metropol Alanının Dönüşümü", Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 19-31.
- [14] Tekeli, İ., (2011). "Türkiye’de Kent Planlamasının Tarihsel Kökleri", Türkiye’nin Kent Planlama Ve Kent Araştırmaları Tarihi Yazıları, ed. Tamer Gök, İlhan Tekeli Toplu Eserler 15, 1. Basım, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 26-65.
- [15] Ertuğrul, A., (2009). " XIX. Yüzyılda Osmanlı’da Ortaya Çıkan Farklı Yapı Tipleri", Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, (Cilt 7), 13:293-312.
- [16] Tekeli, İ., (2010). "İstanbul ve Ankara İçin Kent İç Ulaşım Tarihi Yazıları", 1. Basım, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 22-37.
- [17] Akbayan, N., (1994). "Teşvikiye", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 7:256-257.
- [18] Mağgönül, A.Z.,(2006). Teşvikiye – Nişantaşı. ‘Seçkin’ Semtin ‘Seçkin’ Sakinleri, 2. Baskı, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- [19] Cezar, M., (2002). Osmanlı Başkenti İstanbul, Erol Kerim Aksoy Kültür, Eğitim, Spor ve Sağlık Vakfı Yayını, İstanbul.
- [20] Çetintaş, M.B., (2005). Dolmabahçe’den Nişantaşı’na Sultanların Ve Paşaların Semtinin Tarihi, 1. Baskı, Antik A.Ş. Kültür Yayınları, İstanbul.
- [21] Batur, A., (1994a). "Teşvikiye Camii", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 7:257-258.
- [22] Öz, T., (1965).İstanbul Camileri, II.Cilt, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- [23] Tuğlacı, P., (1981). Osmanlı Mimarlığında Batılılaşma Dönemi ve Balyan Ailesi, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul.
- [24] Çoruhlu, T., (1994). "Mekteb-i Harbiye", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, 5: 372-374.
- [25] Yıldırım, N., (2002). " II. Abdülhamid Dönemi Mimarlığı", Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 15:367-373.
- [26] Topuz, H., (2012). Abdülmecit. İmparatorluk Çökerken Sarayda 22 Yıl, 18. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- [27] II. Abdülhamid’in İstanbul’u (1876-1909),Atlas Tarih, Doğan Burda Dergi Yayıncılık ve Pazarlama A.Ş.,İstanbul,2010,sf. 108-109.
- [28] Ahmed Lütü Efendi, (1999). Vak’anüvis Ahmed Lütü Efendi Tarihi, Türkiye Ekonomik ve Siyasal Tarih Vakfı-Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- [29] Eldem, E., Goffman, D. ve Masters, B., (2012). Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti Halep, İzmir ve İstanbul, 1. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

- [30] Yerasimos, S., (1996). "Tanzimat'ın Kent Reformları Üzerine", Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1-19.
- [31] Ortaylı, İ., (2005). "İstanbul'da Yerleşme Düzeninin Evrimi Üzerine", İstanbul'dan Sayfalar, 7. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 224-245.
- [32] Kuban, D., (1998). "Osmanlı Döneminde Kentin Gelişmesi", İstanbul Yazıları, 1. Basım, YEM Yayınları, İstanbul, 21-43.
- [33] Mülayim, S., (2004). "XIX. Yüzyıl Osmanlı İstanbul'u", Şehir ve Medeniyet, 1. Basım, Klasik Yayınları, İstanbul, 81-95.
- [34] Batur, A., (1993). "Akaretler", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 1:149-150.
- [35] Sağdıç, Z., (1999). Sıraev Kavramının İncelenmesi ve Osmanlı Mimarisi'nde Akaretler Sıraev Grubu'nun Yeri ve Önemi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- [36] Mülayim, S., (2010). "Dolmabahçe Topografyasında Mimari Oluşum", Milli Saraylar Kültür Sanat Tarih Dergisi, TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yayını, İstanbul, 5:9-16.
- [37] Esatlı, M.R., (2010). Saray Ve Konakların Dilinden Bir Devrin Tarihi, 1. Basım, Bengi Yayınları, İstanbul.
- [38] Öz, T., (1965). İstanbul Camileri, I. Cilt, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- [39] Arlı, H., (1994). "Muradiye Camii", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, 5:519-520.
- [40] Ersoy, A., (2009). "Mezleğe Övgü: Tanzimat Dönemi Osmanlı Kimlik Politikaları Ve Mimarlık", Toplumsal Tarih, 189:62-67.
- [41] Çelik, G., (2003). "Sultan Abdülmecid Camileri ve Süslemeleri", Sanat Tarihi Defterleri, İstanbul, 7:67-111.
- [42] Uzun, Ç., (2008). 17-19.Yy.'larda İstanbul'da Caminin Kentsel ve Simgesel Dönüşümü, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- [43] Kırıkçı, E., (2013). 19. Yüzyıl İstanbul Camilerinde Devlet Simgeleri, 1. Ulusal Cami Mimarisi Sempozyumu, I. Baskı, Ankara, 2013, 231-239.
- [44] Bilgicioğlu, B., (2011). "Teşvikiye Camii", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yayınları, İstanbul, 40:576-578.
- [45] VGM, (2004). T.C. Başbakanlık Vakıflar Bölge Müdürlüğü Teşvikiye Camii Onarım Raporu, İstanbul.
- [46] Can, S., (2010a). "Ermeni Kalfalar ve Balyan Ailesi", Bilinmeyen Aktörleri ve Olayları İle Son Dönem Osmanlı Mimarlığı, 1. Basım, İstanbul, 87-116.

- [47] Batur, A., (2011). "19. Yüzyıl Osmanlı Mimarlığında Etkin Bir İsim: Balyanlar ", Batılılaşan İstanbul'un Ermeni Mimarları, Uluslararası Hrant Dink Vakfı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 34-57.
- [48] Batur, A., (1994b). "Balyan Ailesi", Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 2:35-41.
- [49] Batur, A., (1999). "Balyan Ailesi", Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 1:288-292.
- [50] Batur, A., (2008). "Balyan", Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, YEM Yayın-38, 2. Basım, İstanbul, 1:177-178.
- [51] Batur, S., (1985). "Balyan Ailesi", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, İstanbul,4:1089-1090.
- [52] Tuğlacı, P., (1993). Osmanlı Mimarlığında Balyan Ailesinin Rolü, Sanat Yayınları Dizisi, 2, Yeni Çığır Kitabevi, İstanbul.
- [53] Can, S., (2010b). "Rum Kalfalar", Bilinmeyen Aktörleri ve Olayları İle Son Dönem Osmanlı Mimarlığı, 1. Basım, İstanbul, 77-85.
- [54] Çelik, G., (2000). İstanbul'da 19. Yüzyıl Abdülmecid Camileri, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- [55] Aydın, Ö., (2012). " Sultan II. Abdülhamit Dönemi Yapılarında İmparatoru / İmparatorluğu Temsil Eden Semboller (1)", Mimarlık Dergisi, 364:22-31.
- [56] Ögel, S., (1989b). Sinan'ın Eserlerinde Süsleme ve Mimari'nin Bütünlüğü, VI. Vakıf Haftası Kitabı, Ayrı basım, Vakıflar Genel Müdürlüğü, İstanbul, 347-360.
- [57] Pervititch, J., (Tarihsiz). Sigorta Haritalarında İstanbul, İstanbul in the Insurance Maps of Jacques Pervititch, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, Axa Oyak Yayını, İstanbul.
- [58] Bakır, B., (2003). Mimaride Rönesans Ve Barok Osmanlı Başkenti İstanbul'da Etkileri, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- [59] Sultan II. Abdülhamid Arşivi İstanbul Fotoğrafları, İ.B.B. Kültür A.Ş.ve IRCICA Yayını, İstanbul,2007,sf.305.

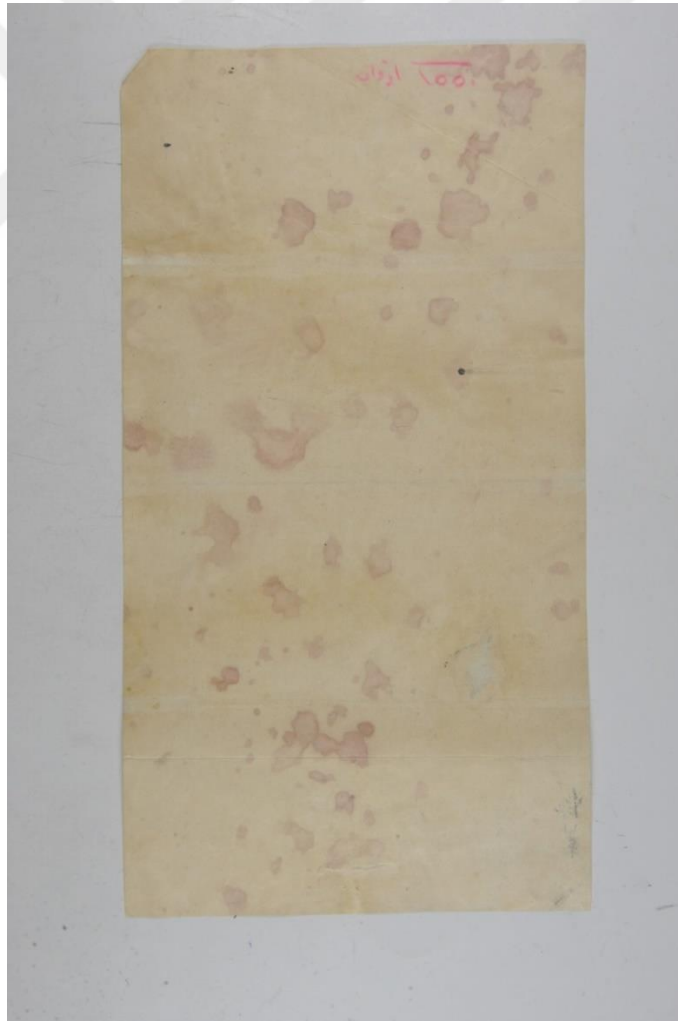
EK A

"C.EV, 31/1550" NUMARALI BOA. BELGESİ

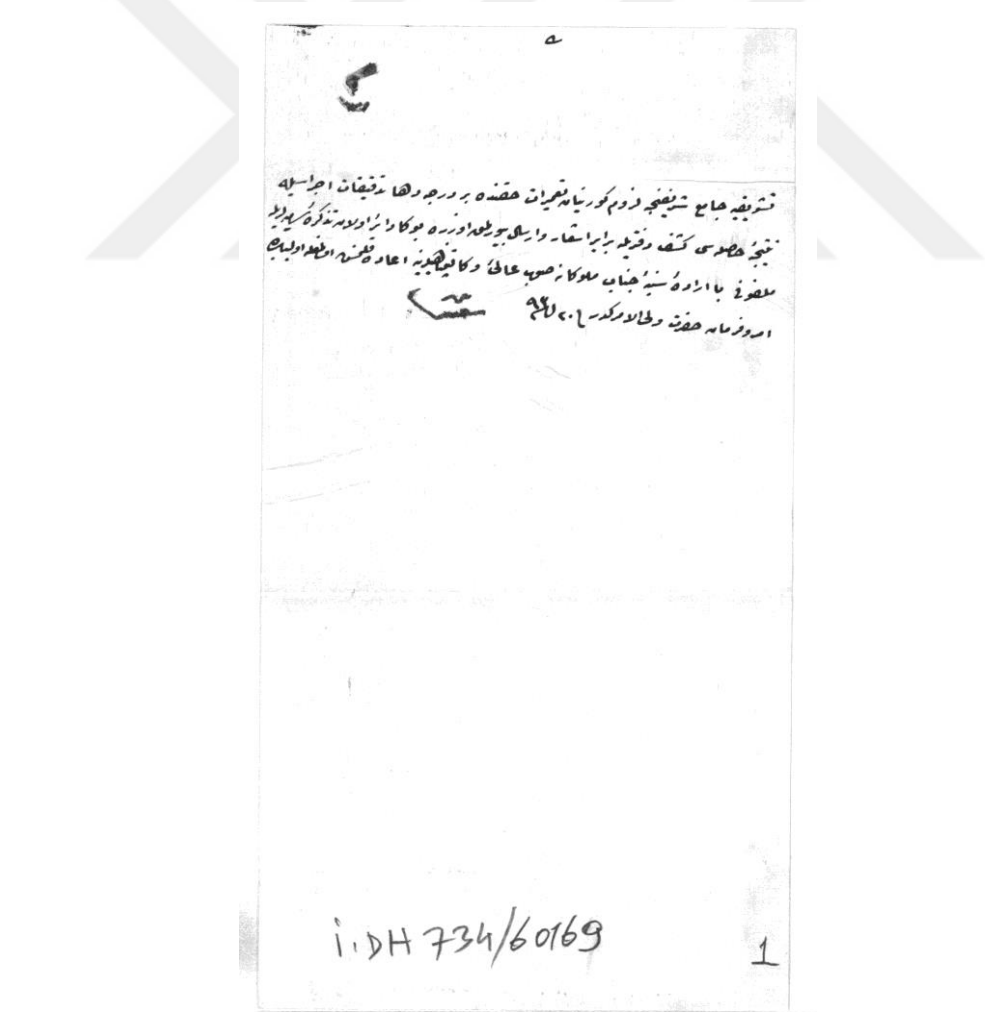
EK A1

“C.EV, 31/1550” NUMARALI BOA. BELGESİ

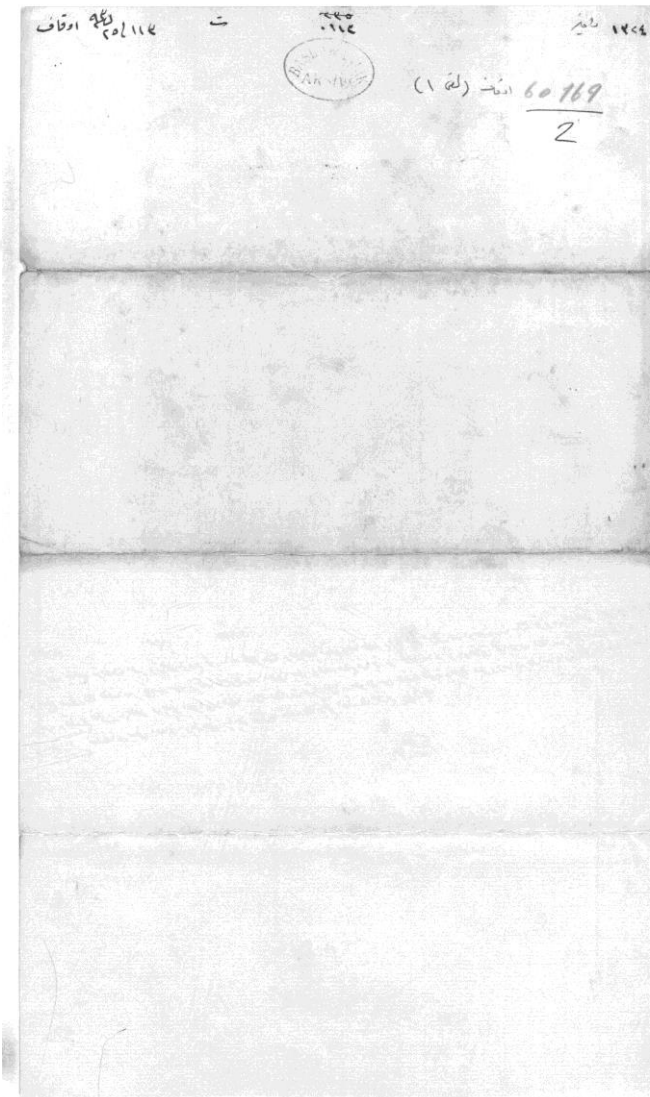
I.D.H. 00734-060169-001-001 NUMARALI BOA

i.DH.00734

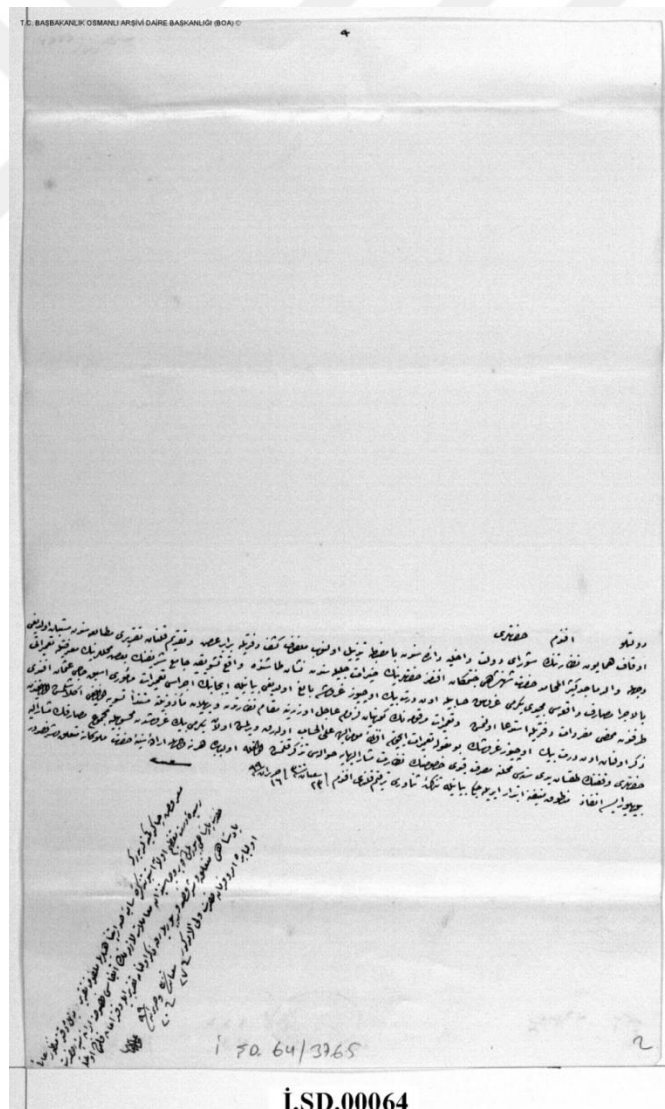
EK B2

“İ.D.H. 00734-060169-002-002” NUMARALI BOA. BELGESİ

İ.D.H.00734

"İ.Ş.D. 00064-003765-001-001" NUMARALI BOA. BELGESİ

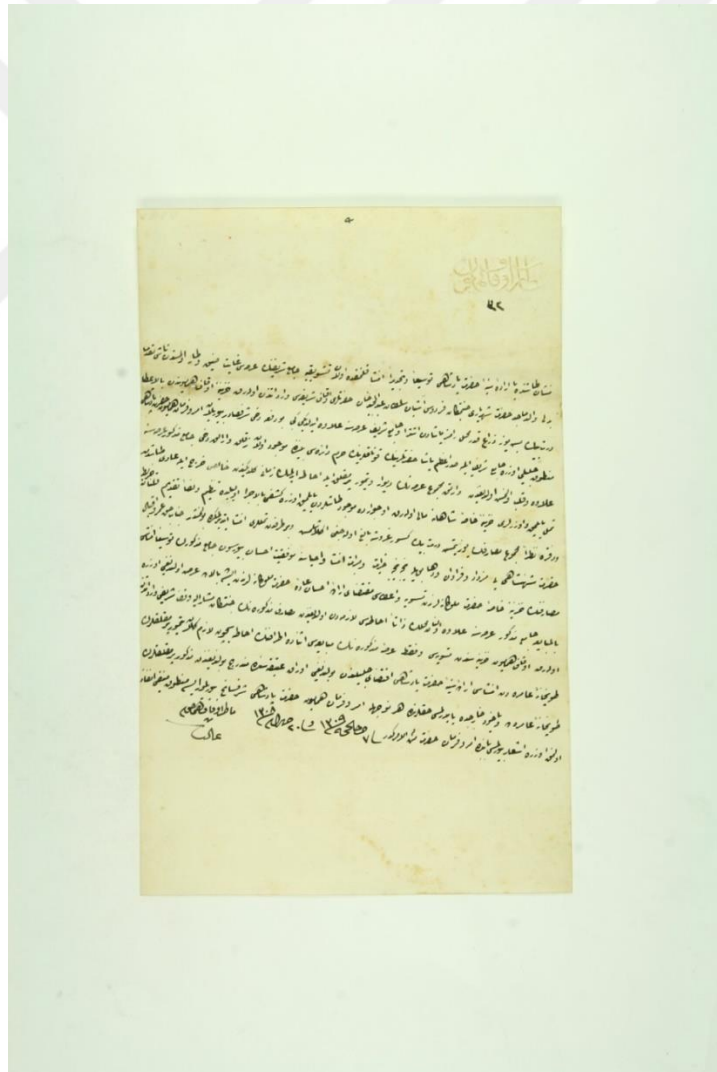

EK D

“Y-MTV-64-30” NUMARALI BOA. BELGESİ

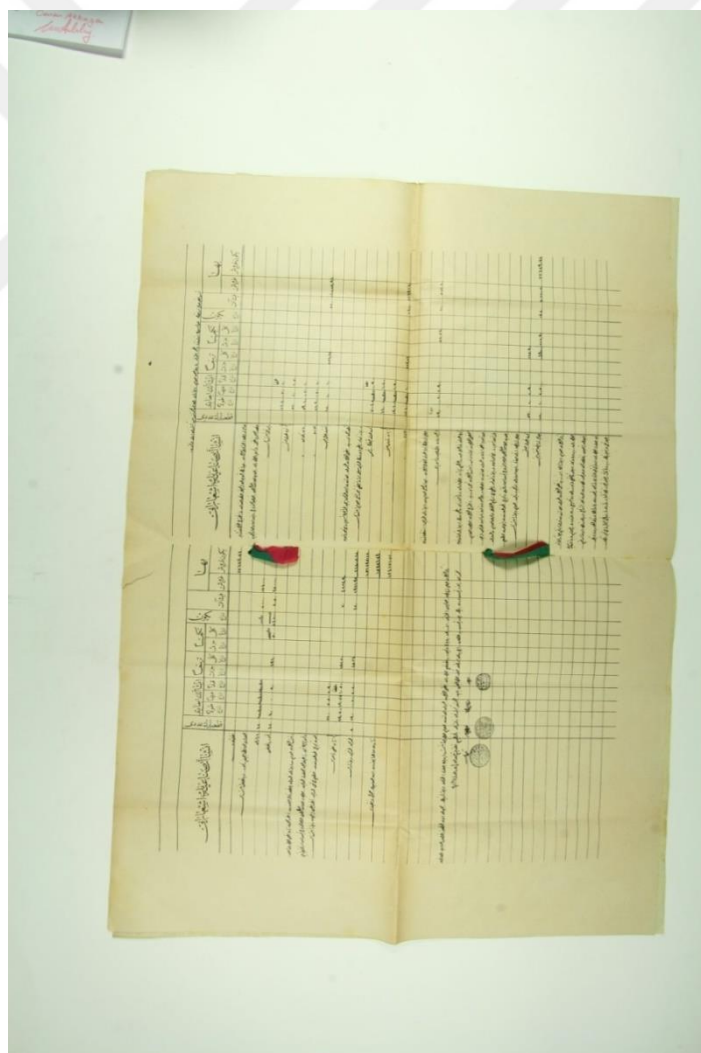
T.C. BAŞBAKANLIK DEVLET ARŞİVENİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI	
YILDIZ TASNIFI	
MÜTENEVVI MARUZAT EVRAKI BÖLÜMÜ (Kod: Y. Mtv.)	
DOSYA NO:	64
ÜÇLÜK SIRA NO:	30
BELGE ADEDİ:	3
VARAK:	
TARİH:	130927

"Y-MTV-64-30" NUMARALI BOA. BELGESİ

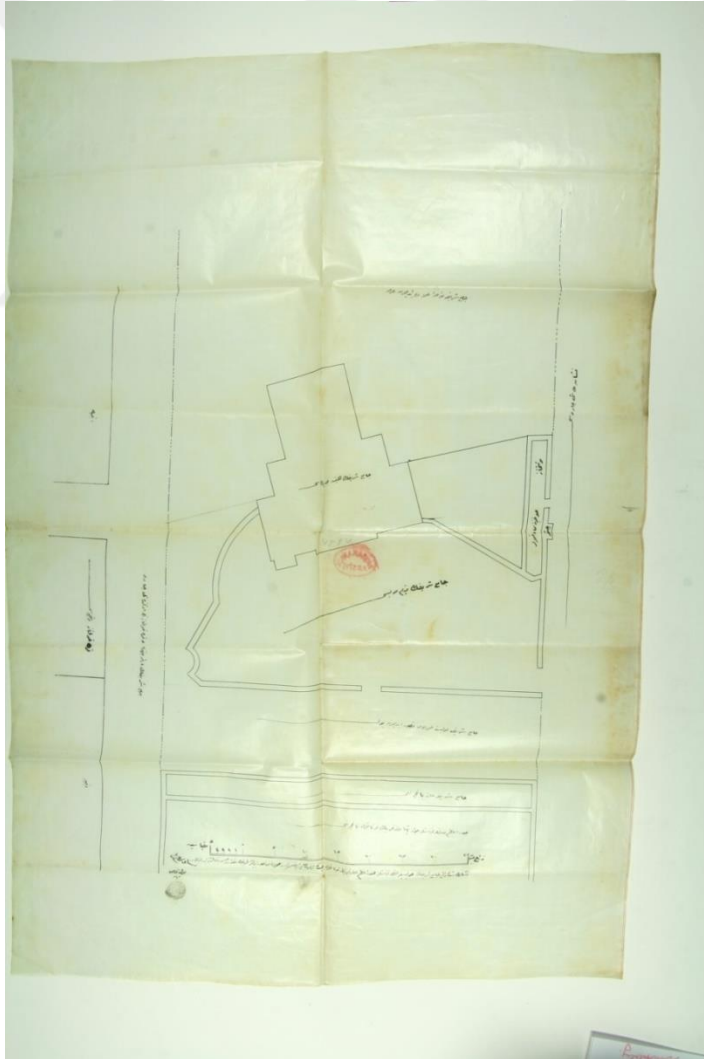

EK D2

“Y-MTV-64-30” NUMARALI BOA. BELGESİ

“Y-MTV-64-30” NUMARALI BOA. BELGESİ

Y-MITV-64-30 NUMARALI BOA

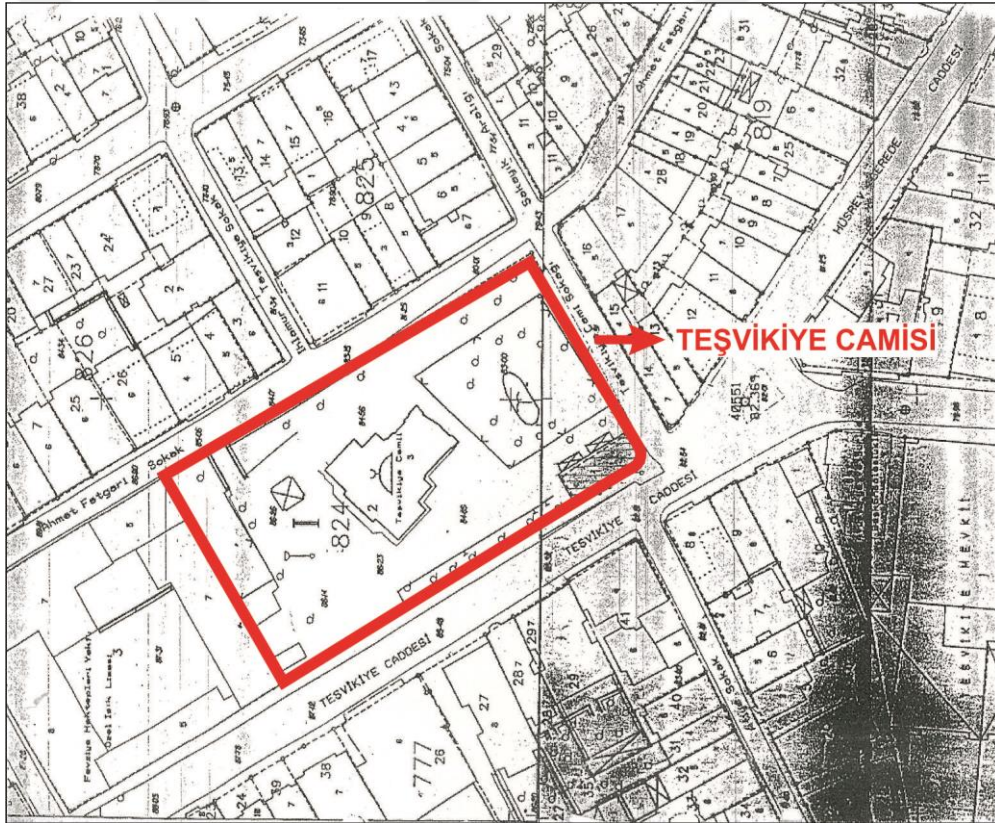

TEŞVİKİYE CAMİSİ PERVİTİTCH HARİTASI (1924)

Şekil D. 4 Teşvikiye Camisi Pervititch Haritası (1924) [57]

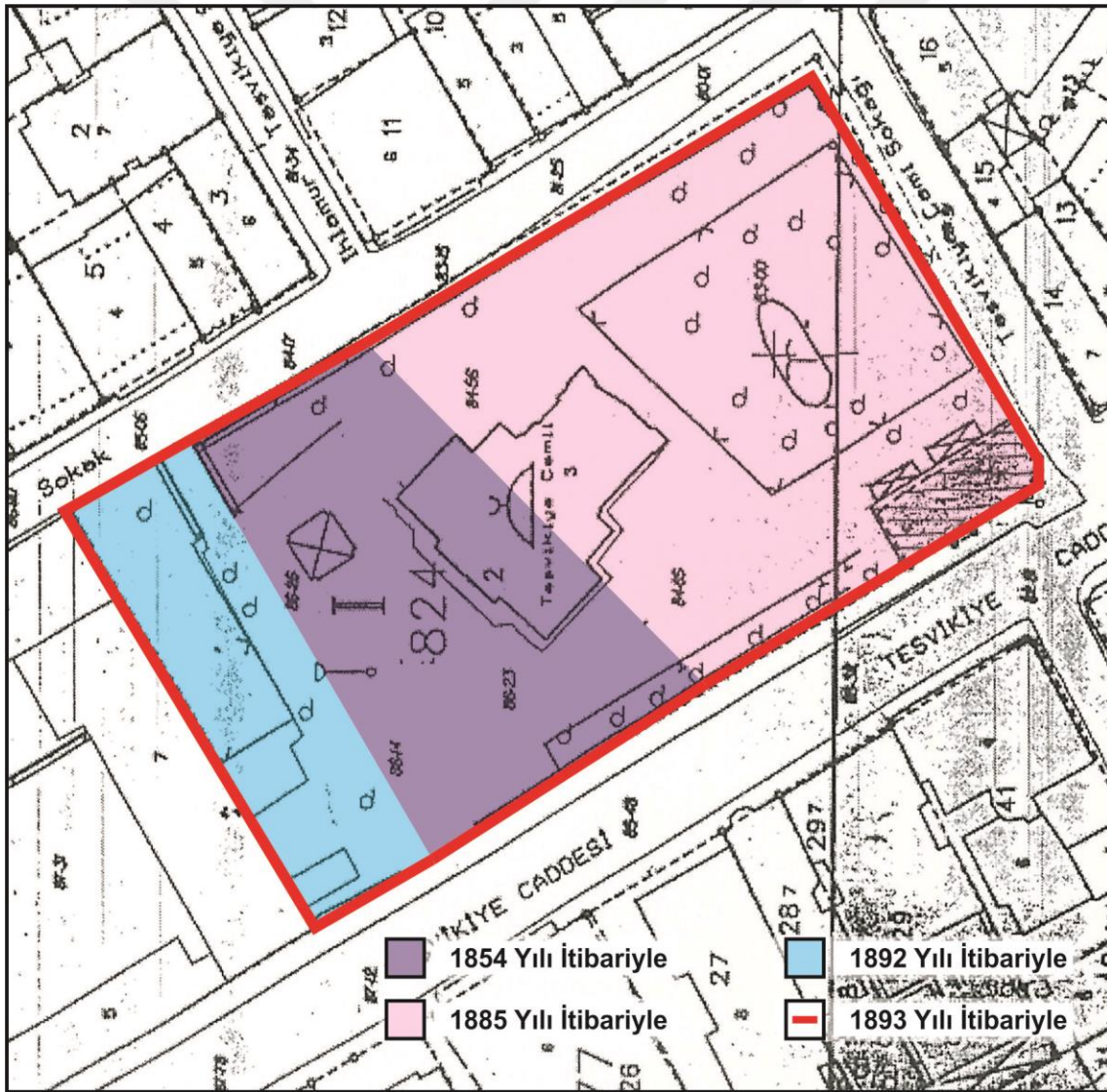
TEŞVİKİYE CAMİSİ HÂLİHAZIR HARİTASI (2016)

Şekil D. 5 Teşvikiye Camisi Hâlihazır Haritası (2016)

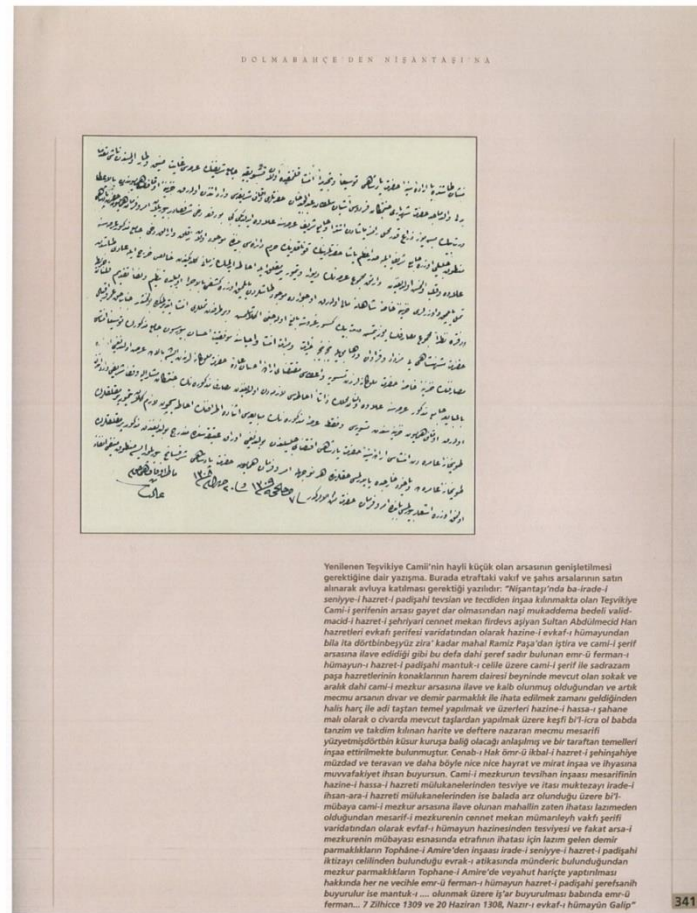
Kaynak: İ.B.B. Harita Arşivi

TEŞVİKİYE CAMİSİ'NİN DÖNEM ANALİZİ

Şekil D. 5-1 Teşvikiye Camisi'nin Dönem Analizi

“Y-MTV-64-30” NUMARALI BOA. BELGESİ

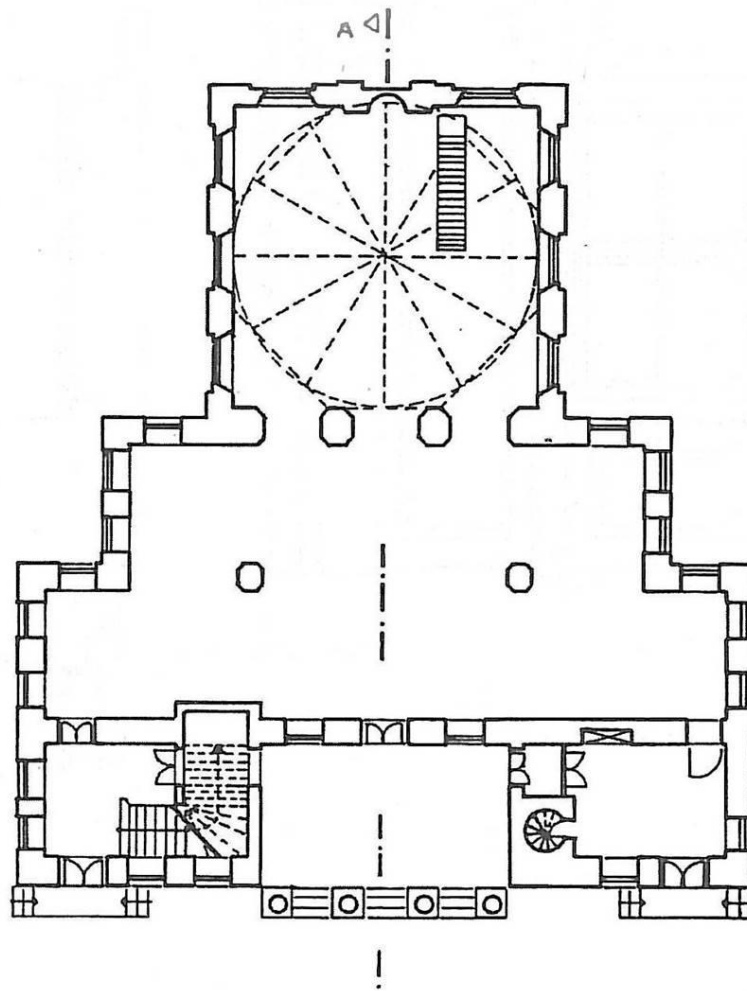

Şekil D. 6 “Y-MTV-64-30” NUMARALI BOA. BELGESİ [20]

("Y-PRK-EV-2-26" NUMARALI BOA. BELGESİ)

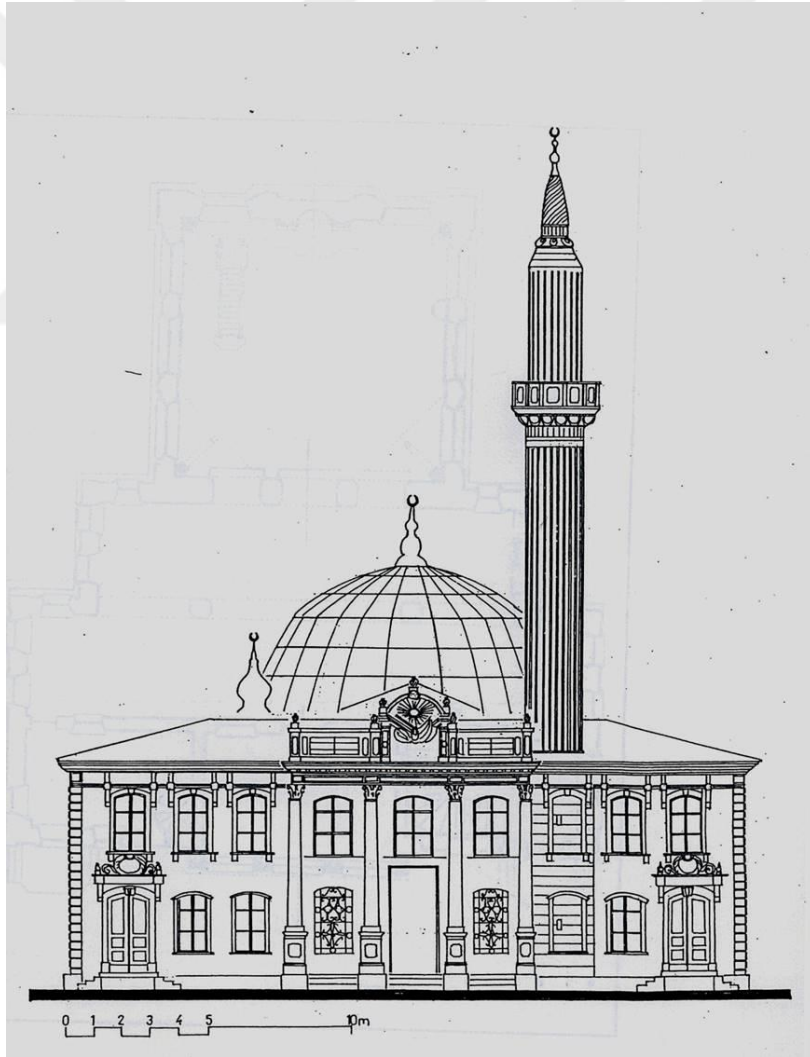
T.C. BAŞBAKANLIK DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI YILDIZ TASNİFİ PERAKENDE EVRAKI EVKAF NEZARETİ MARUZATI		TASNİF KODU	Y. PRK. EV.
DOSYA NO	2		
GÖMLER SIRA NO	26		
BELGE ADEDİ	1		
VARAK			
TARİH	31.08.23		
ORJİNAL KAYIT NO			
MİKROFILM NO			

TEŞVİKİYE CAMİSİ GİRİŞ KAT PLANI

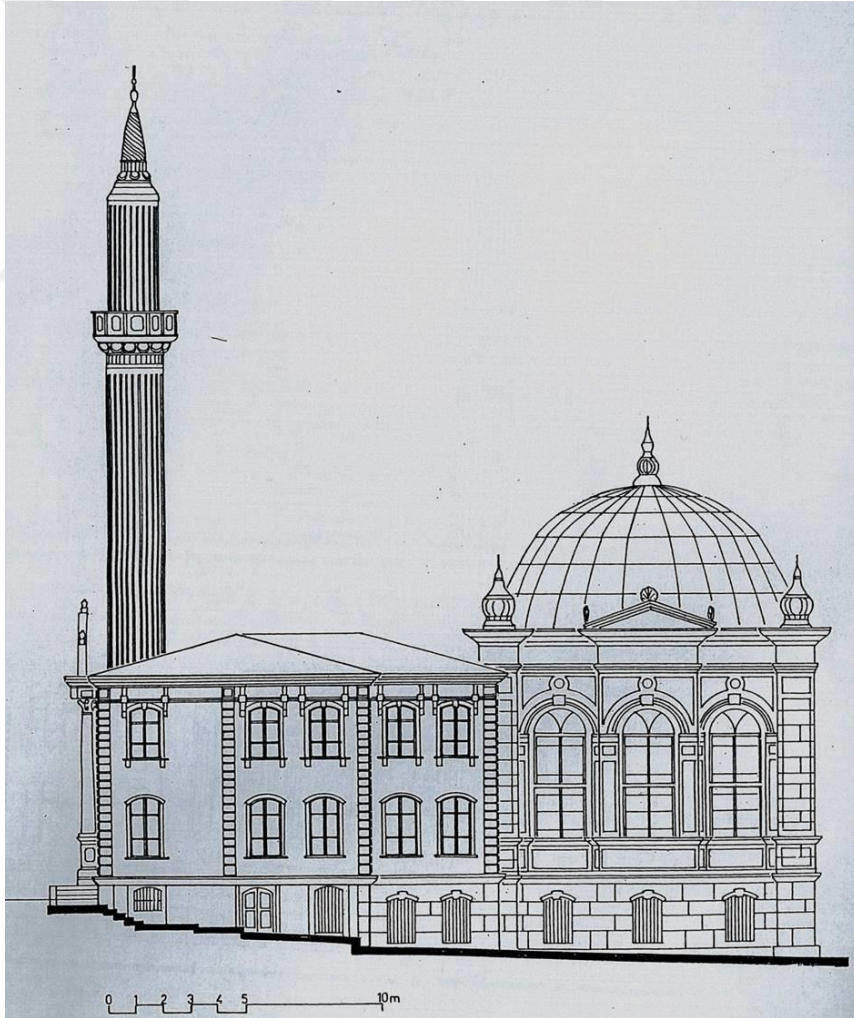
Şekil I.1 Teşvikiye Camisi Giriş Kat Planı [58]

TEŞVİKİYE CAMİSİ KUZEY CEPHESİ

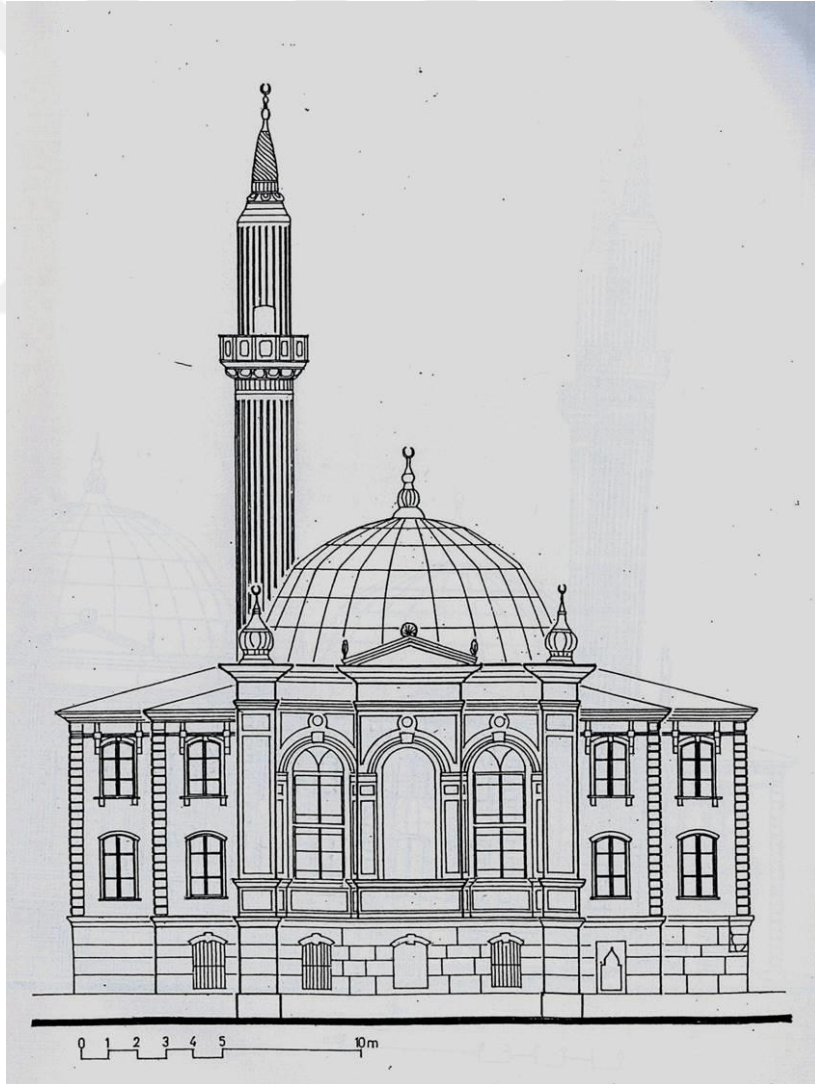
Şekil II.1 Teşvikiye Camisi Kuzey Cephesi [54]

TEŞVİKİYE CAMİSİ BATI CEPHESİ

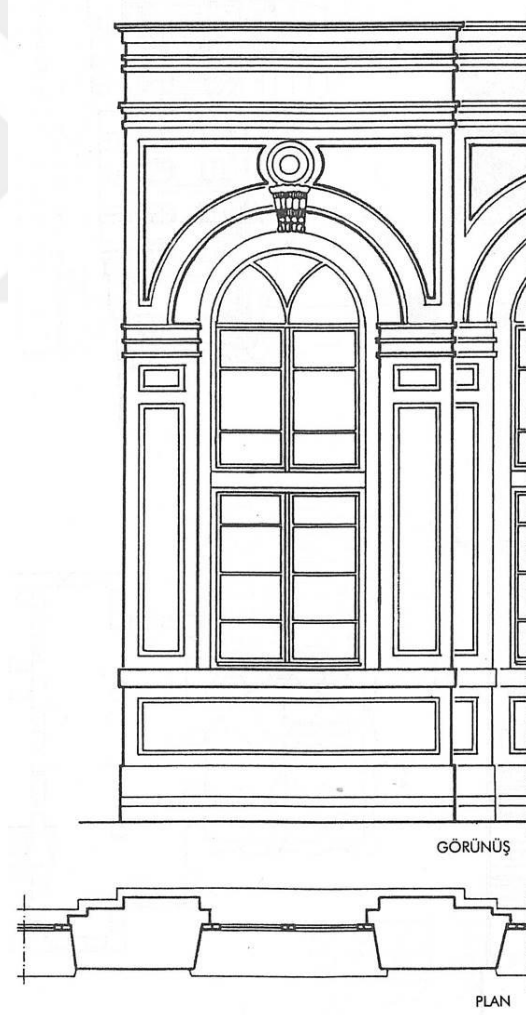
EK III.1 Teşvikiye Camisi Batı Cephesi [54]

TEŞVİKİYE CAMİSİ GÜNEY CEPHESİ

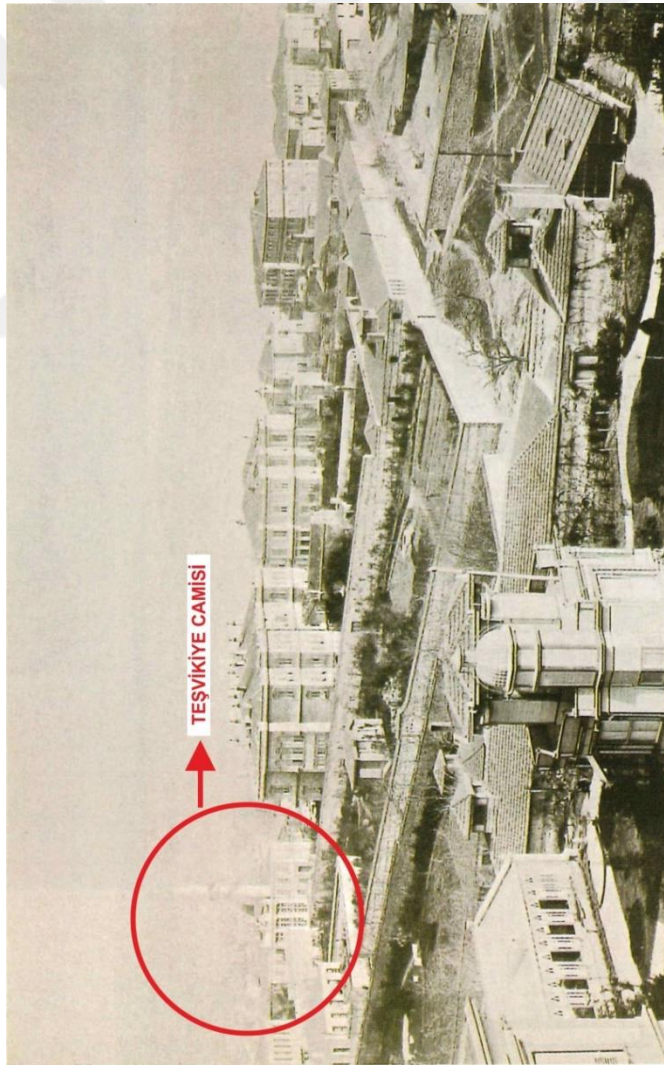
Şekil IV.1 Teşvikiye Camisi Güney Cephesi [54]

DETAY – TEŞVİKİYE CAMİSİ HARİM PENCERESİ

Şekil V.1 Detay – Teşvikiye Camisi Harim Penceresi [58]

1890'LARDA TEŞVİKİYE MAHALLESİNİN GÖRÜNÜŞÜ

Şekil VI.1 1890'larda Teşvikiye Mahallesi'nin Görünüşü [20]

TEŞVİKİYE CAMİSİ 1895 FOTOĞRAFI

Şekil VII.1 Teşvikiye Camisi 1895 Fotoğrafi [59]

TEŞVİKİYE CAMİSİ 1939 FOTOĞRAFI

Şekil VIII.1 Teşvikiye Camisi 1939 Fotoğrafı [20]

BİNBAŞI SAİD BEY ÇEŞMESİ (1924)

Şekil IX.1 Binbaşı Said Bey Çeşmesi (1924)

TEŞVİKİYE CAMİSİ AĞIRLIK KULELERİNDEN BİR TANESİ

Şekil X.1 Teşvikiye Camisi Ağırlık Kulelerinden Bir Tanesi

TEŞVİKİYE CAMİSİ ESKİ AĞIRLIK KULELERİNDEN BİR TANESİ

Şekil XI.1 Teşvikiye Camisi Eski Ağırlık Kulelerinden Bir Tanesi

TEZ KONUSUNDA ÇALIŞACAKLAR İÇİN EK KAYNAKLAR

- [1] Ağır, A., (1998). "Palladio ve 19. yüzyılda İstanbul", Sanat Tarihi Defterleri, İstanbul, 2:7-31.
- [2] Ağır, A., (2001). "Balyan Ailesi'nin Mimarlığında Palladio İzleri", EJOS, M. Kiel, N. Landman, H. Theunissen (haz.), Proceedings of the 11th International Congress of Turkish Art, Utrecht, The Netherlands, August 23-28 ,1999, No.3, 1-24.
- [3] Akın, N., (2002). 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Galata ve Pera, Literatür Yayınları, İstanbul.
- [4] Anonim, (2000). 700. Kuruluş Yıldönümünde İstanbul'daki Osmanlı Mimari Eserleri, İstanbul Valiliği Yayınları, İstanbul.
- [5] Arel, A., (1975). 18.yy. İstanbul Mimarisinde Batılılaşma Süreci, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- [6] Arseven, C. E., (1970). Türk Sanatı, Cem Yayınevi, İstanbul.
- [7] Bakır, B., (1999). "XVIII. Yüzyılda Türk Baroku Camiler", Osmanlı Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 10:265-275.
- [8] Batur, S., (1970). "Ondokuzuncu Yüzyılın Büyük Camilerinde Son Cemaat Yeri ve Hünkâr Mahfili Sorunu Üzerine", Anadolu Sanatı Araştırmaları, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Tarihi ve Rölöve Kürsüsü, İstanbul, 2:97-104.
- [9] Can, C., (1999). "Tanzimat ve Mimarlık", Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyılı "Uluslarüstü Bir Miras", YEM Yayınları, İstanbul, 130-136.
- [10] Çadırcı, M., (1999). "Tanzimat", Osmanlı Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 6:183-198.
- [11] Çaldıran Işık, E., (1991). XVIII. Yüzyıl Ve XIX. Yüzyıl İstanbul Camilerinde Antik Ögeler, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- [12] Eldem, E.,(1999). "18. Yüzyıl ve Değişim", Cogito (Osmanlılar Özel Sayısı), 19:189-200.

- [13] Esemeli, D., (1990). "Baldaken Formlu Camilerin Geç Osmanlı Devrindeki Dış Görünümleri Üzerine", Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi, İstanbul, 8:49-57.
- [14] Faroqi, S., (2005). Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam, Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla, 5. Basım, Tarih Vakfı Yurt Yayınları 48, İstanbul.
- [15] İnci, N.,(1985). "18.Yüzyılda İstanbul Camilerine Batı Etkisiyle Gelen Yenilikler", Vakıflar Dergisi, Ankara,19:223-237.
- [16] İşleyen, E., (1995). 'İstanbul Camilerinde Cephe Gelişimi', Doktora Tezi, YTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü.
- [17] Kuban, D., (1996).İstanbul Bir Kent Tarihi, Bizantion, Konstantinopolis, İstanbul, çev. Zeynep Rona, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul.
- [18] Kuban, D., (2007). " 19. Yüzyılın Dini Yapıları ", Osmanlı Mimarisi, YEM Yayınları, İstanbul, 629-643.
- [19] Lewis, B., (2010). Modern Türkiye'nin Doğuşu, 4. Baskı, Arkadaş Yayınevi, Ankara.
- [20] Mantran, R., (1999). Osmanlı İmparatorluğu Tarihi II, XIX. Yüzyılın Başlarından Yıkılışa, 3. Basım, Adam Yayınevi, İstanbul.
- [21] Ortaylı, İ., (2006). "Tanzimat Adamı Ve Tanzimat Toplumu", Tanzimat. Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu, 1. Baskı, Phoenix Yayınevi, Ankara, 283-316.
- [22] Özgüven, Y., (2009). 'II. Mahmud Dönemi İstanbul'unda Fiziksel-Kentsel Kavrayışın Değişimi', Doktora Tezi, YTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü.
- [23] Ramazanoğlu, G., (2003). Osmanlı Yenileşme Hareketleri İçerisinde Selimiye Kışlası ve Yerleşim Alanı Cilt I-II., Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü (yayınlanmamış), İstanbul.
- [24] Sezgin, H., (1984). Türk ve İslam Ülkeleri Mimarisine Toplu Bakış, M.S.Ü., Mimarlık Fakültesi Yayını, No 5, İstanbul.
- [25] Tanman, B., (1994a). "Hünkar Kasırları", Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, 4:100-102.
- [26] Tanman, B., (1994b). "Hünkar Mahfilleri", Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, 4:102-103.
- [27] Yetişkin, N.A., (1999). "19.Yüzyıl Batılılaşma Döneminden Bir Görüntü: İstanbul'daki Kışla Yapıları", Afife Batur'a Armağan Mimarlık ve Sanat Tarihi Yazıları, Literatür Yayınları, İstanbul, 91-98.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Canan AKKAYA
Doğum Tarihi ve Yeri : 05.11.1978/ İstanbul
Yabancı Dili : İngilizce
E-posta : cananakkaya2005@yahoo.com

ÖĞRENİM DURUMU

Derece	Alan	Okul/Üniversite	Mezuniyet Yılı
Yüksek Lisans	Mimarlık	Yıldız Teknik Üniversitesi	2016
Lisans	Mimarlık	Yıldız Teknik Üniversitesi	2002
Lise	Matematik	Kandilli Kız Lisesi	1995

İŞ TECRÜBESİ

Yıl	Firma/Kurum	Görevi
2007-2015	İmp /Bimtaş A.Şti.	Mimar
2005-2006	Profyapı İnş.Tic.Ltd.Şti.	Mimar
2004-2005	Savesa Mimarlık Ltd.Şti.	Mimar
2002-2004	Büromob Mobilya A.Şti.	Mimar